

Rapportnummer

titel

Subtitel

maandjaar

Colofon

Uitgever

Wageningen UR Livestock Research
Postbus 65, 8200 AB Lelystad
Telefoon 0320 - 238238
Fax 0320 - 238050
E-mail info.livestockresearch@wur.nl
Internet <http://www.livestockresearch.wur.nl>

Redactie

Communication Services

Copyright

© Wageningen UR Livestock Research, onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2011

Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Aansprakelijkheid

Wageningen UR Livestock Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen UR Livestock Research en Central Veterinary Institute, beiden onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek vormen samen met het Departement Dierwetenschappen van Wageningen University de Animal Sciences Group van Wageningen UR (University & Research centre).

Losse nummers zijn te verkrijgen via de website.

De certificering volgens ISO 9001 door DNV onderstreept ons kwaliteitsniveau. Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Animal Sciences Group van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Arrondissementsrechtbank Zwolle.

Abstract

Report on second annual measurement of 25 measuring points that summarize the results of policy measures for animal welfare and animal health in The Netherlands.

Keywords

Animal welfare, animal health, monitoring, policy measures

Referaat

ISSN 1570 - 8616

Auteur(s)

Auteur

Titel

titel

Rapportnummer

Samenvatting

Rapportage over de tweede jaarlijkse analyse van 25 meetpunten die de resultaten voor beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid in beeld brengen.

Trefwoorden

Dierenwelzijn, diergezondheid, monitoring, beleidsmaatregelen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie

LIVESTOCK RESEARCH
WAGENINGEN UR

Rapportnummer

titel

Titel IntEngels

Auteur

maandjaar

Voorwoord

Wageningen UR Livestock Research heeft voor de tweede maal in opdracht van het Ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie (EL&I) de Staat van het Dier opgesteld. Voor de rapportage over de door het vorige kabinet gekozen meetpunten voor de beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid is gebruik gemaakt van gegevens, die al voor andere doeleinden verzameld worden. Deels was dat mogelijk door het raadplegen van publieke bestanden, deels hebben verschillende instanties ons gegevens beschikbaar gesteld. Bij het opstellen van de Staat van het Dier zijn dan ook veel mensen betrokken.

Bij deze tweede meting is per meetpunt aangegeven of verandering in een jaar optreedt en in welke richting. Voor een analyse van trends zijn meer metingen in de tijd noodzakelijk. Voor de meetpunten, waar streefwaarden zijn vastgesteld, zoals het aantal integraal duurzame stallen, kan geanalyseerd worden of beleidsdoelen gehaald worden en beleidsinstrumenten toereikend zijn.

Veel van de meetpunten hebben betrekking op de omgeving van het dier. Daarover zijn relatief veel gegevens beschikbaar; zeker voor productiedieren en in mindere mate voor hobby- en gezelschapsdieren. Bij de keuze van meetpunten was het duidelijk, dat er nog weinig gegevens beschikbaar zijn over welzijn en/of gezondheid direct gemeten aan het dier. Momenteel worden de bevindingen uit het EU-programma Welfare Quality® in opdracht van EL&I in Nederland voor productiedieren doorontwikkeld tot protocollen, die in het veld toegepast worden. Bij brede toepassing daarvan kan dierenwelzijn vanuit het perspectief van het dier beoordeeld worden. Dat is nu nog niet mogelijk.

In Nederland wordt door veel partijen gewerkt aan verbetering van dierenwelzijn en diergezondheid. Monitoren van de voortgang daarin is dan ook voor alle betrokkenen van belang om waar nodig inspanningen te vergroten en/of prioriteiten te stellen.

Ik hoop, dat deze tweede Staat van het Dier bijdraagt aan een consequent doorgezette positieve ontwikkeling op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland.

Ir. P. Vriesekoop
Directeur Wageningen UR Livestock Research

Managementsamenvatting

Inleiding en doelstelling

De voormalige minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft in haar brief TRCDL/2009/1394 van 30 juni 2009 aan de Tweede Kamer aangekondigd jaarlijks een 'Staat van het Dier' uit te gaan brengen. De Staat van het Dier beoogt het niveau van dierenwelzijn en diergezondheid van gehouden dieren in Nederland te beschrijven aan de hand van diverse meetpunten. Met herhaalde metingen kunnen richting en snelheid van verandering in beeld gebracht worden en kan het effect van het beleid op het gebied van welzijn en gezondheid van dieren worden afgeleid.

Voor de eerste Staat van het Dier (Leenstra et al., 2010) zijn de meetpunten bepaald op grond van de doelen uit de Nota Dierenwelzijn en Nationale Agenda Diergezondheid. Het kabinet Rutte heeft voor dierenwelzijn en diergezondheid vooralsnog geen expliciete veranderingen aangebracht in die doelen. Voor deze tweede Staat van het Dier zijn daarom dezelfde meetpunten genomen als bij de eerste Staat van het Dier.

Werkwijze

De Staat van het Dier rapporteert over de voortgang in dierenwelzijns- en diergezondheidsdoelen zoals die zijn geformuleerd in:

- het Coalitieakkoord Samen Werken, Samen Leven (Balkenende IV, feb 2007)
- het Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven (juni 2007)
- de Nota Dierenwelzijn (okt 2007)
- de Nationale Agenda Diergezondheid (okt 2007)

Van deze beleidsdoelen zijn meetpunten afgeleid die inzicht kunnen geven in de actuele situatie.

Gekozen is voor 25 meetpunten, die vooral inzicht geven in de concrete producten of prestaties van het beleid (*output*) en waarvoor gegevens beschikbaar zijn, bijvoorbeeld vanwege monitoring voor diverse andere beleidsdoelen of via private gegevensbestanden, die publiek toegankelijk zijn. Voor het meten van *outcome* (verbetering van dierenwelzijn en -gezondheid, gemeten direct aan het dier) zijn vooralsnog weinig gegevens beschikbaar.

De implementatie van het in de Nota Dierenwelzijn en Nationale Agenda Diergezondheid geformuleerde beleid is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en maatschappelijke partijen. Voor veel meetpunten zijn de uitkomsten het resultaat van inspanningen van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk. In deze rapportage worden wel de resultaten van die gezamenlijke inspanningen, waaronder die van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, in beeld gebracht, maar wordt de input van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (geld, menskracht) niet gekwantificeerd.

Deze tweede Staat van het Dier geeft, waar mogelijk, cijfers over 2009 en 2010 en waar die niet beschikbaar zijn, zijn de meeste recente, meestal van 2008 en 2009.

Conclusies

Voor het vaststellen van trends zijn meer dan twee metingen en dus metingen over een langere periode noodzakelijk. Daarnaast is een jaar erg kort voor daadwerkelijk in de praktijk meetbare verandering. Het is te overwegen niet elk jaar een volledige Staat van het Dier op te stellen, maar bijvoorbeeld om het jaar. Voorwaarde is dan wel, dat geen grote wijzigingen in de gevraagde meetpunten optreden.

Het blijft zinvol na te gaan of nieuwe meetpunten beschikbaar komen, die meer in de richting van daadwerkelijk meten van dierenwelzijn en diergezondheid aan het dier (*outcome*) gaan, bijvoorbeeld door het breed in de praktijk toepassen van meetprotocollen, gebaseerd op Welfare Quality®. Veel meetpunten gaan nu over de omgeving van het dier (*output*). Een betere omgeving vergroot de kans op een verbeterd welzijn of gezondheid, maar garandeert dat niet.

Voor een aantal diersoorten (diercategorieën) is ervaring opgebouwd met ongeriefanalyses op grond van inzichten van experts (Leenstra et al., 2007, 2009, 2010): voor rundvee, varkens, paarden, pluimvee en nertsen in 2007, voor konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten in 2009 en voor gezelschapsdieren in 2010. Momenteel wordt gewerkt aan een herhaling van de ongeriefanalyse uit 2007. De eerste resultaten daarvan worden in deze Staat van het Dier meegenomen.

Voorwaarde voor een oordeel over de voortgang per meetpunt is, dat concrete (afrekenbare) doelen geformuleerd zijn: 'wat moet wanneer zijn bereikt'. Dat was en is voor de meeste doelen nog niet het geval. Voor vier van de 25 doelen zijn wel streefwaarden in de vorm van percentages vastgelegd.

Samenvatting van resultaten per meetpunt voor de verschillende beleidsdoelen.

Hierna is per beleidsdoel het meetpunt weergegeven en direct daaraan gekoppeld de resultaten. De resultaten kunnen zowel kwalitatief als kwantitatief zijn.

Coalitieakkoord 2007: Het dierenwelzijn verbetert

► Meetpunt: Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor, ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®

► Meetpunt: Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts

Welfare Quality® metingen zijn niet beschikbaar. Er zijn ongeriefanalyses conform de indeling van Welfare Quality® beschikbaar voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden (ASG rapport 71, 2007), konijnen, eenden, kalkoenen, schapen en geiten (ASG rapport 160, 2009) en gezelschapsdieren (Wageningen UR Livestock Research rapport 374). Zowel productie-, hobby- als gezelschapsdieren in Nederland ondervinden ongerief als gevolg van erfelijke aanleg, de wijze van houden en de verzorging. Daardoor is hun welzijn en gezondheid niet optimaal. In 2011 wordt de ongeriefanalyse voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden herhaald. De eerste resultaten van die herhaling wijzen er op, dat waar verschillen met de analyse van 2007 aanwezig zijn, het ongerief doorgaans is verminderd. Bij rundvee, varkens en pluimvee zijn er acties om ingrepen zoals castreren, onthoornen en snavel behandelen te verminderen. Er is meer aandacht voor een aan het diergedrag aangepaste huisvesting en voeding zoals vrijloop- of scharreelsystemen en meer afleidingsmateriaal. Wel is een negatieve trend te zien in weidegang van koeien en brengt het mesten van beren risico op ongerief met zich mee. De veranderingen zijn ten opzichte van het totale ongerief gering. De tijd tussen de metingen is kort om de resultaten van de ingezette acties waar te kunnen nemen.

Beleidsprogramma 2007: In 2011 worden productiedieren en gezelschapsdieren beter behandeld

► Meetpunt: conform meetpunten genoemd bij het Coalitieakkoord

► Meetpunt: Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren

Het aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing en mishandeling is in beeld gebracht met gegevens van de LID en de nVWA (in 2009 nog de AID). Het gaat dan om het aantal meldingen en het deel van de meldingen dat gegrond was. Het aantal meldingen hangt ook samen met de alertheid van het publiek en met de bekendheid van de telefoonnummers.

De LID registreert het aantal meldingen en dat is niet noemenswaardig gewijzigd. Bij de LID is het aandeel opgevolgde meldingen en daarbinnen het aandeel gegronde meldingen vrijwel gelijk gebleven. In 2010 40.897 meldingen, waarvan 7.742 opgevolgd tov in 2009 40.705 meldingen waarvan 7.824 opgevolgd. De nVWA heeft in 2010 ten opzichte van 2009 met extra inzet een groter aantal zaken onderzocht (3.522 tov 2.080), waarvan een groter aandeel (81% tov 49%) gegrond was.

De nVWA constateert een toename in aantal gevallen en de ernst en omvang per geval bij verwaarlozing bij in het bijzonder melkvee, schapen en paarden. In 2010 werden 737 landbouwhuisdieren in beslag genomen (690 in 2009) en 1396 gezelschapsdieren (1904 in 2009).

► Meetpunt: Aantal dieren in asiels en opvang

Het totaal aantal dieren dat in asiels of andere opvang terecht komt, is niet bekend. Wel heeft de Dierenbescherming gegevens over de bij hen aangesloten asiels; ca. 50% van het totaal aantal asiels. In 2009 zijn er 5,5% minder honden en katten in het asiel beland dan in 2008. Het aantal zwerfhonden en -katten is gedaald, maar het aantal afstandskatten is gestegen. Het percentage zwerfhonden dat vanuit het asiel weer terugkomt bij zijn eigenaar, bedraagt 73% (70% in 2008). Van de katten keert slechts 13,5% terug naar de eigenaar (13% in 2008). 5% (4% in 2008) van de honden en 9% (8% in 2008) van de katten moest vanwege gezondheid of gedragsproblemen geëuthanaseerd worden.

Beleidsprogramma 2007: In 2011 is 5% van de stallen integraal duurzaam en diervriendelijk, waarbij voldaan wordt aan dierenwelzijneisen die verder gaan dan de huidige wettelijke eisen

► Meetpunt: Percentage integraal duurzame stallen

Het percentage integraal duurzame stallen was per 1 januari 2009 met 2,2% hoger dan de streefwaarde voor dat jaar van 1,2%. Het percentage is per 1 januari 2010 gestegen tot 2,6% en per 1 januari 2011 tot 4,7% (inclusief de stallen in aanbouw).

Lange termijn doelstellingen Nota Dieren Dierenwelzijn

1. Het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering, zonder dat andere aspecten als economie, milieu, diergezondheid, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden uit het oog worden verloren.

2. Gehouden dieren kunnen behoeften voortvloeiend uit natuurlijk gedrag uiten, krijgen daglicht, hebben voldoende ruimte en ondergaan geen fysieke ingrepen als gevolg van het houden. Transport van slachtvee over lange afstanden vindt niet meer plaats.

Beide doelen hangen nauw samen. De volgende meetpunten zijn gebruikt om de voortgang in deze twee doelen gezamenlijk vast te stellen.

- Meetpunt: Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt

Nederland heeft voor veel diersoorten regelgeving, maar niet voor alle. Er is meer regelgeving voor productiedieren dan voor gezelschapsdieren. Nederland heeft voor meer diercategorieën regelgeving dan de EU (bv Honden en Katten Besluit, PPE verordeningen voor konijnen, nertsen, kalkoenen, vleeskuikenouderdieren). Voor de huisvesting van varkens en vleeskalveren is Nederland op een aantal punten strikter dan de EU voorschrijft. In 2010 is geen nieuwe regelgeving in werking getreden. De overgangstermijn op het verbod van de verrijkte kooi voor leghennen in Nederland voor de ca. 30 bedrijven, die al in dit type huisvesting hadden geïnvesteerd, is door de Tweede Kamer vastgesteld op 2021. In 2010 is een voorgenomen besluit om per 2013 vleesvarkens 1 m²/dier ruimte te geven in Nederland terug gedraaid naar de huidige norm van 0,8 m². In 2011 is het Vleeskuikenbesluit in werking getreden, waarbij Nederland ten opzicht van de EU-richtlijn aanvullende eisen stelt ten aanzien van het voorkomen van hakdermatitis voor een bezettingsgraad van 42kg/m².

- Meetpunt: Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn

In Nederland wordt, waar mogelijk, risicobewust gecontroleerd. Daardoor zijn geen standaard gegevens beschikbaar over het op alle fronten naleven van de wet.

De nVWA heeft in 2009 bij een aantal sectoren een random controle uitgevoerd. De resultaten daarvan zijn wel bruikbaar voor dit meetpunt. Het blijkt dat 55% van de varkensbedrijven, 64% van de leghenbedrijven, 89% van de bedrijven met vleeskalveren en 58% van de op grond van het Honden en Kattenbesluit (HKB) gecontroleerde bedrijven aan alle wettelijke eisen voldoet. Bij het HKB heeft een groot deel van de afwijkingen betrekking op administratieve (niet welzijn gerelateerde) verplichtingen; bij de varkens gaat het in ruim 80% van de gevallen om afwijkingen op drie (van de in totaal 40) items: lichtsterkte, afleidingsmateriaal en continue waterverstrekking, bij de leghennen om de bezettingsgraad bij kooibedrijven en de hoeveelheid licht, legnestbezetting en aantal zitstokken bij scharrelbedrijven. De streefwaarde voor 2011 is 80%.

- Meetpunt: Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijn bevorderende maatregelen neemt

In 2009 viel circa 4% van alle bedrijven onder een gecertificeerd kwaliteitssysteem, dat onafhankelijk toetst of bedrijven bovenwettelijke maatregelen nemen (o.a. biologisch, scharrel, Milieukeur). In 2010 is het totaal aantal veehouderijbedrijven in Nederland afgenomen, terwijl het aantal bedrijven, dat aan gecertificeerde kwaliteitssystemen deelneemt, was toegenomen.

- Meetpunt: Transport van levende dieren van en naar Nederland

Bij transport brengen onder andere laden, lossen en duur van het transport risico's voor welzijn en gezondheid van de dieren met zich mee. Voor dit meetpunt is grensoverschrijdend transport in beeld gebracht. Van het grensoverschrijdend transport voor alle diersoorten gezamenlijk heeft ca. 70% betrekking op transport van of naar de buurlanden België, Luxemburg en Duitsland .

In 2009 werden meer dieren getransporteerd van en naar Nederland dan in 2008. Het aandeel transporten naar niet-buurlanden (verder dan Duitsland, België of Luxemburg) was bij alle diergroepen hoger dan in 2008. De transporten hebben betrekking op slachtdieren en gebruiksdieren. De statistieken maken geen exact onderscheid, maar het is aannemelijk dat de vleesvarkens voor de slacht bedoeld zijn. In 2009 werden 866.893 vleesvarkens naar niet-buurlanden geëxporteerd; in 2008 was dat 470.934. Bij de gebruiksdieren zijn biggen en kalveren de grootste groep. In 2009 werden 2.270.405 biggen geëxporteerd naar niet-buurlanden.; in 2008 was dat 1.878.345. In 2009 werden 354.485 kalveren vanuit niet-buurlanden geïmporteerd. In 2008 was dat 311.813.

- Meetpunt: Voortgang in vermindering van ingrepen

In 2009 is het verdoven van biggen bij castratie met een privaat stelsel van afspraken de norm geworden. Voor de overige ingrepen zijn er in 2009 en 2010 geen wijzigingen opgetreden in wet- of regelgeving. Het aantal dieren met ingrepen wordt niet separaat vastgelegd. Voor een aantal soorten landbouwhuisdieren is in kwaliteitssystemen vastgelegd, dat bepaalde ingrepen niet uitgevoerd worden (bv in de biologische houderij worden bij varkens geen staarten gecoupeerd en bij leghennen geen snavels behandeld). Het aantal biologische varkensbedrijven is van 2009 naar 2010 licht gedaald; het aantal biologische leghenbedrijven licht gestegen. Het meesten van ongecastreerde varkens nam toe van vrijwel niet tot ca. 20% van de mannelijke vleesvarkens in 2010. Overall is daarmee het aantal dieren dat een ingreep ondergaat afgenomen.

- Meetpunt: Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden

In 2009 is veel onderzoek naar bedwelmingsmethoden voor slachten uitgevoerd. De verschillende methodes hebben voor- en nadelen, die lastig tegen elkaar af te wegen zijn. Vanaf 2010 is registratie en continu monitoren van verdovingscondities in pluimveeslachterijen verplicht.

Bij pluimvee lijkt de ontwikkeling naar gasverdoving te stabiliseren, bij varkens is het aandeel gasverdoving licht toegenomen. De elektrisch bedwelmde dieren zijn in 2010 nog in de meerderheid. Bij kweekvis neemt het aantal bedrijven dat elektrisch bedwelmde toe.

- Meetpunt: Investerings door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn

In 2010 investeerde de overheid voor ruim 11 miljoen euro in onderzoek naar welzijn van productiedieren en gezelschapsdieren. Dit is inclusief 1,99 miljoen euro voor welzijnsonderzoek bij de Faculteit Diergeneeskunde (FD) van Universiteit Utrecht. In 2009 waren voor de FD geen gespecificeerde

gegevens beschikbaar. Exclusief de bijdrage aan de Faculteit Diergeneeskunde was de bijdrage van de overheid voor onderzoek op het gebied van dierenwelzijn in 2010 ruim 10% hoger dan in 2009.

► Meetpunt: Investerings door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn

De omvang van onderwijs, specifiek gericht op dierenwelzijn, is niet precies in beeld te brengen. Wel zijn schattingen beschikbaar van het aandeel dierenwelzijn in een aantal opleidingen. Het aantal studenten met een opleiding gericht op dierenwelzijn is in 2010 hoger dan in 2009.

3. Gehouden dieren zijn in principe zichtbaar voor burgers, ofwel in het landschap, ofwel op het bedrijf. Maatschappelijke transparantie is de norm bij het houden van dieren, opdat de burger en de consument zijn verantwoordelijkheid kan nemen bij de aanschaf van dierlijke producten of een gezelschapsdier.

► Meetpunt: Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang, aantal bedrijven met een publiekstak

Het aantal veehouderijbedrijven met een zichtstal steeg van 75 in 2009 naar 78 in 2010; het percentage melkkoeien met weidegang daalde van 79% in 2008 naar 76% in 2009. Het aandeel leghennen met uitloop steeg van 14,5% (29% van de bedrijven) in 2009 naar 15,3% (33% van de bedrijven) in 2010. In 2008 hadden 2070 bedrijven een publiekstak; in 2009 was dat toegenomen tot 2328 veehouderijbedrijven. Dubbeltellingen in deze categorie zijn niet uit te sluiten en ook niet te voorkomen met de huidige gegevensbestanden.

► Meetpunt: Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen

In de vleeskalver-, varkens-, pluimvee- en koemelksector nemen vrijwel alle bedrijven deel aan een gecertificeerd kwaliteitssysteem. In de melkgeitensector is dat ruim de helft van de bedrijven. De bedrijven worden daarbij jaarlijks gecontroleerd, o.a. op het naleven van regelgeving ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid. Voor maneges in de paardensector bestaat een kwaliteitssysteem, in de gezelschapsdierensector is dat nog niet gerealiseerd.

4. Houders van hobby- en gezelschapsdieren beschikken over voldoende kennis over het aankopen, huisvesten en verzorgen van dieren en handelen daarnaar.

► Meetpunt: Investerings van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren

De overheid ondersteunt organisaties, die het informeren van (potentiële) houders van hobby- en/of gezelschapsdieren tot doel hebben. In 2009 en 2010 ontving het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG) 940.000 resp. 925.000 euro, het Platform Verantwoord Huisdierenbezit (PVH) 66.000 resp. 40.000 euro het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have (LKLH) 20.000 resp. 40.000 euro en de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (richt zich primair op agrobiodiversiteit) in beide jaren 200.000 euro. Het Nederlands Hippisch (NHK) ontving in 2009 een startsubsidie van 125.000 euro en kon daaruit ook de kosten over 2010 dekken. De voor 2010 gereserveerde 125.000 euro wordt in 2011 uitgekeerd. De vijf organisaties ontvingen gezamenlijk in 2009 ca. 1,3 miljoen euro en in 2010 ca. 1,2 miljoen euro van de overheid.

► Meetpunt: Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH

Het aantal unieke hits op de website van LICG bedroeg in 2009 160.990 en was in 2010 gestegen naar 223.596 en bij LKLH van 192.709 naar 227.813; bij PVH steeg het aantal bezoeken van 43.757 naar 83.846. Het NHK had in 2010 (vanaf derde kwartaal) 5.865 unieke bezoekers.

5. Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning om in redelijkheid een afweging te kunnen maken bij hun aankoop van dierlijke producten wat dierenwelzijn betreft.

► Meetpunt: Percentage van de Nederlandse bevolking, dat zich realiseert, dat men door de keuze voor bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren in de veehouderij

In 2009 realiseerde 66% van de Nederlanders zich, dat men door de keuze voor bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren in de veehouderij. In 2010 was dat gestegen naar 69%. De streefwaarde is 85% voor 2011.

► Meetpunt: Percentage consumenten, dat dierenwelzijn meeweegt bij aankoopbeslissingen van dierlijke producten

In 2009 woog 25% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen van vlees. In 2010 was dat gestegen naar 32%. Met deze ontwikkeling is de streefwaarde van 33% voor 2011 vrijwel gerealiseerd.

Nationale Agenda Diergezondheid

Houders van dieren gaan over de hele linie verstandig en deskundig met hun dieren om en kunnen een beroep doen op een adequate veterinaire zorg, niet alleen voor besmettelijke dierziekten, maar ook voor een brede preventieve gezondheidszorg.

► Meetpunt: Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg

Voor alle diercategorieën zijn verspreid over Nederland dierenartsen en paraveterinaren beschikbaar. Door overgang van de registratie van (para)veterinaren van de VWA in 2009 naar het CIBG in 2010 is geen uitspraak te doen over toe- of afname van het aantal (para)veterinaren of de verdeling over de regio's in Nederland. Er zijn, verdeeld over Nederland, ca. 60 vrijwilligersorganisaties met dierenambulances actief. Het aantal vrijwilligers, dat een training volgde was in 2010 126 en daarmee hoger dan in 2009 (72 vrijwilligers).

- Meetpunt: Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Investerings in onderzoek op het gebied van diergezondheid zijn alleen arbitrair te scheiden van onderzoek op het gebied van dierenwelzijn. De overheid investeerde in 2009 bijna 28 miljoen euro en in 2010 ruim 28 miljoen euro in onderzoek op het gebied van diergezondheid, naast een bedrag van ruim 28 miljoen euro dat bij de Faculteit Diergeneeskunde werd uitgezet.

- Meetpunt: Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Als meting voor onderwijs op het gebied van diergezondheid werd in 2009 het totale budget van de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht (58,5 miljoen euro) gehanteerd. In 2010 was dat totale budget 66,1 miljoen euro en kon het bedrag gespecificeerd naar onderwijs (35,6 miljoen), onderzoek naar diergezondheid (28,6 miljoen) en onderzoek naar dierenwelzijn (2 miljoen) worden weergegeven.

- Meetpunt: Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en van bedrijfsgebonden dierziekten

Van de bestrijdingsplichtige ziekten kwam alleen bluetongue in 2008 in substantiële aantallen voor. In 2009 was het aantal positieve uitslagen van bluetongue duidelijk verminderd. Rabiës werd in beide jaren alleen bij wilde dieren (vleermuizen) gevonden. De positieve gevallen voor NCD hadden betrekking op duiven.

In 2009 zijn Q-koorts en een drietal paardenziektes bij de aangifteplichtige ziekten gevoegd. Bij alle diersoorten worden regelmatig verdenkingen gemeld. Er is over dierziekten heen geen duidelijk trend in aantallen meldingen en het aandeel positief bevonden gevallen. Representatieve gegevens over bedrijfsgebonden dierziekten zijn niet beschikbaar.

- Meetpunt: Gebruik van diergeneesmiddelen

De resultaten voor dit meetpunt hebben betrekking op gebruik van antibiotica in de veehouderij, voor verschillende diercategorieën en specifieke stoffen. Voor het gebruik bij hobby- en gezelschapsdieren zijn geen gegevens beschikbaar. Voor het gebruik van andere diergeneesmiddelen dan antibiotica zijn evenmin gegevens beschikbaar. Van 2008 naar 2009 en naar 2010 is het gebruik van antibiotica bij productiedieren gedaald.

- Meetpunt: Niveau van naleving van het preventiebeleid

De nVWA controleert op de naleving van het preventiebeleid voor dierziekten. Het gaat dan om de regels voor reiniging en ontsmetting van transportmiddelen en het verzamelen van dieren. Omdat die controles gebaseerd zijn op risicobewust beleid, zijn de resultaten van de controles niet representatief voor de gehele sector.

De naleving van verplichte vaccinatie voor NCD (pluimvee) en Q-koorts (geiten) is vrijwel 100%, evenals de verplichte controle op aanwezigheid van laag pathogene aviaire influenza bij pluimvee.

Samenvattend beeld van de verandering tussen de meetjaren

Overall kan geconcludeerd worden dat de ontwikkelingen bij veel meetpunten in de gewenste richting verlopen, maar dat bij enkele meetpunten een negatieve trend te zien is. Bij het transport van slachtdieren en bij de weidegang voor koeien lijkt het tegengestelde van het gewenste beeld: het internationaal transport over lange afstanden nam bij de slachtvarkens toe en het aantal melkkoeien dat weidegang krijgt nam licht af. Daarnaast is de overgangstermijn van de verrijkte kooi voor leghennen door een besluit van de Tweede Kamer verlengd en het besluit over toename in hokoppervlak voor vleesvarkens teruggedraaid. Ook zijn, mede door extra inspanningen van de nVWA op dit vlak, meer gegronde meldingen over verwaarlozingen geconstateerd en is ernst en omvang per geval bij landbouwhuisdieren toegenomen.

Bij vier indicatoren zijn streefwaarden vastgesteld. Bij het percentage integraal duurzame stallen wordt de streefwaarde voor 2010 gehaald. Per 1 januari 2011 was het percentage 4,7% (streefwaarde voor 2011 is 5%). Bij een controle in 2009 bleek, dat de streefwaarde '70% van de bedrijven houdt zich aan alle aspecten van de (welzijns)regelgeving' bij varkens en pluimvee niet en bij kalveren wel gehaald wordt.

Voor consumentenbewustzijn is de streefwaarde voor 2011 (33% van de consumenten houdt bij aankoopbeslissingen van dierlijke producten rekening met dierenwelzijn) in 2010 met 32% vrijwel gerealiseerd. De streefwaarde, dat 85% van de consumenten zich in 2011 realiseert, dat ze met aankoopbeslissingen invloed op dierenwelzijn kunnen uitoefenen, ligt met 66% in 2010 niet direct binnen bereik.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Managementsamenvatting

1	Inleiding	1
1.1	Ambities en doelen van beleid	1
1.2	Doelen en meetpunten	1
1.3	Welke diersoorten?	1
1.4	Soorten meetpunten en werkwijze	2
1.5	Veranderingen in de tijd, trendanalyse	2
2	Doelen en meetpunten: resultaten.....	5
2.1	Coalitieakkoord 2007 'Samen Werken, Samen Leven'	5
2.1.1	Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor zoals ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®	5
2.1.2	Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts	5
2.2	Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven (2007)	7
2.2.1	Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren	7
2.2.2	Het aantal dieren in asiels en opvang	9
2.2.3	Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen	11
2.3	Nota Dierenwelzijn	11
2.3.1	Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt	13
2.3.2	Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn	14
2.3.3	Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt	15
2.3.4	Transport van levende dieren van en naar Nederland	18
2.3.5	Voortgang in vermindering van ingrepen	24
2.3.6	Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden	24
2.3.7	Investeringen door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn	26
2.3.8	Investeringen door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn	26
2.3.9	Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak	28
2.3.10	Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen	30
2.3.11	Investeringen van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren	32
2.3.12	Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH	32
2.3.13	Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning (2 meetpunten)	33
2.4	Nationale Agenda Diergezondheid	33
2.4.1	Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg	34
2.4.2	Investeringen van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid	37
2.4.3	Investeringen van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid	38
2.4.4	Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en bedrijfsgebonden dierziekten	38
2.4.5	Gebruik van diergeneesmiddelen	39

2.4.6 Niveau van naleving van het preventiebeleid	41
3 Slotopmerkingen.....	43

Bijlage 1: Bronnen per meetpunt, literatuur en overzicht van gebruikte afkortingen
Bijlage 2: Aantallen dieren in Nederland

1 Inleiding

1.1 Ambities en doelen van beleid

De toenmalige minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft in haar brief TRCDL/2009/1394 van 30 juni 2009 aan de Tweede Kamer aangegeven dat jaarlijks een 'Staat van het Dier' uitgebracht zal worden. Hiermee kan de stand van zaken ten aanzien van het welzijn en de gezondheid van dieren gevolgd worden. Het uiteindelijke doel van deze 'Staat van het Dier' is de informatie te verzamelen, die toetsing van de mate waarin doelen worden gerealiseerd mogelijk maakt. Op grond van conclusies over de mate waarin doelen worden gerealiseerd, kan besloten worden het beleid bij te stellen.

In 2010 is de eerste Staat van het Dier uitgebracht (Leenstra et al., 2010). In deze rapportage wordt de voortgang in de meetpunten over een jaar beschreven.

Ambities en doelen van het dierenwelzijns- en diergezondheidsbeleid

De ambities en doelen van de overheid op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid zijn in 2007 verwoord in het Coalitieakkoord en het Beleidsprogramma van het kabinet Balkende IV, de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid.

In het Coalitieakkoord van het kabinet Rutte (2010) is als specifiek doel op dit terrein het instellen van een dierenpolitie genoemd. Omdat dit doel in 2010 nog niet is uitgewerkt, worden voor de Staat van het Dier 2 dezelfde doelen gehanteerd als voor de 0-meting. De doelen zijn beschreven in de Staat van het Dier (0-meting) (Leenstra et al., 2010). Figuur 1 geeft een overzicht van de doelen in hun onderlinge samenhang.

In de Nota Dierenwelzijn en de Nationale Agenda Diergezondheid zijn naast doelen meer dan 200 acties geformuleerd voor overheid en maatschappelijke partijen, die moeten bijdragen aan de realisatie van die doelen. Over de voortgang van deze acties wordt door de minister van EL&I jaarlijks gerapporteerd in de Voortgangsrapportage Nota Dierenwelzijn en Agenda Diergezondheid.

1.2 Doelen en meetpunten

De eerste Staat van het Dier was een 0-meting en heeft als referentiejaar 2009. Een "Staat van het Dier" wordt vooral effectief als veranderingen in de tijd in meetpunten zichtbaar gemaakt kunnen worden. De meetpunten zijn gekozen uit een overzicht van mogelijke meetpunten (Leenstra en Neijenhuis, 2009). De samenhang tussen doelen en meetpunten is in Figuur 1 weergegeven. Conclusies over de mate waarin de doelen bereikt worden, kunnen getrokken worden, als na herhaalde metingen inzicht in snelheid en richting van veranderingen verkregen wordt.

Voor een aantal doelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid heeft de toenmalige Minister van LNV streefwaarden vastgelegd. Het gaat dan specifiek om:

- het percentage stallen dat integraal duurzaam is ($\geq 5\%$ in 2011);
- het aantal veehouderijbedrijven dat op alle aspecten van dierenwelzijn de wet- en regelgeving volledig toepast (2009 $\geq 70\%$, daarna geleidelijk opbouwend);
- de attitude van consumenten ten aanzien van hun invloed op dierenwelzijn (in 2011 realiseert 85% van de consumenten zich, dat ze door hun keuze voor bepaalde producten invloed heeft op welzijn van dieren in de veehouderij;
- in 2011 weegt 33% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen van vlees).

Voor deze doelen kan vastgesteld worden, of de streefwaarden gehaald worden.

1.3 Welke diersoorten?

De Staat van het Dier heeft betrekking op gehouden, gewervelde dieren. Er wordt onderscheid gemaakt tussen productiedieren (inclusief kweekvis), hobby- en gezelschapsdieren, circusdieren en dierentuindieren, voor zover gegevens over de betrokken soorten en functies beschikbaar zijn.

In Nederland worden naar schatting 150 miljoen dieren gehouden:

Commercieel gehouden dieren (grote sectoren)	118 miljoen
Commercieel gehouden dieren (kleine sectoren)	4 miljoen
Hobbydieren	2,3 miljoen
Gezelschapsdieren	26,4 miljoen
Dieren voor educatie en vermaak	100.000

Bijlage 2 geeft een nadere specificatie van deze cijfers.

Proefdieren komen hier niet aan de orde, omdat de nVWA jaarlijks onder de titel "Zo doende" aantallen en soort proefdieren en het ongerief dat zij ondervinden rapporteert.

Deze rapportage gaat over gehouden dieren, die onder directe invloed van de mens staan. Ongerief bij wilde dieren komt daarom niet aan de orde. De grote grazers gehouden in de natuurgebieden Oostvaardersplassen en de Veluwezoom (>5000 ha) zijn volgens de wet wilde dieren en zullen dan ook niet worden meegenomen in deze rapportage.

Mensen houden ook ongewervelde dieren. Belangrijke soorten zijn de bijen (bestuiving, honingproductie), mosselen, oesters en kreeften. Daarnaast worden een aantal soorten ongewervelden als gezelschapsdier gehouden (bijvoorbeeld spinnen, schorpioenen, zee-anemonen, koraal). Deze groepen komen in de Staat van het Dier niet aan de orde. Dit is ingegeven door de beperkte beschikbaarheid van kennis en gegevens over het welzijn van ongewervelde dieren.

1.4 Soorten meetpunten en werkwijze

De meetpunten zijn gekozen op grond van relevantie voor dierenwelzijn en diergezondheid en beschikbaarheid van meetgegevens. In de meetpunten is onderscheid gemaakt tussen *outcome-*, *output-* en *inputmeetpunten*

Outcome

Bij outcome gaat het om het effect, dat met de inzet van beleid wordt nagestreefd. Voor beleid op het gebied van welzijn en gezondheid van dieren betekent dat een daadwerkelijke verbetering van welzijn en/of gezondheid vanuit het perspectief van het dier. Outcomemeetpunten zijn slechts beperkt beschikbaar.

Output

Bij output gaat het om concrete producten of prestaties van het beleid, die moeten bijdragen aan verbetering van dierenwelzijn en/of diergezondheid. Dergelijke meetpunten meten niet zozeer het dierenwelzijn of de diergezondheid, maar omstandigheden, die een rol kunnen spelen bij dierenwelzijn en diergezondheid, zoals de veterinaire infrastructuur, deelname aan kwaliteitsprogramma's, aandeel duurzame stallen, gebruik van antibiotica, attitude van de consument, etc. Outputmeetpunten zijn ruimer beschikbaar.

Input

Input heeft betrekking op de gekwantificeerde inzet van middelen (budget) om de beoogde output of outcome te realiseren. Het instellen van een dierenpolitie is een inputmeetpunt. De effectiviteit daarvan is tzt af te leiden uit trends in meetpunten gerelateerd aan de opdracht van de dierenpolitie.

In deze rapportage wordt, waar beschikbaar, gerapporteerd over de doelen aan de hand van outcome- of outputmeetpunten. Als die ontbreken worden inputmeetpunten gebruikt.

Voor veel meetpunten op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid zijn de uitkomsten het resultaat van inspanningen van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk en is het zelden mogelijk het aandeel van de afzonderlijke partijen in het resultaat te benoemen. In deze rapportage worden wel de resultaten van inspanningen van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties in beeld gebracht, maar wordt de input van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (geld, menskracht) niet gekwantificeerd.

Er wordt voor de meetpunten gebruik gemaakt van gegevens die al door verschillende partijen verzameld worden. Voor de Staat van het Dier worden geen nieuwe metingen in het veld gedaan. Daarom sluiten de meetpunten niet altijd strikt één op één aan op de doelen. De meetpunten zijn genoemd bij het doel, waar ze het meest aansluiten.

Een uitgebreidere beschrijving van de achtergrond van de meetpunten en hun relatie met de doelen is beschreven in de eerste Staat van het Dier en in Indicatoren voor dierenwelzijn en diergezondheid. ASG-rapport 221 (Leenstra en Neijenhuis, 2009). Bijlage 1 geeft een overzicht van bronnen voor de gegevens en het tijdvak waarover ze beschikbaar zijn.

1.5 Veranderingen in de tijd, trendanalyse

Bij de eerste Staat van het Dier hadden de gegevens betrekking op de per meetpunt meest recente gegevens. Voor een aantal meetpunten waren dat gegevens over 2008, voor een aantal over 2009. In deze tweede Svhd zijn daar de gegevens over 2009 of 2010 (en soms 2011) aan toegevoegd en is het verloop over de periode van een jaar geanalyseerd. Een jaar is een korte periode voor het vaststellen van veranderingen in de meetpunten. Een echte trend is op grond van twee metingen met een jaar tussenruimte niet vast te stellen. Daarvoor moeten gegevens over een langere tijdsspanne verzameld worden.

Verschillen kunnen drie oorzaken hebben:

- daadwerkelijke verandering in de tijd
- verandering in de wijze waarop gegevens zijn verzameld of worden weergegeven
- fouten/onnauwkeurigheden, die we in de eerste ronde gegevens verzamelen niet opgemerkt hebben.

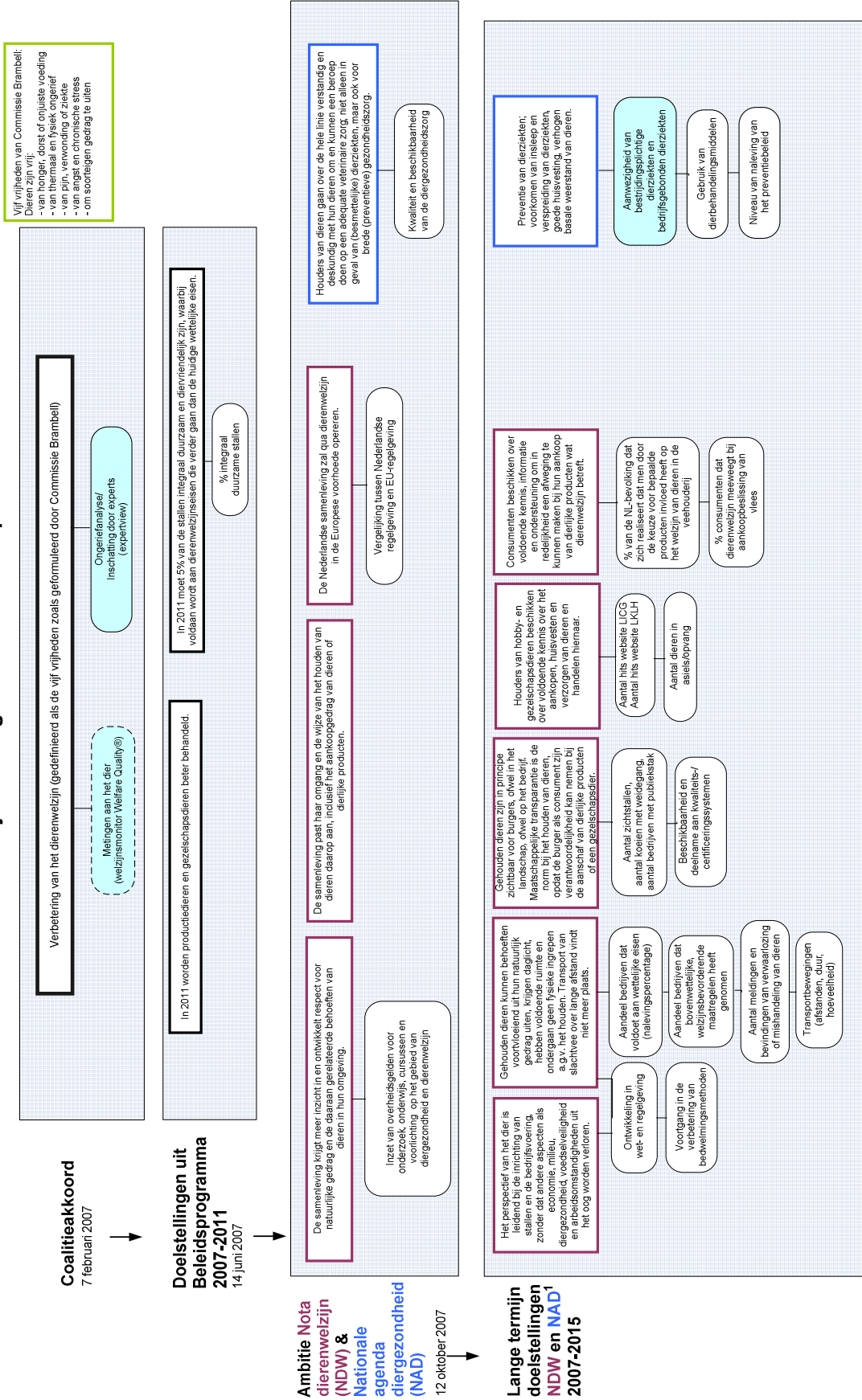

Per meetpunt wordt aangegeven aan welk van de oorzaken veranderingen toe te schrijven zijn en waar mogelijk in hoeverre de verandering een positieve dan wel negatieve ontwikkeling is, als het gaat om dierenwelzijn of diergezondheid

1.6 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de verschillende doelen en de bijbehorende meetpunten. Doelen worden daar in een kader weergegeven. Meetpunten worden met ► aangegeven. Per meetpunt worden de gegevens uit Staat van het Dier (0-meting) aangevuld met de gegevens die een jaar later beschikbaar zijn gekomen. Een conclusie per meetpunt, aangegeven met ●, geeft de mate van verandering en waar van toepassing, de mate waarin benoemde streefwaarden bereikt worden. De volgorde en nummering van de doelen en meetpunten is identiek aan Staat van het Dier (0-meting). In Hoofdstuk 3 worden de resultaten in algemene zin besproken en worden enkele aanbevelingen voor het vervolg gedaan.

Beleidsdoelen dierenwelzijn en diergezondheid & meetpunten 'Staat van het dier'

¹ De NAD-doelen 'Brede gezondheidszorg', 'Differentiatie en maatwerk voor de verschillende categorieën dieren', 'Risicobaseerd beleid', 'Vereniging van Europese harmonisatie en het doorbreken van de kosten van de bestrijding van dierziekten aan de houders' en 'Samenleving betrekken bij het uitwerken van het toekomstige diergezondheidsbeleid' zijn niet opgenomen in het schema, omdat ze met name gericht zijn op efficiënte organisatie van diergezondheidszorg en dierziektenbestrijding.

Beleidsdoelen dierenwelzijn en diergezondheid & meetpunten 'Staat van het Dier', bijlage bij brief van toenmalige Minister LNV aan de Tweede Kamer dd. 30 juni 2009 (TRCDL/3009/1394)

2 Doelen en meetpunten: resultaten

2.1 Coalitieakkoord 2007 'Samen Werken, Samen Leven'

Het dierenwelzijn verbetert

De mate waarin dit doel bereikt wordt, kan het beste worden afgeleid door daadwerkelijke metingen aan het dier zelf te verrichten, of, vanuit het perspectief van het dier, zijn welzijn en gezondheid in te schatten. Er zijn twee benaderingen beschikbaar:

- ▶ Een werkwijze voor monitoring van het welzijn van dieren bij de dierhouder door metingen aan het dier is ontwikkeld in het Europese onderzoekprogramma Welfare Quality®. De door de Commissie Brambell benoemde 5 vrijheden zijn geoperationaliseerd tot vier rubrieken met daaronder een twaalftal welzijnscriteria. Per welzijns criterium worden per diersoort een of meerdere meetpunten benoemd. Voor een aantal soorten en categorieën van productiedieren is de monitor uitgewerkt en getest in de praktijk. 2.1.1 outcome
- ▶ Een tweede werkwijze is het inventariseren van vóórkomend ongerief op grond van een expertview. Dit betreft een inschatting van experts, die hun beeld mede onderbouwen met beschikbare informatie uit de literatuur. Het levert een inventarisatie van ongerief en een inschatting van de ernst daarvan op populatieniveau. 2.1.2 outcome

Beide meetpunten zijn vanuit het perspectief van het dier en dus outcomemeetpunten.

2.1.1 Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor zoals ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®

Achtergrond

In het Europese programma Welfare Quality® (www.welfarequality.net), dat van 2004-2009 liep, zijn methoden ontwikkeld om op een bedrijf dierenwelzijn en diergezondheid bij productiedieren feitelijk te meten/beoordelen. Het programma heeft voor varkens, rundvee en pluimvee voor in totaal zeven diercategorieën meetprotocollen geformuleerd en uitgetest. De protocollen leveren eenduidige en herhaalbare resultaten op, maar vragen per bedrijf enkele uren van een deskundige waarnemer. WQ leent zich goed om op te nemen in kwaliteitssystemen om zo voor dierhouders concrete verbeterpunten zichtbaar te maken. In Nederland is, met financiering van EL&I, een welzijnsmonitor voor paarden opgesteld; voor gezelschapsdieren is dat nog niet het geval. In 2011 wordt in opdracht van EL&I gewerkt aan vereenvoudiging van de meting. Uitrol van de monitor voor diverse diersoorten in de praktijk met netwerken van veehouders is gepland voor de periode 2011-2013. Als bedrijven alleen op basis van vrijwilligheid aan de monitor deelnemen, is het aantal deelnemende bedrijven een relevante indicator voor de Staat van het Dier. Echter, inhoudelijke resultaten zijn alleen relevant voor de Staat van het Dier als de meerderheid van de bedrijven of een random steekproef van bedrijven meedoet.

- WQ-metingen voor de Nederlandse praktijk zijn nog niet beschikbaar.

2.1.2 Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts

Achtergrond

Ongeriefanalyses zijn gebaseerd op de criteria van Welfare Quality® en zijn inschattingen van experts over de mate van ongerief bij dieren in verschillende sectoren. Ongeriefanalyses zijn door WUR-Livestock Research uitgevoerd voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden (2007), konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten (2009) en in samenwerking met Universiteit Utrecht voor gezelschapsdieren (2010). In 2011 wordt aan een herhaling van de ongeriefanalyse voor rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden gewerkt.

In 2009 is door WUR-Livestock Research onderzoek gepubliceerd naar het welzijn en gezondheid van dieren in circussen in Nederland (Kamerbrief TRCDL/2009/1439, juli 2009) en is het Dierentuinenbesluit geëvalueerd (Kamerbrief DL2008/3357, april 2009).

Een specifiek element bij ongerief zijn ingrepen bij dieren. Er zijn ingrepen, die worden toegepast om (ernstiger) problemen te voorkomen. Daarnaast worden ingrepen voor identificatie van dieren toegepast. In de ongeriefanalyses worden vóórkomen van ingrepen en gevolgen van de ingrepen voor ongerief meegenomen. Vermindering van ingrepen is als afzonderlijk meetpunt opgenomen in paragraaf 2.3.5.

Meetresultaten

De belangrijkste bronnen van ongerief bij runderen, varkens, pluimvee, nertsen en paarden als gerapporteerd in 2007 en de eerste resultaten van de herhaalde analyse zijn:

Bij *melkvee* het gebrek aan weidegang, noodzakelijk om bewegingsproblemen door een niet-optimale stal te verminderen; infectiedruk op bedrijfsniveau (uierontsteking en klauwontstekingen), harde, gladde en natte vloeren. Het aandeel runderen, dat weidegang krijgt, is licht gedaald. In de sector zijn wel andere stalsystemen in ontwikkeling, zoals vrijloopstallen, waarin ongerief zal dalen, maar dit is nog op zeer kleine schaal.

Bij *vleeskalveren* de infectiedruk op bedrijfsniveau (diarree, luchtwegen), het stalklimaat, harde, gladde en natte vloeren, voersamenstelling (gebrek aan ruwvoer, laag ijzergehalte) en gebrek aan beweging (weidegang). Bij vleeskalveren zijn geen duidelijke ontwikkelingen in positieve of negatieve zin waar te nemen.

Bij *vleesrunderen* en vooral de dikbilrassen Belgische Blauwe en Verbeterd Roodbont de gevolgen van routinematig toegepaste keizersnede. De sector werkt aan een fokprogramma, gericht op natuurlijke geboortes. Gegeven het tijdsinterval zijn de effecten hiervan nog niet waar te nemen.

Bij *varkens* (alle categorieën) de prikkelarme huisvesting, het mengen van dieren, het stalklimaat, gewrichtsproblemen en maagzweren, het doden van zieke dieren en de harde, gladde en natte vloeren. Bij vleesvarkens komt het invoeren van huisvestingssystemen met meer afleiding op gang en is het mesten van beren in 2010 toegenomen. Overigens vereist het mesten van beren specifieke managementvaardigheden van de varkenshouder om ongerief door ongewenst gedrag tussen de beren te voorkomen (Van der Peet-Schwering, 2011).

Bij de *guste en dragende zeugen* de individuele huisvesting en het voerniveau (hongergevoel). Het hongergevoel is de afgelopen jaren minder ernstig geworden door het op vrijwel alle vermeerderingsbedrijven toepassen van voeders, die langdurig een verzadigingsgevoel geven. Het percentage zeugen in groepshuisvesting is toegenomen.

Bij de *kraamzeugen* de individuele huisvesting, het gebrek aan nestmateriaal en de beperkte ruimte. Bij de kraamzeugen zijn er geen duidelijke ontwikkelingen in positieve of negatieve zin waar te nemen.

Bij *leghennen* de kooihuisvesting (ontbreken van legnest, stofbad en zitstok), het verenpikken en parasieten. Het aandeel hennen in kooihuisvesting is licht gedaald, in scharrel(volière)systemen komt het natuurlijk gedrag van de hennen ten goede maar brengt verhoogde gezondheidsrisico's met zich mee.

Bij *vleespluimvee* de hoge groeisnelheid, het paringsgedrag en voer en waterbeperking bij de ouderdieren. Er is een klein, maar groeiend aandeel kuikens met een langzamere groei. Deze kuikens lijken minder gezondheidsproblemen te hebben. Bij de ouderdieren zijn er geen duidelijke ontwikkelingen in positieve of negatieve zin waar te nemen.

Bij *nertsen* het te vroeg spenen, de prikkelarme huisvesting, de sterfte onder pups en de voerbepijking bij de ouderdieren. Bij de nertsen is groepshuisvesting, met meer afleidingsmogelijkheden, toegenomen.

Bij *paarden* het vroeg en abrupt spenen, de individuele huisvesting en boxgrootte, mismatch en hulpmiddelen, esthetische idealen, staart- en maneneuzeem, luchtwegproblemen, skelet- en spieropbouw, erfelijke gebreken en rantsoensamenstelling en maaltijdverstrekking. De paardensector heeft een plan van aanpak voor de welzijnsproblemen opgesteld. Die items, die vooral met attitude te maken hebben (bv verstrekken ruwvoer, registratie erfelijke afwijkingen) vertonen een positieve ontwikkeling. Gegeven het tijdsinterval zijn de effecten van veranderingen in huisvesting en fokkerij nog niet waar te nemen.

De belangrijkste resultaten van de analyse bij gezelschapsdieren (rapportage 2010) zijn, dat bij alle 24 geanalyseerde (groepen van) soorten gezelschapsdieren ongerief voorkomt. Bij veel diersoorten komt ernstig ongerief door verschillende oorzaken bij een relatief groot deel van de populatie voor. Veel voorkomende bronnen van ongerief over diersoorten heen zijn:

Gebrek aan kennis in het algemeen en bij de dierhouder in het bijzonder, waardoor manco's in houderijcondities, voeding of verzorging ongerief veroorzaken

Infectieziekten, veroorzaakt door endo- en ectoparasieten, bacteriën, virussen en schimmels

Te ver doorgevoerde raskenmerken bij diverse diersoorten, zoals haarloosheid, bovenmatige huidplooiën, uitpuilende ogen, bijzonder klein of juist groot formaat, afwijkende lichaamsvormen, of houding.

Erfelijke aandoeningen, zoals hartfalen, gewrichtsproblemen, doofheid, tumorgevoeligheid.

Gebrekkige socialisatie met de mens en andere diersoorten

Individueel houden bij sociale diersoorten

Gebrek aan afleiding en aandacht

Ondeskundig bestrijden van probleemgedrag, met name bij honden en katten

Trainen, tentoonstellen en wedstrijden met dieren

Niet adequate voeding

Obesitas, bij met name hond en kat

Niet adequate omgevingscondities

Fokkerij (kwekerij), handel en transport.

Ongerief ten gevolge van transport (2.3.4), ingrepen (2.3.5), en doden en slachten (2.3.6) komen verder bij de desbetreffende meetpunten aan de orde.

Over ongerief bij konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten, diertuindieren en circusedieren zijn ten opzicht van de Staat van het Dier 0-meting geen nieuwe gegevens beschikbaar.

- Zowel productie-, als hobby- en gezelschapsdieren in Nederland ondervinden ongerief als gevolg van erfelijke aanleg, de wijze van houden en de verzorging. Daardoor is hun welzijn en gezondheid niet optimaal. De eerste resultaten van de herhaling van de ongeriefanalyse voor runderen, varkens, pluimvee, nertsen en paarden wijzen er op, dat waar verschillen met de analyse van 2007 aanwezig zijn, deze doorgaans positief zijn voor het welzijn. Bij diverse diersoorten zijn acties, die het ongerief verminderen, aanwezig. Echter het tijdsinterval is te kort om de resultaten daarvan waar te kunnen nemen.

2.2 Beleidsprogramma Samen Werken, Samen Leven (2007)

In 2011 worden productiedieren en gezelschapsdieren beter behandeld.

Dit doel stelt het handelen van mensen jegens dieren centraal. Het handelen van mensen kan een positieve en negatieve invloed hebben op het welzijn en de gezondheid van dieren. De meetpunten die duiden op een verbetering van het welzijn als gevolg van positief menselijk handelen komen terug in paragraaf 2.3 en 2.4. In deze paragraaf komen twee outputmeetpunten ter sprake die een beeld geven in welke mate ongewenst handelen ten aanzien van dieren aanwezig is. Het aantal meldingen zegt iets over de feitelijke mishandeling en verwaarlozing van dieren, maar is tevens een resultante van de bekendheid van de meldpunten, de aandacht voor dierenwelzijn in de maatschappij, politiek en in de media en de alertheid van burgers. Als meetpunt wordt daarom zowel het totaal aantal meldingen als het aantal gegronde meldingen gegeven.

Het aantal dieren in asiels en opvang zegt iets over het aantal dieren waarvan afstand is gedaan of waarvan de eigenaar onbekend is. Dit is een indicatie voor de mate waarin dierhouders hun verantwoordelijkheid voor het aanschaffen van een dier in de volle omvang nemen.

▶ Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren	2.1.2 Output
▶ Het aantal dieren in asiels en opvang	2.2.2 Output

In 2011 is 5% van de stallen integraal duurzaam en diervriendelijk, waarbij voldaan wordt aan dierenwelzijneisen die verder gaan dan de huidige wettelijke eisen.

De mate waarin dit doel bereikt is, kan worden gemeten door het aandeel stallen, dat integraal duurzaam en diervriendelijk is te monitoren (outputmeetpunt).

▶ Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen	2.2.3 Output

2.2.1 Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren

Achtergrond

Het aantal meldingen van verwaarlozing of mishandeling en de bevindingen bij de opvolging van die meldingen zijn een meetpunt voor negatieve uitwassen in de omgang van mensen met productie- en gezelschapsdieren. Zowel LID (Stichting Landelijke Inspectiedienst Dierenbescherming, een aparte stichting binnen de Dierenbescherming) als nVWA (in 2009 nog de AID, Algemene Inspectiedienst, nu nVWA onderdeel van EL&I) hebben een meldpunt voor mishandeling en verwaarlozing van dieren. De LID (14 inspecteurs met opsporingsbevoegdheid) concentreert zich op gezelschapsdieren. De LID zet meldingen uit bij eigen inspecteurs, inspecteurs bij de afdelingen van de Dierenbescherming (vrijwilligers zonder opsporingsbevoegdheid) en bij inspecteurs van de Inspectiedienst Gezelschapsdieren (IDG, onderdeel Hondenbescherming). De LID ontvangt een subsidie van EL&I als bijdrage voor het uitvoeren van wettelijke controletaken. De nVWA concentreert zich op productiedieren, maar de scheiding is niet absoluut. Conform het convenant tussen EL&I, nVWA en LID worden ook klachten uitgewisseld tussen LID en nVWA en van en naar politie en andere inspectiediensten. De nVWA heeft in 2010 extra capaciteit ingezet op verwaarlozing en mishandeling. Daarnaast controleert en handhaaft de nVWA regelgeving in het kader van dierenwelzijn onder andere bij transport.

Het onderscheid tussen verwaarlozing en mishandeling is niet eenvoudig vast te stellen; mishandeling is een handelingsvergreep, verwaarlozing is een nalatingsvergreep.

De politie stuurt in de praktijk alle meldingen van dierenleed door naar de LID of nVWA.

Meetresultaten

Het totaal aantal meldingen bij LID en nVWA en het aantal gegronde meldingen is weergegeven in Tabel 1. Een uitsplitsing naar gezelschapsdieren, paarden en pony's, landbouwhuisdieren en/of productiedieren, exoten, in het wild levende dieren en overige dieren is weergegeven in Tabel 2.

Tabel 1 Totaal aantal meldingen in 2009 en 2010 bij LID en nVWA, het aantal nader onderzochte meldingen en het percentage gegronde meldingen (voorlopige cijfers LID 2010).

	nVWA		LID	
	2009	2010	2009	2010
Aantal oproepen* ¹	Niet geregistreerd		40705	40897
Daarvan uitgezet* ² en behandeld door	2088	3522	7824 (19%)	7742 (19%)
LID			2617	2737
Afdelingsinspecteurs			4730	4660
IDG			2	-
Politie			81	83
nVWA* ³	2088	3522	394	262
Totaal gegrond	998 (49%)	2849 (81%)	3368 (43%)	3143 (41%)

*¹ Aantal melding gerelateerde oproepen, waarbij de nVWA geen meldingen registreert die telefonisch worden afgehandeld

*² Meldingen die niet nader worden onderzocht betreft zaken waar onvoldoende grond is om tot een onderzoek over te gaan, waarbij de nVWA alleen de meldingen registreert, die ook door de nVWA in behandeling worden genomen

*³ Betreft voor de nVWA alleen de meldingen, die direct betrekking hebben op mishandeling en verwaarlozing, niet de meldingen m.b.t. reguliere welzijnswetgeving. Deze zijn bij LID wel meegenomen.

Tabel 2 Verdeling van de opgevolgde meldingen naar diersoort. Bij nVWA met verdeling van gegronde zaken over diersoorten; bij LID met aantallen in bewaring genomen dieren per diersoort in 2009 en 2010 (voorlopige cijfers LID over 2010).

	nVWA				LID			
	Nader onderzochte zaken		Gegronde zaken		Nader onderzochte zaken		Aantal dieren in bewaring* ⁴	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010
totaal	2088	3522	1022	2849	7414	7742		
Gezelschapsdieren	15	131	6	109	4572	4723	853	394
Honden	14	126	6	104	2666	2826	402	340
Katten	1	5	0	5	1389	1394	46	17
Overig	0	0	0		517	503	405	37
Landbouwhuisdieren	1956	3264	980	2637	2479	2688	145	507
Rundvee	712	1247	368	1023	51	90	0	0
Varkens	56	216	22	173	13	24	0	0
Pluimvee	11	117	3	100	66	86	121	482
Schapen	543	911	317	692	125	184	0	2
Geiten	40	65	* ⁵	49	112	129	0	3
Paarden, pony's	586	708	269	600	2130	2175	24	20
Exoten					41	112	0	0
In het wild levend					78	56	0	0
Overig	117	127	36	103	142	163	4	0

*⁴ Aantal in bewaring genomen dieren via de LID en een strafrechtelijke of bestuursrechtelijk traject

*⁵ Het aantal gegronde zaken van schapen is bij de nVWA inclusief geiten

De nVWA registreert het totaal aantal meldingen niet, de LID doet dat wel. Bij de LID is het aantal meldingen niet noemenswaardig veranderd. Het aantal meldingen is een meetpunt voor de alertheid van het publiek. Het aantal meldingen, dat juridisch opgevolgd werd is een meetpunt voor verwaarlozing en mishandeling. Naast de juridisch opgevolgde meldingen kan sprake zijn van gegronde meldingen, waarbij inmiddels door de eigenaar of verzorger actie is ondernomen, of waar geen juridisch sluitende bewijslast is. Die meldingen worden niet separaat geregistreerd.

De nVWA constateert een toename in aantal, ernst en omvang van de gevallen van verwaarlozing bij vooral melkvee, schapen en paarden. Oorzaak is mogelijk de slechte economische toestand in het afgelopen jaar. Via een strafrechtelijk of bestuursrechtelijk traject kunnen dieren bij de eigenaar weg gehaald worden. Dienst Regelingen registreert het totaal aantal dieren dat in bewaring genomen wordt, hetzij via nVWA, LID, politie of douane. De aantallen in bewaring genomen dieren staan in Tabel 3.

Daarbij moet aangetekend worden, dat bij dieren, die door de douane in beslag genomen zijn, niet noodzakelijkerwijs sprake is van een welzijnsprobleem, maar dat het ook kan gaan om illegale import.

Tabel 3 Aantal in bewaring genomen dieren in 2009 en 2010.

	2009	2010
Paarden en ezels	35	152
Schapen en geiten	94	252
Runderen	294	171
Varkens	2	1
Pluimvee	265	187
Honden	739	724
Katten	224	131
Knaagdieren en konijnen	275	81
Kooivogels	407	455
Overig	259	6
Totaal landbouwhuisdieren	690	737
Totaal gezelschapsdieren	1904	1396

Het aantal in bewaring genomen dieren was in 2010 hoger bij paarden, schapen en geiten dan in 2009. Het aantal in bewaring genomen gezelschapsdieren was in 2010 lager dan in 2009, vooral veroorzaakt door minder in bewaring genomen katten, knaagdieren en vissen. H

- Het aantal meldingen is bij LID niet noemenswaardig gewijzigd. De nVWA heeft in 2010 ten opzichte van 2009 met extra inzet een groter aantal zaken onderzocht, waarvan een groter aandeel gegrond was. Dit is grotendeels veroorzaakt door een werkelijke toename in aantal gevallen en de ernst en omvang per geval bij verwaarlozing bij vooral melkvee, schapen en paardenhouderijen.

2.2.2 Het aantal dieren in asiels en opvang

Achtergrond

Gezelschapsdieren, maar incidenteel ook productiedieren, kunnen door hun eigenaar afgestaan of verlaten worden, of per ongeluk zoek raken. Vooral het verlaten van een dier door de eigenaar is een meetpunt voor dierenwelzijn en onverantwoordelijk en disrespectvol gedrag van de eigenaar. De gemeentelijke overheid heeft de plicht gevonden dieren gedurende twee weken in bewaring te nemen. Zij sluiten daarvoor vaak een contract af met een lokaal dierenasiel. Een deel van de asiels is aangesloten bij de Dierenbescherming (DB), een deel opereert onafhankelijk. In 2008 waren 42 Honden- en kattenasielen onderdeel van de DB (vereniging of stichtingsvorm), 33 asielen waren erkend door de DB (deels onderdeel van de DB) en dan waren er nog ca. 40 asielen die niet in deze groepen vallen. DB heeft van de aangesloten asiels tot 2009 een overzicht van het aantal dieren, dat in het asiel terecht komt, het aantal dieren dat bij een nieuwe eigenaar ondergebracht wordt en het aantal dieren dat geëuthanaseerd is. DB vatte tot en met 2008 de gegevens van circa 65 asiels, gelieerd aan DB samen voor de aantallen opgevangen dieren en extrapoleerde deze naar het totaal aantal asiels in Nederland. Vanaf 2009 rapporteert de DB alleen de cijfers van 53 aan de DB verbonden asiels en extrapoleert de cijfers niet meer.

De cijfers van de DB zijn voornamelijk de cijfers over honden en katten, zodat daaruit een redelijk beeld verkregen kan worden over de omvang van de problematiek van het verlaten van honden en katten. Konijnen, kippen, parkieten, schildpadden, etc. lopen ook het risico verlaten te worden. Er zijn een aantal particuliere gespecialiseerde opvangcentra voor dergelijke dieren. Dieren van deze soorten worden ook vaak 'geschonken' aan de lokale kinderboerderij of dierenpark, of worden 'vrijgelaten'.

Meetresultaten

Vanaf 2009 geeft de DB een overzicht alleen van de aan de DB verbonden asiels. Daarom zijn voor 2008 en 2009 de gegevens over opvang van honden en katten van deze 53 asiels gegeven (Tabel 4 en 5). De inschatting is, dat trends voor deze asiels representatief zijn voor het totale beeld in Nederland. De aantallen van overige diersoorten worden niet geregistreerd, voor het aantal konijnen in de opvang is door de DB een schatting gegeven (10.000 – 14.000) in 2008. Voor diverse diersoorten is er gespecialiseerde opvang, het aantal opvangcentra is groot en wisselt. Een totaal overzicht hebben we niet beschikbaar gekregen.

Tabel 4 Aantal opgevangen en geplaatste honden en katten in de bij de DB asiels in 2008 (53 aan DB verbonden asiels).

IN DIER	Totaal	zwerf	afstand	retour na plaatsing	in beslag	uit- wisseling	geboren	overig
hond+ kat	43.479							
hond	13.712	8.374	3.447	1.173	341	306	48	23
hond%	32%	61%	25%	9%	2%	2%	0%	0%
kat	29.767	22.033	4.845	1.347	314	333	622	273
kat%	68%	74%	16%	5%	1%	1%	2%	1%
UIT DIER	Totaal	retour eigenaar	geplaatst	dood	eutha- nasie	uit- wisseling	overig	
hond+ kat	43.469							
hond	13.559	5.866	6.815	26	548	218	86	
hond%	31%	43%	50%	0%	4%	2%	1%	
kat	29.910	2.867	22.926	880	2.307	348	582	
kat%	69%	10%	77%	3%	8%	1%	2%	

Tabel 5 Aantal opgevangen en geplaatste honden en katten in de bij de DB asiels in 2009 (53 aan DB verbonden asiels).

IN DIER	Totaal	zwerf	afstand	retour na plaatsing	in beslag	uit- wisseling	geboren	overig
hond+ kat	41.099							
hond	12.185	7.377	3.263	988	151	383	15	8
hond%	30%	61%	27%	8%	1%	3%	0%	0%
kat	28.914	20.673	5.192	1.489	35	344	624	557
kat%	70%	71%	18%	5%	0%	1%	2%	2%
UIT DIER	Totaal	retour eigenaar	geplaatst	Dood	eutha- nasie	uit- wisseling	overig	
hond+ kat	40.872							
hond	12.299	5.351	6.054	23	571	237	63	
hond%	30%	44%	49%	0%	5%	2%	1%	
kat	28.573	2.794	21.835	668	2.429	318	529	
kat%	70%	10%	76%	2%	9%	1%	2%	

Bron: Jaarverslag Dierenbescherming

- In 2009 zijn 5,5% minder honden en katten in een DB verbonden asiel beland dan in 2008. Het aantal zwerfhonden en -katten is gedaald, maar het aantal afstandskatten is gestegen. Het percentage zwerfhonden, dat vanuit het asiel weer terugkomt bij zijn eigenaar, bedraagt 73% (70% in 2008). Van de katten keert slechts 13,5% terug naar de eigenaar (13% in 2008). 5% (4% in 2008) van de honden en 9% (8% in 2008) van de katten moest vanwege gezondheid of gedragsproblemen geëuthanaseerd worden.

2.2.3 Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen

Achtergrond

Het meetpunt Integraal duurzame en diervriendelijke stallen is direct gelieerd aan de Toekomstvisie Intensieve Veehouderij van januari 2008 (brief aan de Tweede Kamer 28 973, nr. 18). Integraal duurzame stallen zijn gedefinieerd als stal- en houderijsystemen, waarin verschillende duurzaamheidskenmerken in onderlinge samenhang zijn verbeterd ten opzichte van de regulier toegepaste stallen of systemen. Het gaat om stallen en houderijsystemen die het dierenwelzijn extra verbeteren door het toepassen van maatregelen, die verder gaan dan de wettelijke welzijnsnormen en die daarnaast tenminste voldoen aan andere maatschappelijke randvoorwaarden en wettelijke eisen voor milieu, diergezondheid en arbeidsomstandigheden én economisch haalbaar zijn. Dit meetpunt wordt tevens gebruikt als indicator in de begroting van EL&I voor artikel 21. De indicator betreft hier het % integraal duurzame stallen. In 2011 moet minimaal 5% van de stallen voor de sectoren rundvee-, varkens- en pluimveehouderij integraal duurzaam zijn.

Meetresultaten

De rapportages voor 2009, 2010 en 2011 zijn beschikbaar (Van der Peet et al., 2009, 2010 en 2011). De resultaten zijn samengevat in Tabel 6, waarbij het aantal stallen per 01-01-11 inclusief de stallen in voorbereiding is.

Tabel 6 Totaal aantal stallen en percentage integraal duurzame stallen per 1 januari in de jaren 2009, 2010 en 2011 (2011: tussen haakjes het aantal stallen per categorie).

	01-01-09	01-01-10	01-01-11
Totaal aantal stallen	99.917	89.818	88.358
% integraal duurzaam			
Totaal	2,2	2,6	4,7 (4185)
Rundvee	1,7	2,0	2,9 (1.841)
Varkens	3,3	3,8	7,5 (1.657)
Pluimvee	3,3	4,8	12,7(688)

Het totaal aantal stallen in Nederland neemt af. De toename in het aandeel integraal duurzame stallen hangt samen met de Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV) en de Investeringsregeling Integraal duurzame stallen (RLS) en bij varkens ook door de groei van het aantal stallen met Milieukeur. Met een realisatie van 2,6% integraal duurzame stallen op 1 januari 2010 en rekening houdend met de in aanbouw zijnde stallen wordt de doelstelling van 2,8% integraal duurzame stallen in 2010 gehaald. Op 1 januari 2011 was het aandeel integraal duurzame stallen (inclusief de stallen in voorbereiding) 4,7%. Dit is minder dan de doelstelling van 5% integraal duurzame stallen in 2011. Inclusief de in aanbouw zijnde stallen realiseert de melkveehouderij met 2,9% relatief minder integraal duurzame stallen dan de varkenshouderij (7,5% van het totaal aantal varkensstallen) en de pluimveehouderij (12,7%).

- Het percentage integraal duurzame stallen was per 01-01-2009 met 2,2%, hoger dan de streefwaarde voor dat jaar van 1,2%. Het percentage is per 1 januari 2010 gestegen tot 2,6% en per 1 januari 2011 tot 4,7% (inclusief de stallen in voorbereiding). De streefwaarde voor eind 2011 is 5%.

2.3 Nota Dierenwelzijn

De Nota Dierenwelzijn heeft een vijftal lange termijn doelstellingen. De mate waarin aan deze doelstellingen wordt voldaan kan met (combinaties van) meetpunten in beeld gebracht worden. Daarvoor is de volgende indeling gekozen:

1. Het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering, zonder dat andere aspecten als economie, milieu, diergezondheid, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden uit het oog worden verloren.
2. Gehouden dieren kunnen behoeften voortvloeiend uit natuurlijk gedrag uiten, krijgen daglicht, hebben voldoende ruimte en ondergaan geen fysieke ingrepen als gevolg van het houden. Transport van slachtvee over lange afstanden vindt niet meer plaats.

Beide doelen hangen nauw samen. Om de mate waarin deze twee doelen worden gerealiseerd vast te stellen zijn de volgende meetpunten gebruikt:

- ▶ Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt 2.3.1 output
- ▶ Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn 2.3.2 output
- ▶ Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt 2.3.3

▶ Transport van levende dieren van en naar Nederland (verder dan buurlanden)	output 2.3.4
▶ Voortgang in vermindering van ingrepen	output 2.3.5
▶ Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden	outcome 2.3.6
▶ Investerings door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn	outcome 2.3.7
▶ Investerings door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn	input 2.3.8
	input

Het merendeel van de meetpunten heeft betrekking op output. Verbetering van bedwelmingsmethoden kan als outcome gekarakteriseerd worden, omdat dan het ongerief voor slachten daadwerkelijk vermindert. Investerings in onderwijs en onderzoek zijn voorbeelden van inputmeetpunten.

3. Gehouden dieren zijn in principe zichtbaar voor burgers, ofwel in het landschap, ofwel op het bedrijf. Maatschappelijke transparantie is de norm bij het houden van dieren, opdat de burger en de consument zijn verantwoordelijkheid kan nemen bij de aanschaf van dierlijke producten of een gezelschapsdier.

De mate waarin dit doel wordt bereikt kan worden gemeten door het aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak te inventariseren. Op deze bedrijven is direct contact tussen burgers en de dierhouderij mogelijk.

▶ Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak	2.3.9 output
---	-----------------

Daarnaast maken kwaliteits- en certificeringssystemen de werkwijzen van bedrijven transparant en inzichtelijk. Een overzicht van dergelijke systemen (aard en aantal deelnemers) is een meetpunt voor maatschappelijke transparantie bij het houden van dieren.

▶ Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteitssystemen	2.3.10 output
--	------------------

In beide gevallen gaat het om output: de omstandigheden voor de dieren.

4. Houders van hobby- en gezelschapsdieren beschikken over voldoende kennis over het aankopen, huisvesten en verzorgen van dieren en handelen daarnaar.

De mate waarin dit doel wordt bereikt kan worden afgeleid van de meetpunten:

▶ Investerings van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren	2.3.11 input
▶ Aantal hits op de websites van LICG, PVH, LKLH en NHK	2.3.12 output

De beschikbaarheid en toegankelijkheid van informatie zal leiden tot toename van kennis bij houders van hobby- en gezelschapsdieren. Het aantal hits op de websites van het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG), het Platform Verantwoord Huisdierbezit (PVH), het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have (LKLH) en het Nationaal Hippisch Kenniscentrum (NHK) is een meetpunt voor de bereidheid van houders van hobby- en gezelschapsdieren om informatie te zoeken.

5. Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning om in redelijkheid een afweging te kunnen maken bij hun aankoop van dierlijke producten wat dierenwelzijn betreft.

LNV heeft dit doel nader gespecificeerd en streefwaarden benoemd:

- In 2011 is 85% van de consumenten zich bewust van hun invloed op dierenwelzijn via aankoopgedrag.
- In 2011 weegt 33% van de consumenten dierenwelzijn daadwerkelijk mee bij de aankoop van dierlijke producten.

De mate waarin het doel wordt bereikt, kan met de volgende meetpunten worden vastgesteld:

▶ Percentage van de Nederlandse bevolking, dat zich realiseert dat men door de keuze van bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren	2.3.13 output
▶ Percentage consumenten dat daadwerkelijk dierenwelzijn meeweegt bij aankoopbeslissingen van dierlijke producten	2.3.13 output

2.3.1 Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt

In regelgeving worden minimumeisen vastgelegd voor het houden van dieren op o.a. de thema's huisvesting en verzorging, scheiden van jong en ouder, ingrepen, transport en het doden van dieren. Deze minimumeisen zijn gebaseerd op behoeften voortvloeiend uit natuurlijk gedrag kunnen uiten, bepalen of dieren daglicht krijgen, of ze voldoende ruimte hebben, of ze fysieke ingrepen mogen ondergaan en de omstandigheden waaronder ze mogen worden getransporteerd.

Achtergrond

Vigerende regelgeving op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid legt een 'bodemp' in het beleid en de praktijken in het veld. Europese regelgeving is leidend. Nationaal kan striktere regelgeving geformuleerd worden. In Nederland kan de overheid regelgeving delegeren aan Publiek Rechtelijke Bedrijfsorganisaties (Productschappen). De verordeningen van productschappen hebben de kracht van wet.

Ontwikkelingen in de regelgeving geven een indicatie over de intenties van het beleid en het 'opschuiven' van de bodem in het beleid. Momenteel zijn de belangrijkste wetten betreffende het handelen van mensen jegens landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren, de Diergeneesmiddelenwet, de Wet op de dierenbescherming, de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990 en de Kaderwet Diervoeders. In de nabije toekomst gaan deze op in de Wet Dieren, die voor behandeling bij de Eerste Kamer ligt.

Meetresultaten

Tabel 7 geeft een overzicht van de Nederlandse regelgeving in werking in 2010 op de toepassingsgebieden identificatie en registratie, huisvesting en verzorging, scheiden van jongen en ouderdieren, transport, verzamelen van dieren, verdoven en doden en ingrepen voor de verschillende diersoorten/categorieën. Europese regelgeving bestaat en is geïmplementeerd voor identificatie en registratie van herkauwers en varkens, voor de huisvesting van varkens, kalveren, leghennen en vleeskuikens, voor transport en voor verdoven en doden van dieren en enkele aspecten van dierentuinen. Voor gezelschapsdieren is er geen Europese regelgeving. De Nederlandse regelgeving is op een aantal punten strikter dan de EU-regelgeving voor de huisvesting en verzorging van varkens en kalveren.

Ten opzichte van 31-12-2009 is er per 31-12-2010 geen nieuwe wet- en regelgeving geïmplementeerd. Wel zijn in 2010 of eerder onder de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren een aantal regelingen vastgesteld waarvan de implementatie in 2011 of later volgt. Bv per 01-02-11 normen voor sterfte en hakdermatitis bij vleeskuikens in relatie tot maximaal toegestane bezettingsgraad; identificatieplicht van honden, geboren vanaf juni 2011; verplichting tot het aanwezig zijn van een gecertificeerde toezichthouder op dierenwelzijn in slachterijen per 01-01-2013.

In 2010 is de overgangstermijn op het verbod van de verrijkte kooi voor leghennen door de Tweede Kamer vastgesteld op 2021 voor de circa dertig bedrijven die al hebben geïnvesteerd in verrijkte kooien. Ook is in 2010 een eerder voorgenomen besluit om per 2013 vleesvarkens 1 m²/dier te geven door een besluit van de Tweede Kamer terug gedraaid. Nu blijft 0,8 m²/dier de norm.

Tabel 7 Overzicht van per 31-12-2010 geïmplementeerde regelgeving op toepassingsgebieden per diersoort/categorieën

	rundvee	kalveren	varkens	legkippen en vermeerdering	vlees kuikens	schapen en geiten	paarden	kalkoenen	eenden	konijnen	honden	katten	overige gezelschapsdieren	kweekvis	dierentuin dieren	nertsen
identificatie en registratie	+	+	+	+	+	+	+	+	+							+
huisvesting en verzorging		+	+	+				+		+						+
scheiden jong(en) van ouder			+								+	+				+
transport	+	+	+			+	+									
verzamelen van dieren	+	+	+	+	+	+		+	+							
verdooven en doden	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+						+
toestaan van ingrepen*	+		+	+				+								

* Anders dan ingrepen voor identificatie en registratie en onvruchtbaar maken van dieren.

- Nederland heeft voor veel diersoorten regelgeving, maar niet voor alle. Er is meer regelgeving voor productiedieren, dan voor gezelschapsdieren. Nederland heeft voor meer diercategorieën regelgeving dan de EU (bv Honden en Katten Besluit, PPE verordeningen voor konijnen, nertsen, kalkoenen, vleeskuikenouderdieren). Voor de huisvesting van varkens en kalveren is Nederland in 2010 op een aantal punten strikter dan de EU voorschrijft.

2.3.2 Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn

Voor een aantal diercategorieën bestaan wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn. Het gaat dan om aspecten als ruimte per dier, daglicht, type vloer, beschikbaar stellen van drinkwater en transportcondities van dieren. Dit meetpunt wordt tevens gebruikt als indicator in de begroting van EL&I voor artikel 21. De indicator betreft hier het percentage naleving van bestaande welzijnsnormen.

Achtergrond

Welzijnsregelgeving bestaat in belangrijke mate uit gedetailleerde middelvoorschriften (zoals afmetingen en inrichting van stallen). De nVWA is belast met handhaving van de regelgeving en doet dat op basis van inschattingen van risico's op overtreding. Voor handhaving is een risicobewuste controle efficiënter. Vanwege de aard van de afwijkingen op bedrijven is alleen met een random controle vast te stellen hoeveel bedrijven op hoeveel onderdelen afwijken van de voorschriften. De nVWA heeft deze random controle bij primaire bedrijven in 2009 uitgevoerd. De controles op diertransport en slachterijen wordt op grond van risicobewust beleid uitgevoerd.

De streefwaarde voor het gemiddeld nalevingniveau is 80% in 2011. Het startniveau van 70% naleving in 2008 is gebaseerd op een combinatie van de controleresultaten m.b.t. de dierenwelzijnbesluiten in de intensieve veehouderij in de voorgaande jaren en professional judgement (bron kamerstukken okt 2010, punt 221).

Meetresultaten

De nVWA heeft in 2009 deze gegevens verzameld. Het blijkt dat bij 55% van de varkensbedrijven, 64% van de leggenbedrijven, 89% van de bedrijven met vleeskalveren en 58% van de op grond van het Honden en Kattenbesluit (HKB) gecontroleerde bedrijven aan alle wettelijke eisen voldoet. De meest voorkomende omissies van de gecontroleerde varkensbedrijven zijn de bepalingen betreffende afleidingsmateriaal voor alle dieren, voldoende licht op dierhoogte en permanent voldoende vers water. De drie genoemde afwijkingen zijn verantwoordelijk voor ruim 81,6% van het totaal aantal afwijkingen in deze steekproef. Anders gesteld op basis van deze gegevens kan geconstateerd worden, dat 37 van de 40 items goed worden nageleefd. Voorlopige cijfers over 2010 laten zien dat het naleefniveau in de varkenssector inmiddels lijkt te zijn toegenomen naar boven de 70%. De geconstateerde afwijkingen bij legkippen hadden vooral betrekking op items uit het Legkippenbesluit: bezettingsgraad bij kooibedrijven en de hoeveelheid licht, legnestbezetting en aantal zitstokken bij scharrelbedrijven. Bij het HKB hebben een groot deel van de afwijkingen betrekking op administratieve (niet welzijn gerelateerde) verplichtingen. Als deze niet meegeteld worden, komt het nalevingspercentage op 82%. .

- Bij een random controle, uitgevoerd in 2009 bij bedrijven met varkens, leghennen en kalveren en bij bedrijven met honden en katten werd de streefwaarde voor 2011 '80% van de bedrijven houdt zich aan alle aspecten van de wet', bij de varkens, de leghennen en de honden en katten niet gehaald. Bij de vleeskalveren werd de streefwaarde wel ruimschoots gehaald. Bij de honden en katten had een groot deel van de afwijkingen betrekking op administratieve (niet welzijn gerelateerde) verplichtingen. Bij de varkensbedrijven concentreerden de afwijkingen zich op 3 van de 40 items.

2.3.3 *Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt*

Er zijn bedrijven die bovenwettelijke, welzijn bevorderende maatregelen nemen. Hiermee dragen zij eraan bij, dat het beoogde doel (het perspectief van het dier is leidend bij de inrichting van stallen en de bedrijfsvoering en dieren kunnen behoeften, voortvloeiend uit natuurlijk gedrag, uiten) sneller bereikt wordt.

Achtergrond

Een aantal bedrijven neemt bovenwettelijke maatregelen ten aanzien van dierenwelzijn. Het gaat dan bijvoorbeeld om het geven van uitloop of weidegang, een lagere stalbezetting dan conform de regelgeving, etc. Als een bedrijf dergelijke maatregelen terug wil verdienen, neemt het veelal deel aan een kwaliteits- of certificeringsschema. In een aantal gevallen zijn die door de Raad van Accreditatie gecertificeerd. Dan is sprake van een keurmerk. In andere gevallen is sprake van een beeldmerk, waarbij de borging niet bij een onafhankelijke instantie ligt. Zowel keurmerken als beeldmerken komen aan de orde.

De gegevens overlappen deels met het percentage duurzame stallen (paragraaf 2.2.3). Bij duurzame stallen worden niet meegerekend de bedrijven die weidegang toepassen en de legpluimveebedrijven, die produceren met niet-kooisystemen. Bedrijven met weidegang worden ook genoemd in paragraaf 2.3.9, maar daar is de insteek, dat dieren zichtbaar zijn in het landschap.

Keurmerken op het gebied van dierenwelzijn zijn:

- Scharrelkeurmerken, bij scharrelproducten hebben de dieren meer ruimte dan gangbaar is. De regels voor scharreleieren zijn vastgelegd in EU-richtlijnen. Er zijn ook vrije uitloop-eieren. Voor scharrelvlees zijn er regels opgesteld door PROduCERT voor runderen, kippen en varkens.
- EKO-keurmerk, het Europese biologische keurmerk of de aanduiding 'biologisch' Het EKO-keurmerk staat op biologische producten. Maar ook het woord 'biologisch' geeft aan dat een product biologisch is geproduceerd. Biologische producten moeten voldoen aan Europese regels voor de biologische landbouw en biologische producten ten aanzien van huisvesting, die boven de gangbare praktijk uitgaan.
- Het Demeter-keurmerk staat voor biologisch-dynamische producten. Ze voldoen aan de Europese regels voor biologische landbouw. Daarnaast geldt een aantal specifieke eisen gebaseerd op de antroposofie.
- Milieukeur, een keurmerk beschikbaar voor varkensbedrijven en aquacultuur, gecertificeerd door de Stichting Milieukeur. Bedrijven, die voldoen aan de Maatlat Duurzame Veehouderij en Maatlat Duurzame Aquacultuur komen hier niet separaat aan de orde.

(Beeld)merken van voedselproducenten en supermarktketens, die extra aandacht schenken aan dierenwelzijn, zijn bv: Volwaard kip, Gras keurmerk, Puur en Eerlijk (AH), Rondeel, Jumbo Bewust, Peter's Farm, Comfort Class en 'weidezuivel'. Ook 'erkende streekproducten' stellen vaak extra eisen wat betreft dierenwelzijn. De beeldmerken kennen wel bovenwettelijke eisen, maar hebben veelal geen formeel certificeringssysteem. De Dierenbescherming heeft een beeldmerk, 'Beter Leven', dat met sterren het niveau van dierenwelzijn aangeeft. De Dierenbescherming heeft 3 sterren (het hoogste niveau) toegekend aan biologische productie bij alle diersoorten, het (Franse) keurmerk Label Rouge kip en aan Rondeel eieren. Scharrelsystemen met buitenuitloop (beschikbaar bij pluimvee- en varkensvleesproductie) hebben twee sterren gekregen en een aantal productiesystemen met aandacht voor dierenwelzijn als Volwaard, Puur en Eerlijk (AH), Jumbo Bewust en Van Drie kalfsvlees hebben een ster gekregen. De sterren worden toegekend aan het merk en hebben geen eigen certificering. Voor een aantal diersoorten (schapen, geiten, melkkoeien, paarden) zijn er geen soortspecifieke wettelijke eisen aan huisvesting en verzorging, anders dan de generieke eisen in de Gezondheid- en Welzijnswet voor Dieren. Dergelijke diersoorten kennen per definitie geen bovenwettelijke eisen aan huisvesting en verzorging. Wel kan sprake zijn van keurmerken als EKO en Demeter, of beeldmerken als 'weidezuivel'.

Meetresultaten

Gekozen is het aantal bedrijven in beeld te brengen, dat met een bovenwettelijk systeem produceert. Hier worden alleen de Nederlandse primaire bedrijven in beeld gebracht. Voor het aantal dieplaatsten op zulke bedrijven is detailinformatie nodig, die niet voor alle diercategorieën in publieke databases beschikbaar is. De aantallen bedrijven met een bovenwettelijk systeem worden gerelateerd aan het totaal aantal bedrijven uit de Landbouwtelling. Het totaal aantal bedrijven met vee was in 2010 lager dan in 2009. In 2010 zijn er ruim 23.000 bedrijven met melkkoeien, 15.000 bedrijven met vleesrunderen, 7.000 bedrijven met varkens, 2.400 bedrijven met pluimvee, 600 bedrijven met geiten en bijna 13.000

bedrijven met schapen. Het aantal kweekvisbedrijven was eind 2009 ruim 30. Het aantal bedrijven met paarden, dat aan de Landbouwtelling meedoet, is bijna 15.000. Omdat veel paardenbedrijven niet meedoen aan de Landbouwtelling is dit een onderschatting van het totaal aantal paardenhouderijen (particulier en professioneel). Door dubbeltellingen, zowel in de totale aantallen bedrijven, als in de bedrijven met een keurmerk is het geven van percentages bedrijven met een bepaald keurmerk niet in alle gevallen verantwoord.

Aantal biologische bedrijven

Tabel 8 geeft het aantal bedrijven, dat conform de normen voor 'biologisch' produceert.

Tabel 8 Aantal biologische bedrijven met dieren in 2009 en 2010

Diersoort	per oktober 2009		per oktober 2010	
	Gecertificeerd	Bedrijven in omschakeling	Gecertificeerd	Bedrijven in omschakeling
Melkkoeien	327	8	330	10
opfok melkkoeien	24	0	26	6
Vleesrunderen	159	18	157	20
Melkgeiten	60	2	59	1
Melkschapen	19	0	19	0
Vleeschapen	129	10	122	11
Fokvarkens/zeugen	12	2	12	3
Vleesvarkens	56	2	56	2
Gesloten varkensbedrijven	42	2	35	2
Leghennen	163*	4	167*	10
Leghennen opfok	23	0	24	1
Vleespluimvee (kip, kalkoen)	15*	0	12*	0
Paarden	8	0	6	2

* Bedrijven met minder dan 350 kippen vallen niet onder de verordeningen van Productschap Pluimvee en Eieren; het totaal aantal agrarische bedrijven, dat pluimveevlees of eieren conform ecologische normen produceert, is hoger dan het aantal pluimveebedrijven in de PPE registratie, dat biologisch produceert. Er zijn 85 ecologische legghenbedrijven met meer dan 350 leghennen en 10 vleespluimveebedrijf met meer dan 350 dierplaatsen.

Bron: www.SKAL.nl

Daarnaast is er sinds 2006 één kalvermester (Ecofields) die biologisch kalveren mest.

Gegeven het totaal aantal bedrijven met dieren produceert bij melkvee, vleesvee, varkens en schapen 1,5% van de bedrijven biologisch, bij de melkgeiten is dat ruim 10% en bij de leghennen (alleen bedrijven met meer dan 350 dieren) bijna 8%.

Niet-biologische bedrijven, die bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen nemen

Melkveehouderij

Het totaal aantal melkveebedrijven dat weidegang (minimaal 120 dagen per jaar 6 uur per dag) toepast is ca. 85% (79% van de koeien) in 2009. Over 2010 zijn alleen CBS gegevens beschikbaar. Het percentage koeien met weidegang (opgegeven door de veehouders) is gedaald naar 76%. De Dierenbescherming wil in 2011 ook het Beter Leven sterrensysteem voor zuivel gaan hanteren. Daarin zal biologische zuivel 3 sterren krijgen en zal weidegang voorwaarde voor het Beter Leven kenmerk zijn.

Rundvleesveehouderij

- PROduCERT scharrelrundvlees: het gaat om zoogkoeien, gehouden in groepen, die weidegang krijgen. In 2009 waren er 5 bedrijven. In november 2010 was dat aantal ongewijzigd. (www.producert.nl)
- Onder PROduCERT valt ook France Limousin Nederland, Limousin vlees uit Frankrijk.
- Albert Hein Puur & Eerlijk rundvlees, Greenfield, gaat om zoogkoeien in Ierland, gehouden in groepen die weidegang krijgen (www.ahgreenfields.nl)

Kalverhouderij

- Rosé kalfsvlees (o.a. van Drie groep), ongeveer 200.000 kalveren; o.a. groepshuisvesting en 1 Beter Leven ster van de DB.

- Peter's Farm; o.a. groepshuisvesting, 32 veehouders in 2009 en 2010 (bron Alpura) en deze bedrijven hebben 1 Beter Leven ster van de DB.
- Friander vlees (van Drie Group); is rosé met o.a. groepshuisvesting.

Varkenshouderij

- ProduCERT scharrelvarkensvlees: groepshuisvesting, geen ingrepen, stro en uitloop permanent beschikbaar, 8 bedrijven in 2009 en in 2010 onveranderd (www.producert.nl).
- Milieukeur: De Hoeve B.V. in 2009 97 aangesloten en gecertificeerde varkenshouders en in 2010 131 (www.dehoevebv.nl).
- Livar scharrelvarkens, 3 bedrijven in 2009 en 2010 (www.livar.nl).
- Jumbo Bewust Varkensvlees: in 2009 begonnen met een Canadian Bedding stal. In 2010 is de naamgeving van de stal veranderd in Wroetstal en zijn er 4 bedrijven
- AH Puur en Eerlijk varkensvlees met 1 ster van het Beter Leven van de DB is vanaf eind 2010 te vinden in de schappen van AH, deze dieren worden gehouden in Nederland.
AH Puur en Eerlijk scharrelvarkensvlees valt onder het Beter Leven van de Dieren Bescherming met 2 sterren, Het 'twee sterrenvlees' van Albert Heijn, dat in 2010 in de schappen kwam, is afkomstig uit Engeland.

Pluimveehouderij vlees

- In 2009 waren er 7 Volwaard bedrijven. Volwaard mestkuikens hebben een overdekte uitloop en 1 Beter Leven ster van de DB. Volwaard is in 2010 van de markt gehaald en globaal opgevolgd door Puur en Eerlijk.
- Puur en Eerlijk (AH) plussegment kip. Volgens Albert Heijn is P&E afkomstig van 35 vleeskuikenbedrijven met een scharrelstelsel volgens Europese richtlijnen. De kuikens worden geslacht bij Plukon en hebben 1 ster van Beter Leven DB.
- PROduCERT scharrelkip, de productie van scharrelvleeskippen vindt in Frankrijk plaats.

Pluimveehouderij ei

Aantal pluimveebedrijven dat volière- of scharrelhuisvesting toepast (EU-code 2) of zulke huisvesting met uitloop (EU-code 1):

	2009	2010
Scharrelhennen	514	488
Vrije uitloop	173	199

Inclusief de biologische bedrijven heeft meer dan de helft van de pluimveebedrijven een huisvestingsstelsel dat boven de wettelijke minimumeisen uit gaat.

Daarnaast is er de Rondeel stal die EU-code 2 heeft, maar 3 sterren van het Beter Leven van de Dierenbescherming. Een tweede Rondeel stal is in februari 2011 geopend.

Vis

Milieukeur heeft normen voor kweekvis. Criteria op het gebied van transport, bedwelmen, sorteren, schuilmogelijkheden en verrijking van de omgeving en milieu zijn daar onderdeel van.

Voor de aquacultuur zijn internationaal twee consumentenlabels in ontwikkeling, het Aquaculture Stewardship Council (ASC) keurmerk en de Best Aquaculture Practises (BAP) van de Global Aquaculture Alliance. Anders dan MSC (wildvang van vis) is het ASC keurmerk soort specifiek. Voor elke soort wordt een proces van dialogen met stakeholders doorlopen dat uiteindelijk resulteert in een standaard. Voor beide keurmerken zijn nu standaarden beschikbaar voor een beperkt aantal vissoorten waaronder tilapia en pangasius.

In 2010 waren er geen gecertificeerde visteeltbedrijven.

- De bedrijven, die, bovenwettelijke, welzijn bevorderende maatregelen nemen, kunnen niet 'opgeteld' worden, omdat dubbeltellingen voorkomen en het aandeel voor de verschillende diersoorten in de categorieën varieert. Voor een aantal categorieën (bv melkvee) zijn er geen specifieke wettelijke eisen en is dus formeel geen sprake van voldoen aan bovenwettelijke eisen.
Van de leghenbedrijven heeft meer dan de helft een systeem dat boven het wettelijk minimum uitgaat, bij de varkens en kalveren ligt dat lager. Per categorie wordt door circa 1% (varkens, vleespluimvee) tot circa 10% (melkgeiten) van de bedrijven biologisch geproduceerd.
Voorzichtig geïnterpreteerd kan geschat worden, dat ruim 4% van de veehouderijbedrijven aan een gecertificeerd systeem deelneemt, dat toetst op bovenwettelijke, welzijn bevorderende maatregelen.
In vrijwel alle categorieën is het aantal bedrijven, dat bovenwettelijke, welzijn bevorderende maatregelen neemt, toegenomen. Het totaal aantal veehouderijbedrijven in Nederland neemt af, waardoor zowel het absolute aantal als het percentage bedrijven met bovenwettelijke, welzijn bevorderende maatregelen gestegen is.

2.3.4 Transport van levende dieren van en naar Nederland

Als doel is geformuleerd dat transport van slachtvee over lange afstanden ter discussie wordt gesteld en verminderd. Door DG SANCO is gesteld dat een kort transport < 8 uur en een lang transport > 8 uur bedraagt. Gegevens over transport van en naar Nederland van slachtdieren en jonge dieren voor opfok, geven inzicht in de afstanden waarover dieren worden getransporteerd en zijn daarmee een indicatie voor het realiseren van het doel.

Achtergrond

Transport van dieren veroorzaakt stress door de extra activiteiten en inspanning, een nieuwe omgeving en dieren (sociale contacten) en drijvers. Voor transport van dieren bestaat Europese regelgeving (Verordening (EG) nr. 1/2005 en 2004/544/EG). Transport van geringe aantallen hobbydieren voor hobbydoeleinden is van een aantal voorwaarden in de regelgeving vrijgesteld. Gezelschapsdieren vallen buiten deze transportverordening. Transport van gezelschapsdieren, hobbydieren en sportpaarden komt hier verder niet aan de orde.

Over binnenlands transport zijn geen gegevens beschikbaar over afstand of duur van dat transport. Internationaal transport van dieren wordt geregistreerd. De nVWA controleert of aan transportregels wordt voldaan. De nVWA stelt voor internationale transporten vast of de dieren vervoerd mogen worden en geeft een gezondheidscertificaat af. Voor lange afstand transport gelden strengere normen en separate vergunningen.

Per 01-01-2011 gaat de kwaliteitsregeling Quality system Livestock Logistics (QLL) van start. QLL wordt beheerd door de Stichting Kwaliteitssystemen Dierenlogistiek en is een landelijk keten omvattend kwaliteitssysteem voor zowel transport als het verzamelen van landbouwhuisdieren.

Bij transport kan onderscheid gemaakt worden tussen transport van gebruiksdieren en van slachtdieren. Vooral transport van slachtdieren en van jonge dieren, die elders voor de slacht opgefokt worden, staat ter discussie. Het meetpunt 'transport' richt zich op transport van en naar Nederland van slachtdieren en jonge dieren voor opfok elders. Veelal worden dieren voor export eerst naar een verzamelplaats vervoerd, daarna naar de andere lidstaat gebracht om vervolgens weer naar een bedrijf of slachterij te worden vervoerd. Hierdoor kan de totale transporttijd sterk oplopen. De transporttijd in de lidstaat wordt niet geregistreerd.

Bij kweekvis heeft transport betrekking op jonge dieren, van die soorten waar vermeerdering in gevangenschap niet (bv paling) of alleen bij gespecialiseerde bedrijven (bv meerval, clausse) plaatsvindt en op slachtrijpe vis. Vis wordt in watertanks getransporteerd. Vissen ervaren tijdens transport meerdere stressoren (Harmon, 2009). Jonge vis wordt ook over langere afstanden getransporteerd; slachtrijpe vis wordt alleen binnen Nederland vervoerd. Transport van vis wordt hier niet verder uitgewerkt.

Meetresultaten

De Productschappen Vee, Vlees en Eieren publiceerden op hun website op basis van I&R-gegevens cijfers over import en export van dieren. De cijfers van de PVE met betrekking tot im- en export van vleesvarkens, export van biggen en import van nuchtere kalveren sluiten goed aan bij de I&R registratie. De gegevens van andere diercategorieën zijn veelal gebaseerd op CBS-cijfers en kunnen een geringe onderschatting van werkelijk getransporteerde aantallen dieren zijn.

Traces (Trade Control and Expert System, EU Directoraat Generaal Sanco) is een databestand, waarin gegevens over diersporten voor heel Europa worden vastgelegd. Echter de gegevens uit Traces moeten handmatig uitgesplitst worden naar diercategorie. PVE verstrekt de gegevens voor varkens wel per diercategorie. In deze rapportage zijn de data over 2008 en 2009 gegeven.

Vanaf 2009 publiceren de PVE geen handelscijfers meer, maar verstrekken wel op verzoek basisgegevens. Deze zijn voor de eendagskuikens (in 2008 nog gesplitst in leg en vlees) en voor schapen & geiten en paarden niet helemaal vergelijkbaar met de gepubliceerde gegevens. Voor schapen & geiten en paarden is gekozen om uit te gaan van de gegevens van het CBS (Statline). De getallen voor 2008 van schapen & geiten en paarden zijn daarop aangepast, om de vergelijking tussen jaren mogelijk te maken.

De bestemming van de dieren wordt niet geregistreerd, waardoor eenduidig onderscheid tussen slacht- en gebruiksdieren op grond van de beschikbare informatie niet gemaakt kan worden. Wel is het aannemelijk, dat het bij biggen, overige varkens, kalveren en eendagskuikens om gebruiksdieren gaat en bij vleesvarkens om slachtdieren. Bij runderen, schapen en geiten en paarden kan het zowel om slacht- als gebruiksdieren gaan. Bij overig pluimvee kan het gaan om slachtdieren (vleeskuikens of uitgelegde hennen) en om gebruiksdieren (jonge hennen).

Tabel 9 tot en met 12 geven een overzicht van het transport van landbouwhuisdieren vanuit Nederland; Tabel 13 tot en met 16 geven een overzicht van het transport van landbouwhuisdieren naar Nederland.

Tabel 9 Transport van varkens vanuit Nederland in 2008 en 2009.

Land	2008			2009		
	Vlees- varkens	Biggen	Overig varkens	Vlees- varkens	Biggen	Overig varkens
België/Luxemburg	95.153	637.921		101.526	723.358	
Duitsland	3.094.532	2.431.744		3.134.242	3.038.190	
Frankrijk		46.346			37.597	
Hongarije	170.047	116.793		411.329	106.377	
Italië	56.071	263.895		68.867	285.973	
Kroatië		147.231			171.885	
Polen	176.995	508.500		279.117	853.971	
Roemenië	17.230	235.127		19.351	400.381	
Slowakije	15.733			31.156		
Spanje		449.365			181.109	
Tsjechië	34.858			40.130		
Totaal	3.683.537	4.948.010	Ca 232.500	4.102.661	6.031.953	Ca 700.000

Bronnen: I&R (varkens) en PVE (o.a. Handelscijfers)

Tabel 10 Transport van rundvee vanuit Nederland in 2008 en 2009

Land	2008		2009	
	Kalveren	Runderen	Kalveren	Runderen
België/Luxemburg	± 46.000		± 19.500	
Duitsland				
Frankrijk	± 18.000		± 52.500	± 7.500
Verenigd Koninkrijk				± 3.100
Hongarije		± 1.700		
Italië				
Kroatië				
Polen				
Roemenië				
Slowakije				
Spanje	± 8.500		± 28.000	
Tsjechië				
Marokko		± 1.700		
Rusland		± 1.900		± 8.200
Niet nader benoemd	19.000		22.000	15.200
Totaal	95.000	12.000	122.000	34.000

Bronnen: PVE (o.a. Handelscijfers)

Tabel 11 Transport van pluimvee vanuit Nederland in 2008 en 2009

Land	2008			2009	
	Eendags- kuikens legrassen	# dieren x 1.000 Eendags- kuikens vleesrassen	Levend pluimvee	# dieren x 1.000 Eendags- kuikens Leg+vleesras	Levend pluimvee
België/Luxemburg	10.872	24.175		27.328	74.619
Denemarken				1.231	21
Duitsland	667	83.688		192.496	15.566
Frankrijk	885	184		1.032	1.128
Italië	772	661		3.004	
Oostenrijk	36	713		818	290
Polen	180	4.541		4.215	4.355
Roemenië		1.622			
Spanje	325	750		1.122	
Verenigd Koninkrijk	118	382		11.014	
Ierland				2.261	
Overig EU-landen	62	642		351	0
China				80	
Columbia	301	345			
Ghana	1.247	91		1.073	
Jordanië, Koeweit, Oman	1.616	840		1.394	
Kazachstan	578	243		905	
Oekraïne	352	557		474	
Rusland	289	2.476		2.377	
Saoedi-Arabië	78	905		941	
Soedan	467	1.018		604	
Turkije	118	754		1.248	
Ver. Arab. Emiraten	1.817	132		1.320	1
Verenigde Staten					
Wit Rusland	851	4.587		1.654	
Overig 3 ^e landen	2.351	2.287		5.633	8
Totaal	23.982	131.591	52.400	262.575	95.988

¹⁾ Bronnen: Handelscijfers op PVE website; 2009 CBS. Levend pluimvee betrof in 2009 93,1 miljoen kippen/hanen/kuikens, 2,6 miljoen kalkoenen en 0,35 miljoen overig.

Tabel 12 Transport van schapen, geiten, paarden en konijnen vanuit Nederland in 2008 en 2009 (CBS-statline)

Land	2008			2009		
	Schapen en geiten	Paarden	Konijnen ¹⁾	Schapen en geiten	Paarden	Konijnen ¹⁾
België/Luxemburg	99.842	1.100	2.000	101.183	1.389	2.000
Denemarken	1.540			1.028	5	
Duitsland	33.554	86		23.174	69	
Frankrijk	258.215			201.487	7	
Italië	12.501	192		3.017	9	
Oostenrijk				114	1	
Polen					12	
Spanje	968	890		20.540	1	
Verenigd Koninkrijk		188			244	
Ierland					104	
Overig EU-landen		88			36	
China		124			178	
Columbia					5	
Jordanië, Koeweit, Oman					47	
Kazachstan					15	
Mexico		541			558	
Oekraïne					30	
Saoedi-Arabië					11	
Qatar					36	
Turkije					13	
Ver. Arab. Emiraten	266	61		414	48	
Verenigde Staten		1.130			814	
Zuid-Afrika					30	
Zwitserland					88	
Overig 3 ^e landen	48	475			438	
Totaal	406.934	4.875	2.000	350.957	4.188	2.000

¹⁾ CBS Landbouwtelling in 2008 282.000 en in 2009 271.000 vleeskonijnen en 41.000 voedsters in 2008 en 2009. Op basis van 7 worpen per jaar gaan circa 1,9 miljoen vleeskonijnen naar de slachterij. Op basis van vervanging van 1,5 per jaar, gaan ca 60.000 voedsters naar de slacht. Totaal bijna 2,0 miljoen konijnen. De meeste konijnen worden in België geslacht (o.a. in Temse, onder Antwerpen).

Tabel 13 Transporten van varkens naar Nederland in 2008 en 2009

Land	2008			2009		
	Vlees- varkens	Biggen ¹⁾	Overig varkens ¹⁾	Vlees- varkens	Biggen ¹⁾	Overig varkens ¹⁾
België/ Luxemburg	526.038	50.596	80	739.293	91.873	
Denemarken	69.062	151.160		6.308	166.584	
Duitsland	65.876	156.587	2.246	5.703	154.623	9.850
Estland						
Frankrijk	13.169			34.101		
Hongarije	6.382		212	2.608		
Italië	550		935			720
Polen	2.021		4	2.406		431
Slowakije	4.124			740	812	
Roemenië						
Tsjechische Rep.	5.903	13.565		14.786	9.357	
Spanje	782	2.993	9.226	798	14.651	6.663
Verenigd Koninkrijk	186			6		
3 ^e -landen						5
Totaal	694.093	374.901	12.703	806.749	437.900	17.669

Bronnen: I&R (varkens) en PVE en CBS-statistieken, die overigens een overschatting van het aantal dieren laat zien

Tabel 14 Transporten van runderen naar Nederland in 2008 en 2009

Land	2008		2009	
	Nuka's	Overig rundvee ¹⁾	Nuka's	Overig rundvee ¹⁾
België/Luxemburg	93.853	66.885	97.331	83.921
Denemarken		1.213		3.137
Duitsland	366.382	70.043	379.779	45.074
Estland	7.601	2.907	17.715	1.763
Frankrijk	17.984	4.465	61?	2.894
Hongarije		2.793		5.285
Ierland	30.232	1.404	69.456	589
Italië		5.245		4.268
Letland	12.179	2.592	19.660	2.559
Litouwen	59.708	4.727	73.691	7.217
Oostenrijk		574		412
Polen	114.427	5.123	133.845	10.548
Roemenië	12.653	27.415	7.023	5.196
Slowakije	8.197	2.809	8.092	1.350
Spanje		1.455		265
Tsjechische Republiek	15.594	8.179	16.427	6.950
Verenigd Koninkrijk	25.696	1.350	15?	34
Overig EU-landen		5		1
Totaal	772.048	201.846	831.595	172.963

Bron: PVE

¹⁾ Bron: 1^e kwartaalrapportage DR, Dierregistraties tbv. Directie VD; Overig rundvee is totaal uit rapport DR minus aantal kalveren volgens PVE.**Tabel 15** Transporten van pluimvee naar Nederland in 2008 en 2009

Land	2008		2009	
	# dieren x 1.000 Eendagskuikens	Levend pluimvee ¹⁾	# dieren x 1.000 Eendagskuikens	Levend pluimvee ¹⁾
België/Luxemburg	3.114		19.834	8.389
Denemarken	7.941		15.976	890
Duitsland	24.216		31.473	153.371
Frankrijk	1.541		1.316	707
Hongarije	1.096			
Spanje	3.552		759	14
Ierland	6.506			
Polen				1.188
Roemenië				
Litouwen				203
Verenigd Koninkrijk	6.479		2.805	
Overig EU-landen	48		81	41
3 ^e landen	216		160	
Totaal	54.709	139.100	72.405	164.801

⁴⁾ Levend pluimvee betreft voor meer dan 99% kippen/hanen/kuikens.

Bron: Handelscijfers (2008) en CBS (2009)

Tabel 16 Transporten van schapen, geiten en paarden naar Nederland in 2008 en 2009

Land	2008		2009	
	Schapen en geiten	Paarden	Schapen en geiten	Paarden
België/Luxemburg	225			
Duitsland	18.645	28.017	11.200	5.379
Frankrijk	2.920		277	540
Ierland	332			
Polen	6.731		19.021	
Roemenië	22.861		12.969	
Verenigd Koninkrijk	6.138		9.390	
Overig EU-landen		54	109	29
Verenigde Staten				260
Overige 3 ^e landen		681		204
Totaal	57.852	28.752	52.966	6.412

Bron: CBS-statline

Export

In 2009 werden meer biggen en vleesvarkens en 'overige varkens' (vrnl. fokzeugen) vanuit Nederland geëxporteerd dan in 2008. In 2008 gingen 86,6% van de vleesvarkens en 62,0% van de biggen naar buurlanden; in 2009 was dat resp. 78,9% en 62,4%. Het aantal vleesvarkens (slachtdieren), dat naar niet-buurlanden en dus over grotere afstanden wordt getransporteerd, is daarmee gestegen van 470.934 vleesvarkens in 2008 naar 866.893 vleesvarkens in 2009. Ook de export van biggen naar niet-buurlanden is toegenomen van 1.878.345 in 2008 naar 2.270.405 in 2009.

Het aantal geëxporteerde kalveren en runderen was in 2009 hoger dan in 2008. Het gaat vooral om transport van fok- en gebruiksvaai, waarbij in 2008 52% van de kalveren en alle runderen over langere afstanden (naar niet-buurlanden) werden getransporteerd en in 2009 84% van de kalveren en eveneens alle runderen. In totaal werden in 2008 61.000 dieren over langere afstanden getransporteerd en in 2009 136.500.

Het aantal eendagskuikens en het aantal oudere dieren, dat vanuit Nederland is geëxporteerd is van 2008 naar 2009 gestegen. Van de eendagskuikens werd in 2008 23,3% en in 2009 16,3% over langere afstanden getransporteerd. Het totaal aantal over langere afstanden getransporteerde eendagskuikens steeg van 36,1 miljoen naar 42,7 miljoen.

Export van ouder pluimvee heeft vooral betrekking op slachtrijpe vleeskuikens en kalkoenen. 6% van deze categorie wordt over langere afstanden vervoerd.

Het aantal geëxporteerde schapen en geiten was in 2009 lager dan in 2008. Ook het aantal geëxporteerde paarden daalde. Het aantal geëxporteerde konijnen bleef constant. In 2008 werden 67,2% van de schapen en geiten (273.538 dieren) over langere afstanden getransporteerd. In 2009 was dat 64,6% (226.600 dieren). Bij de paarden werd in 2008 75,7% en in 2009 65,2% over langere afstanden getransporteerd. Dit betreft vooral fok- en gebruikspaarden.

Import

In 2009 werden meer biggen en varkens geïmporteerd dan in 2008. In 2008 werd 14,7% van de vleesvarkens, 44,7% van de biggen en 81,6% van de overige (vrnl. fokvarkens) over langere afstanden (vanuit niet-buurlanden) getransporteerd. In 2009 was dat 7,6% van de vleesvarkens, 43,7% van de biggen en 44,2% van de overige varkens. Het totaal aantal varkens, dat over langere afstanden is geïmporteerd was in 2008 280.274 en in 2009 260.974

In 2009 werden meer kalveren geïmporteerd dan in 2008 en minder runderen. In 2008 werd 40,4% van de kalveren en 32,2% van de runderen over langere afstanden getransporteerd; in 2009 42,6% van de kalveren en 25,4% van de runderen. In totaal werden in 2008 376.731 en in 2009 398.453 dieren over langere afstanden getransporteerd.

In 2009 werd meer pluimvee geïmporteerd dan in 2008; in 2008 27,4 miljoen kuikens (50%) en in 2009 21,1 miljoen (29,1%) over langere afstanden. Bij de oudere dieren was dat in 2009 2,7 miljoen (1,7%).

De import van schapen, geiten en paarden was in 2009 geringer dan in 2008. De paarden kwamen vrijwel allemaal uit buurland Duitsland. Bij de schapen en geiten werden in 2008 38.892 (67,4%) en in 2009 41.766 (78,9%) over langere afstanden getransporteerd.

- Risico's op ongerief door transport ontstaan o.a. bij laden en lossen en door de duur en condities van het transport. Een groot deel van de internationale transporten van levende dieren heeft betrekking op de buurlanden Duitsland, België en Luxemburg. In die gevallen is, hoewel grensoverschrijdend, de transportduur relatief beperkt.

Export: Het aantal biggen, dat naar niet-buurlanden werd geëxporteerd was 1.878.345 in 2008 en 2.270.405 in 2009. Het aantal vleesvarkens (slachtdieren), dat over grotere afstanden werd geëxporteerd, is gestegen van 470.934 in 2008 naar 866.893 in 2009.

In 2008 werden 61.000 kalveren en runderen over langere afstanden geëxporteerd en in 2009 136.500.

Het aantal over langere afstanden geëxporteerde eendagskuikens steeg van 36,1 miljoen in 2008 naar 42,7 miljoen in 2009. Oudere dieren gaan vrijwel allemaal naar buurlanden.

Import: Het totaal aantal varkens, dat over langere afstanden is geïmporteerd was in 2008 280.274 en in 2009 260.974.

In 2008 werden 311.813 kalveren en 64.918 runderen en in 2009 354.485 kalveren en 43.968 runderen over langere afstanden geïmporteerd.

In 2008 werden 27,4 miljoen kuikens en in 2009 21,1 miljoen over langere afstanden geïmporteerd.. Bij de schapen en geiten werden in 2008 38.892 en in 2009 41.766 over langere afstanden geïmporteerd. De paarden kwamen vrijwel allemaal uit buurland Duitsland.

Overall is het beeld, dat bij de qua aantallen grote categorieën in 2009 meer dieren over langere afstanden zijn getransporteerd dan in 2008. Bij de export van vleesvarkens heeft dat betrekking op slachtdieren, bij de overige categorieën kan het zowel om slacht- als om gebruiksdieren gaan.

2.3.5 Voortgang in vermindering van ingrepen

Achtergrond

Ingrepen worden uitgevoerd om (ernstiger) problemen bij de houderij van dieren te voorkomen. Dit geldt voor alle ingrepen met uitzondering van ingrepen voor identificatie en registratie (transponder, oormerk en vriesbranden bij runderen)). Identificatie transponders, die onderhuids worden ingebracht geven weinig ongerief (soms abces vorming). Deze transponders worden niet bij slachtdieren aangebracht, alleen bij hobbydieren (paarden en honden). Oormerken kunnen wel problemen voor het dier geven (uitscheuren, klemmen, ontsteken). Castratie en sterilisatie van gezelschapsdieren zijn ook ingrepen. Deze worden toegepast om ongewenste jongen te voorkomen (vooral sterilisatie) en om het gedrag van de dieren aan te passen (vooral castratie). Ook bij paarden is castratie aan de orde om het gedrag van de dieren aan te passen.

Bij rundvee en geiten hebben de ingrepen betrekking op onthoornen, bij varkens op couperen van staarten, vijlen van hoektanden en castratie van beerbiggen. Bij pluimvee gaat het om snavelbehandelen bij legpluimvee en vleeskalkoenen en amputeren van binnentenen en sporen bij fokhanen. In Nederland is in 2009 het verdoven van beerbiggen voor castratie via een privaat stelsel de norm geworden. Bij leghennen is snavelbehandelen nog steeds de norm, echter de nu gebruikte infraroodmethode geeft iets minder ongerief dan de oude methode.

Hoewel gering, zijn er ontwikkelingen in de gewenste richting. Het (kunnen) weglaten van ingrepen is een meerpunt voor de mate waarin de huisvesting en bedrijfsvoering aangepast zijn aan het dier. Het ongerief veroorzaakt door ingrepen komt aan de orde in de ongeriefanalyses, zoals verwoord in paragraaf 2.1.2. In paragraaf 2.3.1 is vermeld bij welke diercategorieën ingrepen anders dan voor identificatie en registratie of onvruchtbaar maken volgens de huidige regelgeving zijn toegestaan. Uit de deelname aan kwaliteitssystemen, die ingrepen niet toelaten (b.v. biologisch, Milieukeur) is het minimum aantal dieren zonder ingrepen af te leiden (zie paragraaf 2.3.3).

Meetresultaten

- Gegevens over ingrepen zijn deels onderdeel van de ongeriefanalyses zoals verwoord in paragraaf 2.1.2 en zijn niet separaat beschikbaar. In 2009 is het castreren van biggen onder verdoving met een privaat stelsel van afspraken de norm geworden. Vanaf 1 januari 2009 is het knippen van hoektanden bij varkens verboden. Bij schapen en geiten moeten vanaf 2010 de dieren met een visueel en een elektronisch merk geïdentificeerd worden (was twee visuele merken). Voor vriesbranden van runderen geldt een ontheffing tot juli 2011.

Voor de overige ingrepen zijn er in 2009 en 2010 geen wijzigingen opgetreden in wet- of regelgeving. Het mesten van beerbiggen is in 2010 gestegen van zeer beperkt naar ca. 20% van de mannelijke biggen.

2.3.6 Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden

Nederland streeft naar een verbetering in het waarborgen van dierenwelzijn tijdens het doden, binnen de EU en nationaal. Indien dieren goed bedwelmd zijn, levert het doden, ongeacht de werkwijze, een minimum aan ongerief op. Voortgang in de verbetering van de bedwelmingsmethoden is hiervoor een meetpunt.

Achtergrond

Productiedieren die in een slachthuis worden binnengebracht om te worden geslacht, worden voor het slachten bedwelmd, dan wel onmiddellijk gedood.

Slachthuizen die onbedwelmd slacht op basis van joodse of islamitische rites willen toepassen, moeten zich registreren bij de nVWA. Ongeveer een derde van alle slachthuizen is geregistreerd en mag dus onbedwelmd slachten. Registratie is nodig als tenminste eenmaal per jaar onbedwelmd wordt geslacht.

Er vindt geen registratie van aantallen onbedwelmd geslachte dieren plaats. In de loop van 2010 zal dit wel gaan plaatsvinden.

In 2009 is veel onderzoek naar verdovingsmethoden uitgevoerd. Voor varkens en pluimvee komt naast elektrische verdoving ook verdoving met koolzuurgas voor. Beide methoden hebben voor- en nadelen, die lastig tegen elkaar zijn af te wegen.

Kennis, kunde en attitude van het slachtpersoneel, dat met de nog levende dieren omgaat, is van groot belang. Er is geen specifieke scholing, instructie van het personeel wordt vanuit het slachthuis geregeld. Per 01-01-2013 wordt, conform EU-regelgeving, in elk slachthuis een getrainde medewerker belast met het toezicht op dierenwelzijn. Vooruitlopend daarop hebben veel slachthuizen al een dergelijke medewerker aangesteld.

Meetresultaten

Varkens

Bij varkens komt onbedwelmd doden uit religieuze overwegingen niet voor. In 2009 werd het merendeel van de te slachten varkens (8,6 miljoen dieren) bedwelmd met elektrocutie; een derde (5,2 miljoen dieren) met gas (CO₂). Een beperkt aantal varkens wordt bedwelmd met een schietmasker.

In 2010 werden in totaal 13,9 miljoen varkens geslacht en werd ca. 60% (8,4 miljoen dieren) van de varkens bedwelmd met elektrocutie en 40% (5,6 miljoen dieren) met gas. Het aandeel gasverdoving is daarmee gestegen.

Pluimvee

Pluimvee wordt bedwelmd met elektrocutie (waterbad) of CO₂. De vereiste specificaties voor elektrisch bedwelmen zijn Europees vastgelegd. Handhaving daarop is momenteel in Europa een speerpunt. Vanaf 2010 wordt de stroomsterkte permanent gemeten.

Eén grotere slachterij is gespecialiseerd in ritueel (onbedwelmd) slachten van pluimvee. In 2009 zijn 457 miljoen vleeskuikens geslacht, in 2010 465 miljoen dieren. Geschat wordt dat in 2009 25% (114 miljoen dieren) van de vleeskuikens met CO₂ wordt verdoofd, 65% elektrisch (297 miljoen dieren) en 10% (46 miljoen dieren) onbedwelmd wordt geslacht. Voor 2010 wordt aangenomen dat deze verdeling onveranderd is. De in Nederland geslachte, uitgelegde hennen en moederdieren (14 miljoen dieren) worden allen elektrisch verdoofd.

De kuikens, die met het Beter Leven keurmerk op de markt worden gebracht, worden met gas bedwelmd.

Rundvee

Runderen worden met een schietmasker bedwelmd. Een aantal runderen wordt ritueel onbedwelmd geslacht. Een alternatieve, religieuze methode is het dier onmiddellijk na het toedienen van de halssnede met het schietmasker alsnog te bedwelmen. In 2009 zijn 582 duizend volwassen runderen geslacht, in 2010 524 duizend.

Bij kalveren wordt ook elektrocutie toegepast. Schattingen, van de aantallen dieren die onbedwelmd worden geslacht, zijn niet beschikbaar. In totaal zijn in 2009 en 2010 1,5 miljoen kalveren geslacht.

Schape/geiten

In 2009 zijn 742 duizend schapen en geiten geslacht, in 2010 642 duizend. Geschat wordt, dat 70% (519 duizend in 2009 en 449 duizend dieren in 2010) van de schapen en geiten onbedwelmd geslacht wordt. Het percentage lijkt constant. Bij beperkte aantallen wordt elektrocutie of het schietmasker toegepast.

Kweekvis

Voor kweekvis is ook op EU-niveau nog geen specifieke regelgeving ontwikkeld voor bedwelmen en doden. In Nederland is voor gekweekte meerval en paling een elektrische bedwelmingmethode ontwikkeld. Deze elektrische bedwelming wordt bij een aantal bedrijven toegepast, de methodiek wordt nu verder geoptimaliseerd. Indien vissen niet elektrisch worden bedwelmd, wordt doorgaans onderkoeling toegepast.

In 2009 werd van de 3000 ton geproduceerde paling ongeveer 2000 ton elektrisch bedwelmd voor het doden. Circa 70% van de in Nederland gekweekte meervalsoorten wordt elektrisch bedwelmd en gedood in 2010. De palingproductie lag in 2010 aanzienlijk lager dan in 2009.

- In 2009 is veel onderzoek naar bedwelmingmethoden voor slachten uitgevoerd. Vanaf 2010 is registratie en continu monitoren van verdovingscondities in pluimveeslachterijen verplicht. Vanaf 01-01-2011 is, conform EU-regelgeving, in elk slachthuis een getrainde medewerker belast met het toezicht op dierenwelzijn.

Bij pluimvee lijkt de ontwikkeling naar gasverdoving te stabiliseren, bij varkens is het aandeel gasverdoving licht toegenomen. De elektrisch bedwelmdde dieren zijn in 2010 nog in de meerderheid. Bij kweekvis neemt het aantal bedrijven dat elektrisch bedwelmd toe.

2.3.7 Investerings door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn

Achtergrond

De overheid stimuleert onderzoek op het gebied van dierenwelzijn om de kennis hierover te vergroten, zodat deze in de praktijk kan worden toegepast. De omvang van dat onderzoek is met het budget in beeld te brengen. Welzijnsonderzoek wordt ook gefinancierd vanuit EU-middelen. De hoeveelheid geld, besteedt aan welzijnsonderzoek, is een inputmeetpunt. De investeringen van de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn en op het gebied van diergezondheid zijn alleen arbitrair te scheiden.

Meetresultaten

In 2009 werd 7,36 miljoen euro aan overheidsmiddelen ingezet voor onderzoek naar welzijn van productiedieren. Voor onderzoek naar welzijn bij gezelschapsdieren werd in een specifiek daarop gericht programma 457.000 euro ingezet.

Het onderzoek wordt vooral door Wageningen UR en de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht uitgevoerd. Over 2009 waren geen (separate) cijfers beschikbaar over het welzijnsonderzoek in Utrecht. De inzet van bijna 2 miljoen euro bij de Faculteit Diergeneeskunde in 2010 is specifiek gericht op welzijnsonderzoek bij productiedieren, paarden en gezelschapsdieren.

In 2010 is ruim 1 miljoen euro ingezet voor het onderzoekprogramma gezelschapsdieren en een aantal projecten gerelateerd aan de gezelschapsdierensector, zoals ondersteuning certificeringstraject en I&R bij honden, de ongeriefanalyse gezelschapsdieren en de positieflijst voor gezelschapsdieren.

In 2010 is 697.000 euro meer ingezet voor onderzoek op het gebied van welzijn van productiedieren dan in 2009. Vooral onderzoek naar welzijn bij vissen is sterk in omvang toegenomen. Bij de gezelschapsdieren is dat 503.000 euro meer, waarbij aangetekend moet worden, dat een aantal van de bovengenoemde projecten in 2009 al liep, maar de daaraan bestede bedragen niet in het overzicht zijn opgenomen.

Tabel 17 Overheidsmiddelen ten bate van onderzoek naar welzijn van productie- en gezelschapsdieren

	Omschrijving 2009	2009	2010
DLO	Diverse projecten	260	
DLO	Indicator aquacultuur (BO*-04)	32	684
DLO	Dierenwelzijn (BO-07-11)	3440	3660
DLO	Welfare & health (BO-10-007)	200	
WU	WIAS	2500	2666
LBI	Welzijnsonderzoek		149
	NWO dierenwelzijn	900	900
	subtotaal	7362	7959
FD	FD UU, specifiek Programma	NB	1990**
	Welzijn Gezelschapsdieren en diverse projecten	457	1035
	Totaal	7819	10984

*BO: Beleidsondersteunend Onderzoek, onderzoekprogramma's, die LNV uitzet bij Wageningen UR; zie voor meer informatie www.kennisonline.nl

**Investerings in onderzoek op het gebied van diergezondheid zijn alleen arbitrair te scheiden van onderzoek op het gebied van dierenwelzijn. Van het in tabel 26 genoemde bedrag van ruim 28 miljoen euro dat bij de Faculteit Diergeneeskunde wordt genoemd onder 'diergezondheids-onderzoek', werd een deel dan ook besteed aan welzijnsonderzoek.

- In 2010 investeerde de overheid voor bijna 11 miljoen euro in onderzoek naar welzijn van productiedieren en gezelschapsdieren. Dit is inclusief 1,99 miljoen euro voor welzijnsonderzoek bij de Faculteit Diergeneeskunde, waarvoor in 2009 geen gespecificeerde cijfers beschikbaar waren. Zonder de 1,99 miljoen was de bijdrage van de overheid voor onderzoek op het gebied van dierenwelzijn was in 2010 ruim 10% hoger dan in 2009.

2.3.8 Investerings door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn

Achtergrond

Aandacht voor dierenwelzijn in basis-, algemeen vormend, universitair en beroepsonderwijs draagt bij aan bewustwording en verbeteringen op het gebied van dierenwelzijn. De mate waarin dierenwelzijn deel uit maakt van het curriculum is daar een meetpunt voor. De hoeveelheid geld besteedt aan onderwijs op het gebied van dierenwelzijn is een inputmeetpunt. Het is niet altijd mogelijk onderscheid te maken tussen onderwijs gericht op dierenwelzijn en onderwijs gericht op diergezondheid. Deze paragraaf moet in samenhang beschouwd worden met paragraaf 2.4.3 'Investerings in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid'.

Meetresultaten

Uit een pilot studie naar dierenwelzijn in lesmateriaal bij Primair Onderwijs en onderbouw Voortgezet Onderwijs blijkt, dat dierenwelzijn maar weinig expliciet aan bod komt in het lesmateriaal (Graft et al, 2009). Inschattingen over omvang van ingezette financiële middelen zijn niet voorhanden.

In 2010 is in het MBO onderwijs geïnventariseerd welk deel van het curriculum betrekking had op dierenwelzijn door leerlingen en docenten naar hun indruk te vragen. De leerlingen van de opleidingen Dierverzorging, Paardenhouderij, Paraveterinair en Veehouderij schatten, dat ca. 10-15% van de theorielessen op dierenwelzijn is gericht. Voor Dierverzorging en Paardenhouderij schatten de docenten dit percentage wat hoger in dan de leerlingen, voor de opleidingen Paraveterinair en Veehouderij juist lager. Voor de praktijklessen is dit beeld vergelijkbaar, echter leerlingen en docenten schatten dat het aandeel dierenwelzijn in praktijklessen wat lager is dan in theorielessen.

De gegevens over de aandacht voor dierenwelzijn en diergezondheid binnen het hoger agrarisch onderwijs zijn globaal en vooral wat betreft het aandeel in het curriculum gebaseerd op schattingen. Het aantal bekostigde HBO-studenten op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid bedroeg in 2009 1801 en in 2010 1983, een stijging van 10%.

Het aantal BSc studenten steeg met ruim 16%, terwijl het aantal MSc studenten daalde. Bij de Faculteit Diergeneeskunde is sprake van een numerus fixus. Jaarlijks worden 225 studenten geplaatst. Met een studieduur van 6 jaar zijn er 1350 studenten. .

Tabel 18 Aantal studenten per opleiding met het percentage dierenwelzijn en diergezondheid in het curriculum.

	Studenten		Curriculum (%)	
	2009	2010	2009	2010
HAO				
CAH	100	101	15	15
HAS den Bosch	460	470	20	20
HdB toeg. Biolo		130		20
HdB MSc Essex		15		100
InHolland	100	100	50	38
VHL Leeuwarden	183	209	12	12
VHL DM	703	703		
VHL Wageningen	255	255	10	10
Totaal HAO	1801	1983		
WO				
BSc WU	84	140	30	30
MSc WU	102	88	100	100
FD	1350	1350	80	80

Het groene onderwijs kan deelnemen aan de regeling Kennis en Innovatie Groen Onderwijs (KIGO). Aan de programmaleiders van deze arrangement gedreven programma's van de Groene Kennis Coöperatie is gevraagd om een overzicht van de projecten die zich (deels) richten op dierenwelzijn en diergezondheid. Het blijkt niet mogelijk dergelijke projecten afzonderlijk te benoemen.

De Groene Kennis Coöperatie (GKC) heeft een programma specifiek gericht op dierenwelzijn.

Het lectoraat dierenwelzijn (Van Hall/Larenstein) is in de reguliere organisatie ingebed. EL&I draagt daarvoor 113.000 euro bij.

PTC+ ('practical training centre', praktijkonderwijs) verzorgt trainingen op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn. Een zeer globale inschatting geeft aan dat het daarbij gaat om een bedrag van ca. 1,3 miljoen euro vanuit directe LNV subsidies. Ongeveer 40 % is gerelateerd aan gezelschapsdieren en 60 % aan veehouderij (waarvan 70 % internationaal). Het aantal deelnemers voor diergezondheid- en dierenwelzijn trainingen is lastig aan te geven, omdat de aanwezigheid varieert van een halve dag tot zes maanden. Totaal zijn er bij PTC+ zeker 5.000 deelnemers/jaar. (bron: Letje Bethlehem, persoonlijke mededeling).

Het Ontwikkelcentrum in Ede (leermiddelen voor groen onderwijs) besteedt jaarlijks ongeveer 2 miljoen euro aan de creatie/veredeling/inkoop van lesmateriaal. Ervan uitgaande dat 25 % van de leerlingen een dier gerelateerde opleiding volgt, waarvan het aandeel dierwelzijn en diergezondheid 10-15% is dan gaat het om 100.000 euro per jaar. De percentages zijn ruwe schattingen (bron: Wim Drost, persoonlijke mededeling). Tabel 19 geeft een overzicht van de overheidsbijdrage aan diverse programma's op het gebied van dierenwelzijn.

Tabel 19 Overheidsbijdrage (x 1000 euro) in diverse onderwijsprogramma's op het gebied van dierenwelzijn.

Programma	2009	2010
KIGO	375	374
GKC programma		125
Lector	460	113
PTC+	1300	1300
Ontwikkelcentrum	100	100
Totaal	2235	2012

De overheidsbijdrage aan deze specifieke programma's is met 223.000 euro afgenomen, vooral veroorzaakt door het opnemen van het lectoraat dierenwelzijn in de reguliere financiering.

- De omvang van onderwijs, specifiek gericht op dierenwelzijn, is niet precies in beeld te brengen. Wel zijn schattingen beschikbaar van het aandeel dierenwelzijn in een aantal opleidingen. Het aantal studenten met een opleiding gericht op dierenwelzijn is in 2010 hoger dan in 2009. In de opleiding tot dierenarts binnen de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht speelt dierenwelzijn naast diergezondheid een grote rol in het onderwijs. Het aandeel dierenwelzijn en diergezondheid in het curriculum bedraagt 80 % van het totaal. Bij een van de hoogleraren staat dierenwelzijn specifiek vermeld in de titel van de leeropdracht, maar ook verschillende andere leerstoelen leveren een bijdrage aan het onderwijsprogramma op het gebied van dierenwelzijn.

2.3.9 Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak

Een van de doelen van het beleid is een grotere transparantie van de veehouderij en betere bekendheid van burgers met de veehouderij. Veebedrijven met een publiekstak (zichtstallen, huisverkoop, recreatie, zorg) dragen bij aan het contact tussen veehouderij en burgers, evenals bedrijven die weidegang toepassen. Kinderboerderijen (ca. 300 in Nederland, met jaarlijks 3 miljoen bezoekers) worden hier niet meegerekend, omdat kinderboerderijen primair een educatief en recreatief karakter hebben en minder gericht zijn op veehouderij voor productie.

Achtergrond

Bedrijven met publieksactiviteiten worden in de landbouwtellingen van het CBS geregistreerd als 'verbrede landbouw'. Het gaat dan om huisverkoop en recreatievoorzieningen. Een aantal bedrijven is specifiek ingericht op bezoekers als 'zichtstal'. PVE houdt overzichten bij van de aantallen zichtstallen voor de verschillende diercategorieën. Naast zichtstallen, die frequent toegankelijk zijn, organiseren diverse bedrijven open dagen en lijkt het aantal bedrijven waar via de webcam binnen gekeken kan worden toe te nemen. Statistieken over de aantallen bedrijven met een functionerende webcam ontbreken echter. Gegeven het incidentele karakter van open dagen worden die in deze paragraaf niet verder uitgewerkt.

De website landbouwzorg.nl geeft informatie over het aantal veehouderijbedrijven met een zorgtak. Een aantal reguliere veehouderijbedrijven is beschikbaar voor educatieve activiteiten met scholen (www.educatiefplatteland.nl).

Dubbeltellingen zijn niet geheel te voorkomen, omdat bedrijven vaak meer dan één publiekstak combineren.

Weidegang is voor veel diergroepen aan de orde. Meest zichtbaar zijn de melkkoeien, maar ook varkens, schapen en geiten, paarden en pluimvee kunnen buitenuitloop hebben. Voor diverse diercategorieën hoort buitenuitloop bij het systeem. Het percentage koeien dat geweid wordt (minimaal 120 dagen per jaar minimaal 6 uur per dag), wordt via een steekproef door het CBS gemeten. De overige aantallen 'uitloopbedrijven' worden via deelname aan kwaliteitssystemen herleid.

Meetresultaten

Zichtstallen

Het aantal bedrijven met zichtstallen staat in Tabel 20.

Tabel 20 Het aantal bedrijven met zichtstallen per diersoort.

Diersoort	aantal bedrijven 2009	Dd 10/2010
varkens*	12	15
kip, vlees***	15	15
kip, leg***	15	15
Kalveren **	33	33

* bron: www.stapindestal.nl/zichtstal

** bron: website Peter's Farm, aantal deelnemende bedrijven waar bezoek gebracht kan worden www.petersfarm.com

*** bron: PVE, persoonlijke mededeling de heer de Gruijter.

Productschappen zetten zich in om bedrijven te stimuleren als zichtstal op te treden. Voor pluimvee is in 2010 weer een jaarlijks voorlichtingsbudget beschikbaar voor promotiemateriaal zoals borden langs de weg en foldermateriaal voor de bedrijven.

Weidegang

Op basis van de CBS gegevens werden in Nederland in 2008 79% van de koeien geweid (minimaal 120 dagen per jaar 6 uur per dag, bron Stichting Weidegang). In 2009 was dit percentage afgenomen naar 76%.

Biologische bedrijven met runderen, fokvarkens, geiten, pluimvee en paarden weiden hun dieren ook, deze zijn dus ook zichtbaar voor de burgers (zie paragraaf 2.3.3).

Naast de biologische legpluimveebedrijven zijn er vrije uitloopbedrijven, waarvan de leghennen uitloop hebben. Het aandeel legpluimveebedrijven met vrije uitloop is van 29% (14,5% van de dieren) gestegen naar 33% (met 15,3% van de dieren).

Bij de paarden is niet bekend welk deel van de populatie weidegang krijgt. Zowel gangbaar als biologisch gehouden schapen krijgen doorgaans ruimschoots weidegang. Voor biologische geiten is weidegang verplicht, gangbaar gehouden geiten worden voornamelijk binnen gehouden.

Bedrijven met landbouwhuisdieren en publieksactiviteiten, niet te onderscheiden naar diersoort:

Het aantal agrarische bedrijven (landbouwtellingplichtig) met publieksactiviteiten is weergegeven in Tabel 21. In totaal hadden in 2008 2070 agrarische bedrijven met veeteelt publieksactiviteiten. In 2009 was dat gestegen naar 2328 bedrijven. De categorieën zijn niet altijd duidelijk te onderscheiden. Bij agrotourisme gaat het veelal om huisverkoop en kamperen.

Tabel 21 Het aantal veehouderijbedrijven met graasdieren (geiten, runderen, schapen), hokdierbedrijven (varkens, pluimvee, vleeskalveren) en veeteeltcombinaties met publieksactiviteiten in 2008 en 2009 (bron: CBS)

	Graasdierbedrijven		Hokdierbedrijven		Veeteelt combinatie		Gemengde bedrijven	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Agrotourisme	1321	1388	59	57	49	52	129	133
Zorglandbouw	415	467	30	29	25	31	42	41
Kinderopvang	NB	42	NB	3	NB	5	NB	3
Educatie	NB	65	NB	4	NB	3	NB	5
Totaal	1736	1962	89	93	74	91	171	182

Educatieboerderijen

Een aantal veehouderijbedrijven is beschikbaar voor educatieve doeleinden (bron: Analyserapport boerderij educatie 2006 en website www.educatiefplatteland.nl). Niet alle educatiebedrijven melden dat bij de landbouwtelling. Er zijn 25 gespecialiseerde educatieboerderijen, die meer dan 30 groepen per jaar ontvangen. In 2010 zijn 32 bedrijven gecertificeerd als educatieboerderij. Ca. 200 educatieboerderijen, ontvangen 4-30 groepen per jaar en ca. 8000 veebedrijven ontvangen incidenteel een groep.

Zorgboerderijen

Het aantal zorgboerderijen (boerderijen waar gehandicapten, verslaafden, ouderen en/of kinderen onder begeleiding een dagbesteding hebben) wordt ook door de "Stichting Verenigde Zorgboeren" bijgehouden en bedroeg in 2008 944. In november 2010 staan er 744 zorgboerderijen op de website www.zorgboeren.nl. Daarvan hebben er 225 een evaluatiediploma of een kwaliteitskenmerk. De aantallen zijn hoger dan de telling bij het CBS, omdat er geen ondergrens in bedrijfsgrootte wat betreft aantallen dieren wordt aangehouden door deze stichting en de cijfers meer up to date zijn. CBS gaat uit van ruim 500 bedrijven met een zorgtak.

Veel zorgbedrijven hebben meer diersoorten. Niet duidelijk is in hoeverre de veehouderijtak hobbymatig dan wel professioneel wordt uitgevoerd. Het lijkt aannemelijk dat de ruim 500 bedrijven met graas- of

hokdieren uit de CBS-telling een professionele veehouderijtak hebben en dat bij de overige zorgboerderijen de dieren vooral voor de zorgtak gehouden worden.

- In 2009 hadden 75 veehouderijbedrijven een zichtstal, in 2010 waren dat er 78.
In 2008 had 79% van de melkkoeien weidegang, in 2009 was dat gedaald naar 76%. In 2009 gaf 29% van de pluimveebedrijven met 13,5% van de dieren vrije uitloop. In 2010 was dat gestegen naar 33% met 15,3% van de dieren)
In 2008 hadden 2070 bedrijven een publiekstak. In 2009 was dat toegenomen tot 2328 veehouderijbedrijven, een stijging van ruim 10%. Dubbeltellingen in deze categorieën zijn niet uit te sluiten met de huidige gegevensbestanden.

2.3.10 Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen

Kwaliteit- en certificeringssystemen beogen het volledige proces bij de betrokken sector te beschrijven, te normeren en afwijkingen vast te leggen. De bevindingen van certificeringssystemen zijn publiek, minimaal in die zin, dat bekend is welke bedrijven aan de eisen van het systeem voldoen. Daarmee verhogen ze de transparantie in de gang van zaken in de betrokken sector. Het aantal bedrijven, dat meedoet aan een certificeringssysteem is daarom een meetpunt.

Achtergrond

In de veehouderij, paardenhouderij en gezelschapdierensector bestaan of wordt gewerkt aan kwaliteitssystemen. Bij dergelijke systemen is dierenwelzijn en diergezondheid vaak een thema. Bedrijven die meedoen aan een kwaliteitssysteem krijgen een beter inzicht in de eigen prestaties. De mate waarin afwijkingen van de norm geconstateerd worden, zijn bij de NEN-gecertificeerde systemen openbaar (transparantie). Voor dit meetpunt zijn vooral die kwaliteitssystemen uitgewerkt, die niet al bij paragraaf 2.2 'Aantal integraal duurzame stallen', of bij paragraaf 2.3.3 'Bovenwettelijke maatregelen' zijn uitgewerkt.

De varkenshouderij, kalverhouderij en pluimveehouderij hebben de wettelijke welzijnsregels, afkomstig van EU, LNV of PVE, opgenomen in (private) certificeringssystemen: Integrale Ketenbeheersing. IKB varken en IKB Nederland varkens, IKB vleeskalveren (blank en rosé), IKB Kip en IKB Ei en IKB Konijn. Deze systemen zijn NEN-EN-45011 geaccrediteerd. Bedrijven die volgens de IKB-normen werken, worden ten minste één keer per jaar gecontroleerd door een onafhankelijke certificeringsinstantie. Hierdoor is de controle op naleving van de IKB-eisen 100 procent. Het merendeel van de veehouders neemt deel aan een IKB-regeling. Producten met een IKB-keurmerk komen van bedrijven waar controle plaatsvindt op herkomst dieren, veevoer, dierenwelzijnsregelingen, medicijngebruik, gebruik groeibevorderaars, hygiëne, transport, etc.

Voor melkvee zijn de normen in Keten Kwaliteit Melk (KKM) het minimum. Deze zijn in het Handboek Keten Kwaliteit Melk (2006) beschreven. Controle orgaan is Qlip. Regelmatige controle van de dieren door een dierenarts is onderdeel van het systeem.

Meetresultaten

Runderen (melkvee)

In 2009 waren er 20.281 gespecialiseerde melkveebedrijven en in 2010 19.790. Alle melkveebedrijven doen mee aan een kwaliteitssysteem. Vijf zuivelondernemingen hebben elk een eigen kwaliteitsborgingssysteem opgezet. Dit zijn: FrieslandCampina, Cono Kaasmakers, DOC Kaas en Rouveen Kaasspecialiteiten. Voor de overige zuivelindustrie blijft het KKM-protocol gelden, hierbij gaat het om 15-20% van de markt.

Melkgeiten

De Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland (VKGN) heeft 290 aangesloten bedrijven in 2009 en 293 in 2010 (van de in totaal ca. 600 melkgeitenbedrijven), die werken conform het kwaliteitszorgsysteem KwaliGeit®. De beoordelingscriteria en de normen zijn vastgelegd in het 'Handboek KwaliGeit'. De bedrijven worden 1 x per 2 jaar door een keurmeester bezocht. Daarnaast zijn een beperkt aantal melkgeitenbedrijven aangesloten zijn bij QLIP (exacte aantallen niet beschikbaar).

Vleeskalveren

In 2009 waren er 2060 vleeskalverbedrijven en in 2010 2064. Vrijwel alle vleeskalverbedrijven zijn aangesloten bij IKB-vleeskalveren. Alleen een klein aantal zeer kleine bedrijven is niet aangesloten. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht. De IKB Regeling Vleeskalveren is opgezet door het PVV, in samenwerking met de vleeskalversector. De regeling is begin 2008 vernieuwd met aparte voorwaarden voor blanke vleeskalveren en voor rosé vleeskalveren.

In 2009 namen 1204 bedrijven deel aan IKB Kalf Rosé en 1116 bedrijven aan IKB Kalf Blank.

In totaal waren 2320 bedrijven gecertificeerd. In 2010 namen 1282 bedrijven deel aan IKB Kalf Rosé en 1114 bedrijven aan IKB Kalf Blank en waren totaal 2396 bedrijven gecertificeerd.

Varkens

In 2009 waren er 7584 varkens bedrijven en in 2010 7030. Vrijwel alle varkenshouders zijn aangesloten bij een IKB systeem. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht. De varkenssector kent twee, door private partijen, opgezette IKB-regelingen. Dit zijn:

- de regeling IKB Nederland Varkens met als regelinghouder DGB (de Groene Belangenbehartiger)
- de regeling IKB Varken met als regelinghouder het CBD (Controle Bureau Dierlijke sector).

Beide instellingen bieden zowel basis IKB aan als uitgebreidere certificaten, waaronder IKB + QS (QS is het kwaliteitssysteem waaraan bedrijven moeten voldoen die varkens laten slachten in Duitsland) en IKB + Welfare. De Welfare plus certificaten zijn aparte programma's welke door slachterijen worden voorgeschreven en door de certificerende instelling worden gecontroleerd. Deze Welfare programma's zijn ontstaan doordat vooral de Engelse markt extra eisen stelt aan de houderij (groepshuisvesting bij zeugen) en biggen mogen niet gecastreerd worden. De slachterijen zijn beheerder van deze programma's.

In november 2009 waren circa 2400 bedrijven gecertificeerd door IKB Nederland Varkens waarvan circa 350 het 'welfare' certificaat voor de Engelse markt hadden. Eind 2010 was het aantal bedrijven met IKB Nederland certificaat gedaald naar ca. 2260, waarbij het aantal met Welfare+ certificaat gestegen was naar 360. Circa 6500 bedrijven hadden in november 2009 een certificaat van IKB Varken. In 2010 was dit ca. 6000.

In totaal zijn dit ca. 8900 bedrijven, meer dan het aantal varkenshouderijen volgens het CBS in november 2009, nl. 7568. Dit verschil is toe te schrijven aan het feit dat bij de IKB telling ook handelaren en slachterijen een IKB certificaat hebben.

Legpluimvee

In 2009 waren er 1429 leghenbedrijven en in 2010 1439. Voor de legpluimveehouderij bestaat een IKB systeem (IKB Ei). De Stichting IKB Ei is regelinghouder, de uitvoerende werkzaamheden zijn door de stichting ondergebracht bij de PPE.

In november 2009 hadden 10 kuikenbroederijen en 1344 leghennen- en opfokbedrijven een certificaat van IKB Ei, in 2010 waren dat er 11 en 1436 (bron PVE).

Volgens het CBS (cijfers november 2009 en 2010) zijn er ca. 1500 bedrijven met leghennen en ouderdieren van leghennen. Meer dan 95% van alle legpluimveebedrijven produceert conform IKB Ei. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht.

Vleespluimvee

Voor de vleespluimveehouderij bestaat een IKB systeem (IKB Kip) met PPE als regelinghouder.

In totaal hebben 1293 bedrijven een certificaat IKB Kip, waarvan 28 kuikenbroederijen, 304 fok- en vermeerderingsbedrijven, 147 opfok en vermeerderingsbedrijven en 814 vleeskuikenbedrijven (bron PVE, peiling november 2009).

Volgens het CBS zijn er 937 vleespluimvee bedrijven (vleeskuikens 638; ouderdieren van vleesrassen 299). Vrijwel alle vleespluimveebedrijven (vleeskuikenbedrijven en vermeerderingsbedrijven) zijn aangesloten bij IKB-kip. De verschillen ontstaan, omdat een aantal bedrijven een IKB-certificaat per stal heeft en over meer stallen beschikt. De bedrijven worden jaarlijks door een certificerende instelling bezocht.

Konijnen

Het aantal IKB Konijndeelnemers is in 2009 gelijk gebleven. De animo onder niet deelnemende konijnenhouders is laag, en veranderingen hierin zijn niet waarschijnlijk.

Paarden

De Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (FNRS) is de brancheorganisatie voor professionele hippische ondernemers in Nederland. Hieronder vallen voornamelijk manegebedrijven, pensionstallen, instructie-, sport- en trainingsstallen en opfokbedrijven. Zij hebben een sterrensysteem met criteria voor stallen en aanpalende voorzieningen voor paard en ruiter. Aangesloten bedrijven worden minimaal eens per 2,5 jaar beoordeeld door een onafhankelijke keurmeester. De aangesloten bedrijven hebben minimaal 1 ster en maximaal 5 sterren. Niet bekend is wat het aantal aangesloten bedrijven is t.o.v. het totaal aantal paardenhouders, omdat het totaal aantal paardenhouders in Nederland niet bekend is. Het aantal aangesloten bedrijven is 403 in november 2010. Dit sterrensysteem is beperkt gericht op dierenwelzijn.

De Sector Raad Paarden heeft in 2009 een "Plan van Aanpak Welzijn in de sector Paardenhouderij" opgesteld, waarin verbeterpunten zijn opgenomen, die mogelijk in certificering worden opgenomen.

Gezelschapsdieren

Er bestaan nog geen kwaliteitssystemen voor bedrijven in de gezelschapsdierenbranche.

Kwaliteitssystemen voor handel en groothandel en voor asielen, pensions en fokbedrijven zijn in voorbereiding.

Dierentuindieren

Dierentuinen vallen onder het Dierentuinbesluit. Veel dierentuinen hebben een eigen kwaliteitsplan.

- In de vleeskalveren- varkens, pluimvee-, melkgeiten en melkkoeiensectoren nemen vrijwel alle bedrijven deel aan een gecertificeerd kwaliteitssysteem, waardoor openbaar is aan welke kwaliteitseisen deze bedrijven voldoen. De bedrijven worden daarbij jaarlijks gecontroleerd, o.a. op het naleven van regelgeving ten aanzien van dierenwelzijn en diergezondheid. Voor maneges in de paardensector bestaat ook een kwaliteitssysteem. In de gezelschapsdierensector is dat nog niet gerealiseerd.

2.3.11 Investerings van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren

Achtergrond

Houders van hobby- en gezelschapsdieren moeten, om verantwoorde beslissingen te nemen bij het aanschaffen en houden van dieren, over voldoende informatie en kennis beschikken. Om die kennis te bevorderen ondersteunt LNV diverse organisaties die zich op specifieke doelgroepen richten. Kennisontwikkeling bij houders van hobby- en gezelschapsdieren wordt bevorderd via onder andere de inspanningen van het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG), het Platform Verantwoord Huisdierenbezit (PVH), en het Landelijk Kennisnetwerk Levende Have (LKLH). De Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) heeft behoud van Nederlandse rassen van landbouwhuisdieren als kernactiviteit, maar bereikt dat ook door kennisbevordering bij hobbydierhouders. Voor de paardenhouders is in 2009 het Nederlands Hippisch Kenniscentrum (NHK) opgericht.

Meetresultaten

De organisaties, die in 2009 en 2010 ondersteuning van LNV ontvingen, staan in Tabel 22.

Tabel 22 Organisaties, die ondersteuning van LNV ontvingen voor kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren.

Organisatie	Ondersteuning LNV (k€) 2009	Ondersteuning LNV (k€) 2010
LICG	940	925
PVH	66	40
LKLH	20	40
SZH*	200	200
NHK	125	0**

* ook voor bevordering agrobiodiversiteit

** NHK ontving in 2009 een startsubsidie en heeft daaruit de doorstart in 2010 kunnen financieren. NHK ontvangt de voor 2010 gereserveerd 125.000 euro daarom in 2011.

- De overheid ondersteunt organisaties, die informeren van hobby- en gezelschapsdierenhouders tot hun kerntaak rekenen. Vijf organisaties werden in 2009 met een totaalbedrag van ca. 1,3 miljoen euro ondersteund en in 2010 met ca. 1,2 miljoen euro.

2.3.12 Aantal hits op de websites van LICG, PVH en LKLH

Achtergrond

Welzijns- en gezondheidsproblemen bij hobby- en gezelschapsdieren komen vaak voort uit onwetendheid en gebrek aan ervaring. De websites van het Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren (LICG, www.licg.nl) en het Platform Verantwoord Huisdierenbezit (PVH, www.huisdieren.nu) beogen (potentiële) eigenaren van gezelschapsdieren van informatie te voorzien. Op soortgelijke wijze beoogt de website van Landelijk Kenniscentrum Levende Have (LKLH, www.levende.have.nl) de (potentiële) houders van hobbydieren van informatie te voorzien. De website van de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) richt zich primair op informatie over bevordering van agrobiodiversiteit. Het Nederlands Hippisch Kenniscentrum (NHK, www.nhk.nl) is in maart 2009 opgericht en heeft in 2010 een website ingericht. Het aantal unieke hits op de websites, die direct gericht zijn op voorlichting aan (potentiële) houders van hobby- en gezelschapsdieren, is een indicatie voor de bereidheid van mensen informatie tot zich te nemen. LICG, NHK en LKLH meten beiden het aantal unieke bezoekers en de bezoekduur. PVH meet alleen het aantal bezoeken.

Meetresultaten

Het aantal bezoekers in 2009 op de websites van het LICG, LKLH en PVH staat vermeld in Tabel 23. LICG, NHK en LKLH bepalen het aantal bezoekers met Google Analytics, PVH met Webalizer.

Tabel 23 Het aantal bezoekers op de websites van LICG, LKLH, PVH en NHK

	LICG		LKLH		PVH		NHK
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2010
Aantal bezoeken	178.478	283.026	280.794	339.135	43.757	83.846	9.658
Aantal unieke bezoekers	160.990*	223.596	192.709	227.813	Niet beschikbaar	Niet beschikbaar	5.865
Gemiddelde bezoektijd (min)	2.06	2.07	2.26	2.20	Niet beschikbaar	Niet beschikbaar	3.25

* Op de projecten sites van het LICG (o.a. Week van het huisdier) zijn in 2009 nog 85.000 extra unieke bezoekers geweest, in 2010 39.483.

Vanwege de wat andere doelgroep van de SZH zijn de gegevens over bezoekers van de website van deze organisatie hier niet opgenomen.

- Het aantal unieke hits op de website van LICG bedroeg in 2009 160.990 en was in 2010 gestegen, naar 223.596 en bij LKLH van 192.709 naar 227.813; bij PVH steeg het aantal bezoeken van 43.757 naar 83.846. Het NHK had in 2010 5865 unieke bezoekers.

2.3.13 Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning (2 meetpunten)

Achtergrond

Consumenten moeten zich bewust zijn van hun invloed op dierenwelzijn via aankoopbeslissingen, om tot een marktwerking voor dierenwelzijn te kunnen komen. Immers, een belangrijke barrière voor meer diervriendelijke productiesystemen is de (on)mogelijkheid extra kosten van een beter dierenwelzijn in de markt terug te verdienen.

LNV heeft dit doel nader gespecificeerd en streefwaarden benoemd:

- In 2011 is 85% van de consumenten zich bewust van hun invloed op dierenwelzijn via aankoopgedrag.
- In 2011 weegt 33% van de consumenten dierenwelzijn daadwerkelijk mee bij de aankoop van dierlijke producten.

Zowel de mate waarin consumenten zich bewust zijn van hun invloed op dierenwelzijn via hun aankoopgedrag als hun daadwerkelijk aankoopgedrag worden in beeld gebracht.

Motivaction heeft in opdracht van het Voedingscentrum onderzocht welk deel van de consumenten zich inderdaad bewust is van het feit dat ze met hun aankoopgedrag invloed uit kunnen oefenen op dierenwelzijn. Inmiddels is een uitgebreidere meetmethode ontwikkeld door WUR-LEI (2009, Eten van Waarde, Peiling Consument en Voedsel). De eerste metingen daarvoor zijn in 2008 uitgevoerd. Cijfers over 2009 komen in mei 2011 beschikbaar en kunnen hier dus niet vermeld worden. Daarom worden nu alleen de gegevens van Motivaction vermeld.

Meetresultaten

Bewustzijn

In 2009 realiseerde 66% van de Nederlanders zich dat men door de keuze voor bepaalde producten invloed heeft op het welzijn van dieren in de veehouderij (Motivaction, LNV Campagne-tracking). In 2010 was dat 69%. Naar verwachting loopt deze jaarlijkse meetwijze door tot in 2011.

Dierenwelzijn meewegen bij aankoopbeslissingen

Volgens de meting van Motivaction woog in 2009 25% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen van vlees. In 2010 was dat gestegen naar 32% (Motivaction, LNV Campagne-tracking).

- In 2009 realiseerde 66% van de Nederlanders zich dat men door keuze van producten invloed heeft op dierenwelzijn. In 2010 was dat 69%. In 2009 woog 25% van de consumenten dierenwelzijn mee bij aankoopbeslissingen. In 2010 was dat 32%. Als deze ontwikkeling zich doorzet worden de doelen voor 2011 wat betreft aankoopbeslissing gehaald.

2.4 Nationale Agenda Diergezondheid

De Nationale Agenda Diergezondheid heeft als ambitie:

Houders van dieren gaan over de hele linie verstandig en deskundig met hun dieren om en kunnen een beroep doen op een adequate veterinaire zorg, niet alleen voor besmettelijke dierziekten, maar ook voor een brede preventieve gezondheidszorg.

Daarnaast heeft de NAD ambities ten aanzien van een effectieve, op risico's gebaseerde, organisatie van diergezondheidsbeleid, Europese harmonisatie ten aanzien van de kosten van bestrijden van dierziekten en het realiseren van meer samenwerking tussen overheid en maatschappelijke organisaties bij het voorkómen van dierziekten. Deze ambities zijn vooral gericht op de organisatie van het diergezondheidsbeleid en in mindere mate direct op dierenwelzijn en diergezondheid. Meetpunten voor deze ambities zijn dan ook niet in de Staat van het Dier opgenomen.

De mate waarin het doel, dat houders van dieren verstandig en deskundig met hun dieren omgaan en een beroep kunnen doen op adequate veterinaire zorg, wordt bereikt, kan worden afgeleid van de volgende meetpunten:

▶ Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg	2.4.1 output
▶ Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.2 input
▶ Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.3 input
▶ Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en aangifteplichtige dierziekten	2.4.4 outcome
▶ Gebruik van diergeneesmiddelen	2.4.5 output
▶ Niveau van naleving van het preventiebeleid	2.4.6 output

2.4.1 Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg

Als doel is geformuleerd dat houders een beroep kunnen doen op adequate veterinaire zorg. Een adequate veterinaire zorg houdt in, dat er voldoende dierenartsen met een gerichte specialisatie beschikbaar zijn en dat de geografische spreiding zodanig is, dat diergeneeskundige zorg in alle gevallen bereikbaar is.

Achtergrond

In de diergezondheidszorg kan, net als in de humane gezondheidszorg, onderscheid gemaakt worden tussen eerste-, tweede- en derdelijns gezondheidszorg. In de eerstelijns zorg gaat het om direct contact tussen dierhouder en dierenarts en direct toegankelijke zorg voor dieren.

Naast dierenartsen is ook het aantal paraveterinair van belang. Het gaat daarbij om de beroepsgroepen dierenartsassistenten, dierfysiotherapeuten, dierverloskundigen, castrateurs en embryo-transplantateurs.

De dierenambulances zijn vrijwilligersorganisaties en spelen een belangrijke rol in de eerste opvang van dieren in nood.

De tweedelijns diergezondheidszorg bestaat uit specialisten bij gespecialiseerde klinieken en organisaties (GD (voorheen Gezondheidsdienst voor Dieren) en het Centraal Veterinair Instituut (CVI) van Wageningen UR). Beide laatste werken voornamelijk op het gebied van landbouwhuisdieren. Bij de organisaties in de tweedelijns gezondheidszorg gaat het om ondersteuning bij diagnostiek en het signaleren van trends in dierziekten. Steeds meer grotere, gespecialiseerde dierenartspraktijken bieden mogelijkheden voor tweedelijns zorg. De derdelijns diergezondheidszorg is geconcentreerd bij de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht. De derdelijns diergezondheidszorg heeft vooral betrekking op onderzoek en ontwikkeling.

De bekostiging door de overheid van de institutionele tweede- en de derde lijns diergezondheidszorg komt aan de orde bij de onderzoekbudgetten.

De kwaliteit van de diergezondheidszorg kan niet alleen worden afgeleid uit de beschikbaarheid, maar ook uit tevredenheid van klanten van diergezondheidszorg en de aard van de tuchtrechtzaken.

In de WUD is het veterinair tuchtrecht geregeld. Deze wet heeft betrekking op dierenartsen en de paraveterinaire beroepsgroepen. Klachten over tekortschietende diergeneeskundige zorg kunnen worden beoordeeld door het Veterinair Tuchtcollege (VTC). Het VTC behandelt klachten van particulieren en van de conform de WUD benoemde ambtenaar.

Meetresultaten

Dierenartsen en paraveterinair (eerstelijns zorg)

Alle in Nederland praktiserende dierenartsen en paraveterinair moeten bij het CIBG (www.diergeneeskunderegister.nl) geregistreerd staan. Half november 2009 stonden in totaal 5955 dierenartsen en 6709 paraveterinair geregistreerd. In december 2010 waren dat 5908 dierenartsen en 6973 paraveterinair. In Tabel 23 staat het aantal dierenartsen en paraveterinair per regio vermeld en zijn de beroepen binnen de paraveterinair uitgesplitst.

Er kunnen dierenartsen zijn, die zich ook als dierenartsassistent of dierfysiotherapeut hebben ingeschreven. Deze dubbelstellingen zijn er niet uitgehaald.

Door de overgang van registratie door de VWA in 2009 naar het CIBG in 2010 kunnen er geen conclusies getrokken worden over toe- of afname van het aantal (para)veterinair. Ook over de verdeling over de regio's is geen uitspraak te doen daar de registratie bij het CIBG op woonadres is.

Tabel 24 Aantal geregistreerde praktiserende dierenartsen en paraveterinair in Nederland (bron: VWA per november 2009 en CIBG per december 2010)

Regio	NOORD		OOST		ZUID		WEST		Totaal	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Dierenarts	1211	1086	985	925	1409	1257	2350	2640	5955	5908
Paraveterinair:									6709	6973
Dierenfysiotherapeut	56	55	78	74	76	75	174	174	384	388
Dierenartsassistent	1234	1280	1536	1423	1074	1241	2322	2420	6166	6434
Verloskundige	6	6	17	15	2	2	23	21	48	45
Castreur	5	5	16	14	3	3	20	19	44	42
Embryotransplanteur	27	20	15	8	16	23	9	11	67	64
Regio Noord	= Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel									
Regio Oost	= Gelderland en Flevoland									
Regio West	= Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland									
Regio Zuid	= Noord-Brabant, Limburg									

Dierenartsen, praktiserend of niet-praktiserend, kunnen op vrijwillige basis lid worden van de KNMvD. Elk jaar geeft de KNMvD een diergeneeskundig jaarboek uit waarin aantallen praktiserende en niet-praktiserende dierenartsen en de aard van hun praktijk zijn weergegeven. Het jaarboek wordt elk jaar geactualiseerd en rond april uitgegeven.

De Stichting Veterinair Administratiekantoor (VAK) houdt openbare overzichten bij van dierenartsen die zich op vrijwillige basis registreren met hun specialisatie (focus). Tabel 25 geeft een overzicht. Naast het beheer van deze registers registreert het VAK op verzoek de gevolgde nascholing van dierenartsen.

Tabel 25 Aantal dierenartsen dat vrijwillig staat ingeschreven in de verschillende registers van het Veterinair Administratiekantoor (peildatum 16-11-2009 en 13-12-2010).

Register	Aantal 2009	Aantal 2010
Erkenning herkauwerdierenarts	975	1010
Erkenning varkensdierenarts	420	435
Erkenning paardendierenarts	484	450 ¹
Erkenning pluimveedierenarts	109	121
GVP kalverhouderij	303	347
GVP melkgeitenhouderij	65	76
GVP pluimveehouderij	152	160
GVP rundveehouderij	864	878
GVP varkenshouderij	663	669
Identificatie en Registratie paardendierenarts	485	533
Erkende keurings-DA Paard (Stichting Paard)	49	50
Nascholing van gezelschapsdierenarts	1375	1476

1) Voor meer informatie over opname in het register Erkende Keuringsdierenartsen Paard, verwijst Stichting VAK naar de website van Stichting Paard: www.paardendierenarts.nl

Dierenarts-specialisten (tweedelijns zorg)

Het is niet mogelijk om zonder verwijzing naar een dierenarts-specialist te gaan. Voor iemand zich als specialist kan vestigen, dient hij te voldoen aan de strenge, inmiddels ook Europese, eisen die voor de dierenartsspecialist zijn opgesteld (Uitvoeringsbesluit (her)registratie uit het reglement voor de erkenning en registratie van veterinaire specialisten).

Als enige in de veterinaire beroepsgroep zijn er voor dierenarts-specialisten ook strenge eisen om specialist te mogen blijven. Iedere vijf jaar moet een dierenarts-specialist zich opnieuw laten registreren. Op de website van de Groep Veterinair Specialisten GVS (<http://gvs.knmvd.nl/home>) staan alle specialisten met de desbetreffende dierenartsen vermeld. Tabel 26 geeft een samenvatting. Niet alle specialisten zijn praktiserend dierenarts.

Tabel 26 Aantal specialisten voor de verschillende veterinaire vakgebieden

Specialisatie	Type specialist	Aantal 2009	Aantal 2010
Gezelschapsdierspecialisten	Interne Geneeskunde	19	29
	Chirurgie	28	37
	Dermatologie	4	5
	Oogheelkunde	7	8
Paarden	Reproductie	11	16
	Inwendige ziekten	17	25
	Chirurgie	30	37
Overige diersoorten	Varkensgezondheidszorg	13	18
	Rundergezondheidszorg	36	44
	Kleine herkauwersgezondheidszorg	3	5
	Pluimveegezondheidszorg	15	16
Vogelgeneeskunde		5	5
Overige specialisten	Veterinaire pathologie	28	44
	Veterinaire radiologie	11	13
	Veterinaire microbiologie	21	31
	Veterinaire diervoeding	8	10
	Veterinaire volksgezondheid	16	23
	Veterinaire anesthesiologie	4	6
	Veterinaire farmacologie en toxicologie	4	3

Tevredenheidmeting KNMvD

In 2009 is een onderzoek naar het imago van de gezelschapsdierenarts gerapporteerd door de Groep Geneeskunde Gezelschapsdieren (GGG) en de KNMvD. Uit dit onderzoek blijkt dat 97 % van alle klanten tevreden is over hun gezelschapsdierenarts. Er is geen vervolg tevredenheidmeting geweest in 2010.

Veterinair Tuchtcollege

Het veterinair tuchtrecht is geregeld in de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990 (WUD). Deze wet heeft betrekking op dierenartsen en op de paraveterinaire beroepsgroepen, te weten dierenartsassistenten, dierfysiotherapeuten, dierverloskundigen, castrateurs en embryotransplantateurs. Klachten over tekortschietende diergeneeskundige zorg kunnen worden ingediend bij en beoordeeld door het Veterinair Tuchtcollege (VTC).

Het VTC behandelt:

- Klachten van particulieren over de diergeneeskundige behandeling van hun eigen (huis)dieren of over dieren die zij permanent onder hun hoede hebben, de zogenaamde houders van dieren.
- Klachten, die worden ingediend door een op grond van de WUD benoemde ambtenaar, de zogenaamde klachtambtenaar. Het gaat dan om zaken van algemeen belang, zoals overtredingen van de Diergeneesmiddelenwet.

Het VTC houdt zitting in een samenstelling bestaande uit vijf leden, een voorzitter, die jurist is, en, indien de klacht is gericht tegen een dierenarts, vier leden-dierenartsen. Als een klacht tegen een lid van een van de andere veterinaire beroepsgroepen wordt behandeld, nemen twee leden van de betreffende beroepsgroep de plaats in van twee van de leden-dierenartsen.

Op de website van het VTC is informatie te vinden over alle uitspraken van klachten die zijn behandeld vóór 2009 (<http://www.agro.nl/vtc/contact.html>). Alle uitspraken zijn onderverdeeld in categorieën en diersoorten. Sinds november 2009 is er een nieuwe website waar alle uitspraken over klachten bij het veterinair tuchtcollege op vermeld staan (<http://tuchtrecht.overheid.nl/nieuw>).

In 2009 zijn 64 tuchtzaken afgehandeld, waarvan 17 uit 2007, 46 uit 2008 en 1 uit 2009. Vijf klachten waren tweeledig en hadden dan ook een dubbele uitspraak. Van de tuchtzaken waren er 32 gegrond, 26 ongegrond en 1 niet ontvankelijk verklaard. Normaal gesproken duurt het traject van afhandeling ca. 9 maanden.

Vanaf 1 november 2009 tot 13 december 2010 zijn er 81 tuchtzaken afgehandeld. Van de tuchtzaken waren er 36 gegrond, 44 ongegrond en 1 niet ontvankelijk verklaard. Er is geen duidelijke trend in de tuchtzaken.

Dierenambulances

Dierenambulances, uitgerust voor noodhulp voor dieren, worden in Nederland gerund en bemenst door ca. 4000 vrijwilligers. Hun belangen worden behartigd door de Federatie Dierenambulances Nederland (FDN), waarvan het bestuur volledig uit vrijwilligers bestaat. De dierenambulances werken vaak nauw samen met lokale asiels en dierenartsen.

Bij de FDN zijn in 2009 en 2010 60 dierenambulance organisaties aangesloten met 115 dierenambulances. Het aantal dierenambulances per organisatie verschilt. Naast de FDN opereert de Europese Federatie van Dierenambulances (EFD) in Nederland. Of bij de EFD dierenambulances zijn aangesloten, die geen lid zijn van de FDN, was niet te achterhalen.

Cursussen dierenambulances

De in opdracht van LNV ontwikkelde basis cursus medewerker dierenambulance bij PTC+ in Barneveld is in 2009 door 72 vrijwilligers gevolgd en in 2010 door 126. Daarnaast hebben in 2010 24 vrijwilligers een meldkamer cursus gevolgd. De FDN geeft aan, dat niet alle Dierenambulances de middelen hebben om hun vrijwilligers op cursus te sturen. De meeste vrijwilligers van de Dierenambulances krijgen wel een cursus EHBO voor dieren, die gegeven wordt door een plaatselijke dierenarts.

- Voor alle diercategorieën zijn verspreid over Nederland dierenartsen en paraveterinair beschikbaar. Door overzetten van de administratie van nVWA naar CIBG kunnen de aantallen van 2009 en 2010 niet vergeleken worden. Het aantal dierenartsen met een erkenning voor een specifieke diersoort en het aantal dierenarts-specialisten is gestegen. Verdeeld over Nederland zijn 60 vrijwilligersorganisaties, met naar schatting 4000 vrijwilligers, met dierenambulances actief. Hun aantal is stabiel en de aantallen vrijwilligers, die een opleiding volgden zijn gestegen.

2.4.2 Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Investerings van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid leiden tot grotere kennis hierover en nieuwe methodes en methodieken (b.v. diagnostiek, vaccins). Toepassing van die kennis in de praktijk leidt tot een betere veterinaire zorg en een hogere diergezondheidsstatus. Het is daarom een relevant inputmeetpunt.

Achtergrond

Onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid bij productiedieren wordt vooral uitgevoerd bij de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht, Wageningen UR (CVI en andere instituten) en bij de GD. Het onderzoek naar diergezondheid hangt nauw samen met het onderzoek naar dierenwelzijn. Dit meetpunt moet dan ook gezamenlijk met de investeringen in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn (paragraaf 2.3.7) beschouwd worden.

Meetresultaten

In 2009 was het budget voor diergezondheidsonderzoek bijna 28 miljoen euro. In 2010 was dat ruim 28 miljoen naast een bedrag van 28,6 miljoen euro bij de Faculteit Diergeneeskunde. Over 2009 waren geen separate gegevens voor onderzoek op het gebied van diergezondheid bij de Faculteit Diergeneeskunde bekend. Een specificatie is in Tabel 27 gegeven.

Tabel 27 Budget voor diergezondheidsonderzoek (x 1000 euro) in 2009 en 2010

	2009	2010
Diergezondheid, biologisch (BO-04)	348	Opgenomen in andere projecten
DLO Diergezondheid (BO*-08)	1532	1447
DLO Diergezondheid (KB-08)	4195	4149
DLO Dierziekten (WOT-01)	8532	8187
DLO High Containment Unit	2892	3097
DLO GD	7500	8500
GD WIAS	2500	2666
WU Emerging Zoönosen	300	
Vleesproducten & welzijnsclaims		213
Subtotaal	27799	28259
UU Faculteit Diergeneeskunde	NB	28570

* BO: Beleidsondersteunend Onderzoek, onderzoekopdrachten van LNV aan Wageningen UR; KB: Kennisbasis, meer fundamenteel onderzoek dat LNV door Wageningen UR laat uitvoeren; WOT: Wettelijke Onderzoekstaken; zie voor details www.kennisonline.nl
# High Containment Unit: gespecialiseerde onderzoekfaciliteit voor bestrijdingsplichtige dierziekten

- Investerings in onderzoek op het gebied van diergezondheid zijn alleen arbitrair te scheiden van onderzoek op het gebied van dierenwelzijn. De overheid investeerde in 2009 bijna 28 miljoen euro en in 2010 ruim 28 miljoen euro in onderzoek op het gebied van diergezondheid, naast een budget van ruim 28 miljoen euro van de Faculteit Diergeneeskunde.

2.4.3 Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid

Investerings van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid dragen bij aan meer deskundigheid op het gebied van diergezondheidszorg. Het gaat hier om een input meetpunt. Toepassing van die kennis in de praktijk leidt tot een betere veterinaire zorg en een hogere gezondheidsstatus van de dieren in Nederland.

Achtergrond

Onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid is op universitair niveau geconcentreerd bij de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht. Het is niet altijd mogelijk een goede scheiding te maken tussen onderwijs gericht op dierenwelzijn en onderwijs gericht op diergezondheid. De twee aspecten hangen nauw samen. Dit meetpunt moet dan ook gezamenlijk met de investeringen in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn beschouwd worden. Evenmin is een harde scheiding te maken tussen investeringen in onderwijs en in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid.

Meetresultaten

De totale rijksbijdrage voor de Faculteit Diergeneeskunde bedroeg in 2009 58,5 miljoen euro. Dit is inclusief de bijdrage voor promotieonderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid aan de Graduate School Life Sciences. In deze universitaire setting gaat het om een combinatie van onderwijs, onderzoek en voorlichting aan dierenartsen. In 2010 is de inzet van FD gesplitst en werd 35,560 miljoen euro toegerekend aan onderwijs en 28,570 miljoen euro aan onderzoek op het gebied van diergezondheid. Tevens voerde FD in 2010 voor bijna 2 miljoen euro specifiek dierenwelzijnsonderzoek uit (paragraaf 2.3.7). Daarmee steeg de totale rijksbijdrage aan de FD in 2010 naar ruim 66 miljoen euro

- Als meting voor onderwijs op het gebied van diergezondheid werd in 2009 het totale budget van de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht (58,5 miljoen euro) gehanteerd. In 2010 was dat totale budget 66,1 miljoen euro en kon het bedrag gespecificeerd naar onderwijs (35,6 miljoen), onderzoek naar diergezondheid (28,6 miljoen) en onderzoek naar dierenwelzijn (2 miljoen) worden weergegeven).

2.4.4 Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en bedrijfsgebonden dierziekten

De aan- (of beter af-)wezigheid van bestrijdingsplichtige dierziekten is een outcome meetpunt voor diergezondheid. Ook de mate waarin bedrijfsgebonden dierziekten aanwezig zijn is een outcome meetpunt voor diergezondheid en, via het ongerief dat de ziekten kunnen veroorzaken, ook voor dierenwelzijn.

Achtergrond

Er zijn in Nederland dierziekten, waarbij de overheid directe bemoeienis heeft: de aangifteplichtige (meldingsplichtige) en bestrijdingsplichtige ziekten. Daarnaast zijn er bedrijfsgebonden dierziekten. Aangifteplichtige dierziekten zijn dierziekten, waarvoor de veehouder en dierenarts een aangifteplicht hebben. Dat zijn dierziekten waarvan Nederland probeert vrij te blijven maar waarvoor geen Europese bestrijdingsplicht geldt (bijvoorbeeld Ziekte van Aujeszky bij varkens, Infectieuze Anemie bij paarden). Bestrijdingsplichtige dierziekten zijn dierziekten waarvoor een aangifteplicht bestaat voor veehouder en dierenarts en waarvoor Nederland volgens de Europese regelgeving ook een bestrijdingsplicht heeft (bijvoorbeeld Mond en Klauwzeer en Aviaire influenza). Het constateren van bestrijdingsplichtige ziekten en vooral de omvang van een uitbraak geven een beeld van de effectiviteit van het preventiebeleid. Gegevens over voorkomen van aangifteplichtige en bestrijdingsplichtige ziekten worden door de nVWA vastgelegd en gerapporteerd. Bestrijdingsplichtige dierziekten kunnen ook bij gezelschapsdieren voorkomen (bv Newcastle Disease bij duiven en psittacose bij diverse vogelsoorten), maar het beleid richt zich voornamelijk op landbouwhuisdieren en paarden. Dit meetpunt concentreert zich daarom op de productiedieren. nVWA, GD en PVE zijn bronnen van gegevens. Bedrijfsgebonden dierziekten zijn ziekten, die endemisch zijn in Nederland en waarvoor geen overheidsingrijpen noodzakelijk is (bijvoorbeeld IBR en BVD bij runderen). Gegevens over bedrijfsgebonden dierziekten zijn beperkt beschikbaar en worden niet per ziekte systematisch landelijk geregistreerd. Het is op grond van de huidige gegevens niet zinvol een kwantitatieve inschatting van het voorkomen van bedrijfsgebonden dierziekten van jaar tot jaar te maken. Wel is te verwachten dat bij productiedieren de aandacht voor bedrijfsgebonden dierziekten toe zal nemen, om het antibioticumgebruik terug te dringen. Bij gezelschapsdieren is ook sprake van endemische ziekten (bijvoorbeeld honden- en kattenziekte, kennelhoest, of myxomatose bij konijnen), maar een systematisch overzicht van de mate waarin ze voorkomen is niet beschikbaar.

Jaarlijks geeft de GD een korte, globale samenvatting van de ontwikkelingen in de diergezondheid bij landbouwhuisdieren uit ('Jaarverslag monitoring') en verstrekt deze aan haar opdrachtgevers en praktiserend dierenartsen. Deze rapportage is gericht op relatieve veranderingen bij een beperkt aantal dierziekten. Daarnaast worden bijzondere ontwikkelingen in dierziekten gesignaleerd en gerapporteerd. Van de overige diersoorten in de veehouderij of in de paardenhouderij en gezelschapsdierensector zijn geen gegevens beschikbaar.

Op grond van bovenstaande is in de Staat van het Dier nog geen (deel)meetpunt over bedrijfsgebonden dierziekten opgenomen.

Meetresultaten

Jaarlijks worden de meldingen en bevindingen van aangifteplichtige en bestrijdingsplichtige dierziekten door de VWA geregistreerd. De resultaten over 2008 en 2009 zijn in Tabel 28 samengevat. Met ingang van 2009 zijn een aantal bestrijdingsplichtige ziekten, die vooral bij paarden voorkomen, aan de tabel toegevoegd. West Nile virus is tevens een zoonose. Daarnaast waren er verdenkingen van Psittacose en Salmonellose bij diverse diersoorten. Psittacose wordt relatief frequent bij import van vogels vastgesteld. Van de 102 onderzochte gevallen waren er 56 positief.

Tabel 28 Aantal verdenkingen van aangifte- en bestrijdingsplichtige dierziekten (2008 en 2009)

Dierziekte	Aantal verdenkingen		positief		negatief		Risico soorten
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	
<i>Aangifteplichtig</i>							
Miltvuur	3	2	0	0	3	2	Alle diersoorten
Rabiës	138	194	11	11	127	183	Alle diersoorten
<i>bestrijdingsplichtig</i>							
Mond- en Klauwzeer	1	3	0	0	1	3	Evenhoevigen
Vesiculaire stomatitis	1		0		1		Evenhoevigen, paarden
Swine Vesicular Disease	53	41	0	0	53	41	Varkens
Bluetongue*	581	139	85	17	496	122	Herkauwers
Klassieke Varken Pest	10	9	0	0	10	9	Varkens
Aviaire Influenza	99	90	0	0	99	90	Vogels
New Castle Disease**	13	26	1	10	12	16	Vogels
Brucellose	216	164	0	0	216	164	Herkauwers
Tuberculose	613	145	6	0	607	145	Alle diersoorten
Leucose	35	29	1	0	34	29	Runderen
Afrikaanse Paardenpest		1		0		1	Paarden
West Nile Virus		4		0		4	Paarden
Maleus		1		0		1	Paarden
Q koorts Tankmelk***		106		64		42	Geiten/Schapen

* BT positief: geïnfecteerd in het voorgaande jaar

** NCD: Betreft NCD besmetting bij gehouden duiven

***Q-koorts tankmelk: Melding op basis van positief tankmelkonderzoek GD (na 01-10-2009)

- Van de bestrijdingsplichtige ziekten kwam alleen bluetongue in 2008 in substantiële aantallen voor. In 2009 was het aantal positieve uitslagen van bluetongue duidelijk verminderd. Rabiës werd in beide jaren alleen bij wilde dieren (vleermuizen) gevonden. De positieve gevallen voor NCD hadden betrekking op duiven.

In 2009 zijn Q-koorts en een drietal paardenziektes bij de aangifteplichtige ziekten gevoegd. Bij alle diersoorten worden regelmatig verdenkingen gemeld. Er is over dierziekten heen geen duidelijk trend in aantallen meldingen en het aandeel positief bevonden gevallen.

2.4.5 Gebruik van diergeneesmiddelen

Achtergrond

In deze rapportage heeft de term 'diergeneesmiddelen' betrekking op middelen, die alleen op voorschrift van een dierenarts mogen worden toegepast en zowel preventief (bijvoorbeeld vaccins, antiparasitica, soms antibiotica) als curatief (bijvoorbeeld antibiotica, antiparasitica) ingezet worden.

Het gebruik van diergeneesmiddelen is een meetpunt voor de mate waarin houders zorg dragen voor de gezondheid van hun dieren. Diergeneesmiddelen moeten doelgericht en effectief ingezet worden. Het inzetten van antibiotica kan leiden tot het ontstaan en verspreiden van bacteriestammen, die resistent zijn tegen een scala antibiotica (bijvoorbeeld MRSA). Momenteel wordt gewerkt aan het

terugdringen van antibioticumgebruik in de veehouderij. Hiervoor hebben de sectoren een convenant afgesloten. Een onderdeel van dit convenant is registratie van het antibioticagebruik. Daarmee wordt het antibioticagebruik per bedrijf in beeld gebracht en kunnen bedrijven hun gebruik vergelijken met collega's.

Het gebruik van antibiotica bij hobby- en gezelschapsdieren is, ten opzichte van het gebruik in de veehouderij, relatief beperkt. Specifieke gegevens zijn niet beschikbaar.

Veel van de antiparasitica worden preventief gebruikt om verwachte problemen met besmetting met parasieten te voorkómen. Diverse parasieten hebben resistentie ontwikkeld tegen diverse antiparasitica. Vanwege het gebruik zowel voor de behandeling van zieke dieren als preventief zijn gebruikscijfers van antiparasitaire middelen een minder geschikt meetpunt. Overzichten van het gebruik per diergroep zijn momenteel niet beschikbaar.

Meetresultaten

Antibiotica nemen een centrale plaats in bij de monitoring van het gebruik van diergeneesmiddelen. Gegevens zijn bekend van de totale verkochte hoeveelheden antibiotica (FIDIN rapportages) en de hoeveelheden, die per aanwezig dier op een steekproef van bedrijven gebruikt worden (LEI-steekproef). Gegevens over zowel verkoop en gebruik worden jaarlijks gerapporteerd in de MARAN-rapportages van de Vantures groep¹.

Gegevens over verkoop

De gegevens over de verkoop van antibiotica worden in Nederland verzameld door FIDIN². De FIDIN is een vereniging waarvan de meeste producenten en importeurs van diergeneesmiddelen lid zijn. De door de leden van de FIDIN verkochte hoeveelheden antibiotica vertegenwoordigen 98% van het totaal volume antibiotica voor dieren in Nederland.

De gerapporteerde cijfers geven op het niveau van groepen waartoe werkzame stoffen behoren, zoals tetracyclines en fluorochinolonen, een beeld van het totaal aantal kilogrammen antibiotica (werkzame stof) dat voor gebruik in Nederland bij dieren is verkocht. De cijfers geven geen inzicht in het gebruik per diersoort (Tabel 29). De volledige rapportage vindt plaats in tweede helft van het volgend jaar (in september 2009 gegevens over 2008), een beeld over de gesommeerde verkoop in 2010 is in maart 2011 gerapporteerd (www.fidin.nl/75444/Persbericht-AB-gebruik-2010.pdf).

FIDIN verzamelt ook gegevens van andere diergeneesmiddelen (bv. vaccins). Publicatie over deze producten is niet mogelijk vanwege het bedrijfsvertrouwelijke karakter hiervan (er is namelijk per product maar een beperkt aantal leveranciers).

Tabel 29 Resultaten van de monitoring antibiotica 2008 en 2009 (bron FIDIN 2010)

Groepen antibiotica	kg actieve stof (x1000) 2008	% van het totale gebruik	kg actieve stof (x1000) 2009	% van het totale gebruik
Penicillinen/cefalosporinen	74	14 %	79	15 %
Tetracyclinen	271	51 %	268	52 %
Macroliden	55	10 %	51	10 %
Aminoglycosiden	11	2 %	10	2 %
(Fluoro)quinolonen	8	2 %	8	2 %
Trimethoprim/sulfa's	102	19 %	95	18 %
Andere	7	1 %	8	2 %
Totaal	528	100 %	519	100%

In 2010 is in totaal 12% minder antibioticum verkocht ten opzichte van 2009. De totaal geleverde hoeveelheid was in 2010 455 ton.

Monitoring op LEI steekproefbedrijven (verbruik per aanwezig dier)

Het antibioticumgebruik in de melkvee-, varkens- en de vleeskuikensector wordt op een steekproef van de bedrijven gevolgd en jaarlijks gerapporteerd door LEI. Op deze bedrijven wordt het kengetal 'aantal dagdoseringen per dierjaar' gebruikt, waardoor de totale blootstelling aan verschillende antibiotica berekend kan worden. Deze eenheid sluit aan bij de internationale ontwikkelingen op dit gebied, en de ontwikkelingen in de humane sector. De gegevens van de steekproefbedrijven zijn in Tabel 30 samengevat.

De verschillende veehouderijsectoren hebben aangegeven van de via ondertekenende koepelorganisaties bij het convenant aangesloten bedrijven het gebruik van antibiotica vast te leggen en te verzamelen. Van

¹ MARAN= Monitoring of Antimicrobial Resistance and Antibiotic Usage in Animals in the Netherlands; Vantures groep is een samenwerkingsverband van WUR-CVI, nVWA en RIVM met medewerking van WUR-LEI, Faculteit Diergeneeskunde (UU) en GD dat jaarlijks gegevens over antibioticagebruik en resistentie van micro-organismen tegen antibiotica verzamelt en publiceert.

² FIDIN is de vereniging van Fabrikanten en Importeurs van Diergeneesmiddelen in Nederland

deze verzamelde gegevens zal een samenvattende rapportage naar de overheid plaatsvinden. Deze gegevens zullen naar verwachting vanaf 2011 stapsgewijs beschikbaar komen.

Tabel 30 Antibioticagebruik(2007, 2008 en 2009) in aantal dagdoseringen per diercategorie (bron Bondt et al, 2009 en 2010)

	Melkvee	Zeugen /biggen*	Vlees- varkens	Vlees- kuikens	Vlees- kalveren
Aantal bedrijven met	36	42	52	29	182
Aantal dagdoseringen 2007	5,7	22,4	16,4	32,9	40,6
Aantal dagdoseringen 2008	6,5	22,1	17,4	36,6	34,0
Aantal dagdoseringen 2009	5,8	25,5	16,4	35,9	nb

De gegevens geven een indruk van de totale verkoop (FIDIN), of op steekproefbedrijven van het gebruik specifiek per sector. Het is niet mogelijk een indruk te krijgen van gebruik in de andere veehouderijsectoren, de paardenhouderij, de hobby- of de gezelschapsdierensector. Gebruik van vaccins, pijnstillers etc. wordt niet standaard gerapporteerd en is ook niet eenvoudig aanvullend te verzamelen.

Analyses door LEI laten zien dat er grote verschillen in antibiotica gebruik zijn tussen bedrijven. Bij melkvee worden de meeste antibiotica gebruikt voor de behandeling of preventie van uierontsteking. In de zeugenhouderij worden de meeste antibiotica gebruikt bij de gespeende biggen Dit betreft vooral een orale toediening. Bij vleesvarkens springt het gebruik van de tetracyclines er uit. Aandoeningen van de luchtwegen lijken hiervoor verantwoordelijk te zijn.

Bij vleeskuikens is de toename in het gebruik van penicillines opvallend. In 5 jaar tijd is het verbruik ongeveer 5 keer zo hoog geworden. De reden voor deze toename is het aantal behandelingen tegen *Clostridium perfringens* (necrotiserende enteritis) infecties op de vleeskuikenbedrijven.

Ook bij vleeskalveren zijn het de tetracyclines (luchtwegproblemen) die verantwoordelijk zijn voor een belangrijk deel van het antibioticagebruik.

In de nabije toekomst zal met VetCIS daadwerkelijk inzicht kunnen worden verkregen in het gebruik en aantal dagdoseringen per sector en per kilogram gewicht. Binnen VetCIS vindt centrale registratie van de receptgegevens van dierenartsen plaats. De verwachting is dat in 2011 voldoende dierenartsen zijn aangesloten voor een betrouwbaar beeld per sector.

- Ten opzichte van 2008 is in 2009 in Nederland, het antibioticumgebruik in de veehouderij met 2% gedaald. In 2010 werd 12% minder antibioticum geleverd. Dat blijkt uit de verkoopcijfers van de bedrijven die bij de FIDIN zijn aangesloten. Tegenover een daling van het antibioticumgebruik, staat een stijging van het aantal landbouwhuisdieren. Op de steekproefbedrijven was het aantal dagdoseringen bij melkvee, vleesvarkens en vleeskuikens in 2009 in geringe mate lager dan in 2008, bij de zeugenbedrijven hoger.

2.4.6 Niveau van naleving van het preventiebeleid

Achtergrond

Voor het voorkómen van dierziekten zijn juiste vaccinatie en naleven van hygiëneregels essentieel. Voor een aantal ziekten is vaccinatie verplicht (NCD bij pluimvee, Q-koorts bij geiten). Goed naleven van de vaccinatieplicht is essentieel om verspreiden van deze ziektes in te dammen. Op de naleving van vaccinatie tegen NCD wordt gecontroleerd aan de slachtlijn in bloedmonsters via een verordening van het Productschap voor Pluimvee en Eieren.

Naleven van hygiëneregels hebben vooral betrekking op het verzamelen van dieren van verschillende herkomst en het reinigen en ontsmetten van transportmiddelen. Hierop wordt door de nVWA gecontroleerd.

Meetresultaten

De controle op naleving van het preventiebeleid door de nVWA is gebaseerd op inschatten van risico's. Gegevens over de bevindingen ten aanzien van hygiëneregels zijn dan ook niet representatief voor de naleving in totaliteit. Bij pluimvee en geiten wordt de gehele populatie gecontroleerd op naleving van de verplichte vaccinaties en bij pluimvee is de controle op het voorkomen van laag pathogene AI verplicht.

- Alle koppels pluimvee worden onderzocht op een voldoende hoge antilichaamtiter tegen NCD. Als niet de eisen wordt voldaan, worden herstelmaatregelen opgelegd. Het aantal koppels met een te lage titer is relatief beperkt (ca. 8% bij de vleeskuikens en ca. 1,5 % bij de leghennen). Ter preventie van

een uitbraak van hoog pathogene Aviaire Influenza worden alle pluimveebedrijven jaarlijks via bloedmonsters gecontroleerd en de bedrijven met uitloop elk kwartaal. De naleving van de verplichte vaccinatie tegen Q-koorts bij geiten is 100% (nVWA).

3 Slotopmerkingen

EL&I beleid kan leiden tot rechtstreekse inspanningen van de overheid, maar geeft ook richting aan het maatschappelijk debat. Het maatschappelijk debat heeft invloed op inspanningen van het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties gericht op dierenwelzijn en diergezondheid. Voor veel meetpunten op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid zijn de uitkomsten het resultaat van inspanningen van bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid gezamenlijk. In deze rapportage zijn de resultaten van inspanningen van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties in beeld gebracht, maar wordt de input van bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties (geld, menskracht) niet gekwantificeerd.

Beschikbaarheid van gegevens

De Staat van het Dier maakt gebruik van bestaande gegevens. In een aantal gevallen is de wijze waarop die gegevens worden weergegeven inmiddels veranderd. Waar mogelijk zijn dan de gegevens van het voorgaande jaar aangepast aan de nieuwe wijze van meten. Niet in alle gevallen bleek dat mogelijk. Gegevens over gezelschaps- en hobbydieren zijn schaarser dan die over commercieel gehouden dieren. Veel kwantitatieve gegevens over veehouderijbedrijven worden verzameld in de jaarlijkse landbouwtellingen van het CBS. De CBS gegevens worden in de Staat van het Dier bijvoorbeeld gebruikt voor totale aantallen bedrijven, bedrijven met publieksactiviteiten, melkvee met weidegang, etc. De gegevens daarvoor worden in april van elk kalenderjaar verzameld en zijn dan in het erop volgende kalenderjaar beschikbaar. Dat betekent, dat voor de Staat van het Dier eind 2010/begin 2011 veelal gegevens tot en met 2009 beschikbaar zijn. Gegevens over de inputmeetpunten komen in een aantal gevallen uit de begroting van EL&I en zijn dus begin 2011 beschikbaar over 2010.

Meetpunten geven indruk van de stand van zaken van dierenwelzijn en diergezondheid in Nederland

De Staat van het Dier is gebaseerd op gegevens die al min of meer beschikbaar zijn voor andere doeleinden, zoals monitoring voor diverse andere beleidsdoelen of via private gegevensbestanden, die publiek toegankelijk zijn. Voor alle beleidsdoelen op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid kan met behulp van meetpunten een indruk van de stand van zaken worden gegeven.

Het ene meetpunt zegt wel meer over een bepaald doel dan het andere. Outcome meetpunten geven, omdat ze gemeten zijn aan het dier, de beste informatie, maar zijn vooralsnog slechts beperkt beschikbaar. Outputmeetpunten geven een beeld van gepleegde inspanningen, die de kans op een verbeterd dierenwelzijn of een verbeterde diergezondheid verhogen. Een aantal meetpunten, vooral op het gebied van onderwijs en onderzoek, heeft betrekking op input. Dergelijke meetpunten zijn vooral informatief. Als outcome meetpunt is monitoring conform Welfare Quality® een goede optie, die echter nog niet in het veld wordt toegepast. De ongeriefanalyses (expertviews als al uitgevoerd voor een aantal diergroepen) kunnen als alternatief dienen.

Worden doelen bereikt?

Deze tweede Staat van het dier is een eerste herhaling, die een indruk geeft van de stand van zaken op de verschillende meetpunten en hun verloop in een jaar. Een jaar is een korte periode voor het meten van veranderingen in dierenwelzijn en diergezondheid en twee metingen zijn te weinig om trends vast te stellen. Wel kan vastgesteld worden of eventuele verschillen in de gewenste richting of juist niet gaan.

Overall kan geconcludeerd worden dat de ontwikkelingen bij veel meetpunten in de gewenste richting verlopen, maar dat bij enkele meetpunten een negatieve trend te zien is. Bij het transport van slachtdieren en bij de weidegang voor koeien lijkt het tegengestelde van het gewenste beeld: het internationaal transport over lange afstanden nam bij de slachtvarkens toe en het aantal melkkoeien dat weidegang krijgt nam licht af. Ook zijn, mede door extra inspanningen van de nVWA op dit vlak, meer gegronde meldingen over verwaarlozingen geconstateerd en is ernst en omvang per geval bij landbouwhuisdieren toegenomen.

Bij vier indicatoren zijn streefwaarden vastgesteld. Bij het percentage integraal duurzame stallen wordt de streefwaarde voor 2010 gehaald. Per 1 januari 2011 was het percentage 4,7% (streefwaarde voor eind 2011 is 5%). Bij een controle in 2009 bleek, dat de streefwaarde '70% van de bedrijven houdt zich aan alle aspecten van de (welzijns)regelgeving' bij varkens en pluimvee niet en bij kalveren wel gehaald wordt. Voor consumentenbewustzijn is de streefwaarde voor 2011 (33% van de consumenten houdt bij aankoopbeslissingen van dierlijke producten rekening met dierenwelzijn) in 2010 met 32% vrijwel gerealiseerd. De streefwaarde, dat 85% van de consumenten zich in 2011 realiseert, dat ze met aankoopbeslissingen invloed op dierenwelzijn kunnen uitoefenen, ligt met 66% in 2010 niet direct binnen bereik.

Voor de overige meetpunten zijn er (nog) geen streefwaarden vanuit EL&I gesteld. Het kunnen geven van een oordeel of beleidsdoelen worden bereikt (evaluatie) vereist streefwaarden per meetpunt. In het afgelopen jaar is het aantal meetpunten met streefwaarden onveranderd. Het blijft van belang te overwegen voor alle meetpunten streefwaarden vast te stellen, zo mogelijk in overleg met maatschappelijke groeperingen.

Bijlage 1: Bronnen per meetpunt, literatuur en overzicht van gebruikte afkortingen

Bronnen per meetpunt

Meetpunt	§	Rapportage jaar	Bronnen
Metingen aan het dier, bijvoorbeeld met de monitor zoals ontwikkeld in het EU-programma Welfare Quality®	2.1.1	Nog niet beschikbaar	Nog geen gegevens
Ongeriefanalyses c.q. inschattingen door experts	2.1.2	2007, 2009, 2010, 2011	WUR Livestock Research ism UU en anderen
Aantal meldingen en bevindingen van verwaarlozing of mishandeling van dieren	2.2.1	2009, 2010	LID, nVWA
Het aantal dieren in asiels en opvang	2.2.2	2008, 2009	DB
Het aandeel integraal duurzame en diervriendelijke stallen	2.2.3	2009, 2010	CBS, SMK, SKAL, WUR
Ontwikkeling in nationale wet- en regelgeving en de mate waarin Nederland in wet- en regelgeving in de EU voorloopt	2.3.1	2009, 2010	EL&I
Het aandeel bedrijven dat voldoet aan alle wettelijke eisen op het gebied van dierenwelzijn	2.3.2	2010	nVWA
Het aandeel bedrijven dat bovenwettelijke, welzijnsbevorderende maatregelen neemt	2.3.3	2009, 2010	Controlerende instellingen, hun websites
Transport van levende dieren van en naar Nederland	2.3.4	2008, 2009	PVE (CBS)
Voortgang in vermindering van ingrepen	2.3.5	2009, 2010	EL&I, certificerende instellingen
Voortgang in verbetering bedwelmingsmethoden	2.3.6	2009, 2010	PVE, nVWA, PVis
Investeringen door de overheid in onderzoek op het gebied van dierenwelzijn	2.3.7	2009, 2010	DLO projectadministratie, EL&I begroting, FD UU
Investeringen door de overheid in onderwijs op het gebied van dierenwelzijn	2.3.8	2009, 2010	Persoonlijke mededelingen
Aantal zichtstallen, aantal bedrijven met weidegang en aantal bedrijven met een publiekstak	2.3.9	2008, 2009	CBS
Beschikbaarheid en deelname aan kwaliteit- en certificeringssystemen	2.3.10	2009, 2010	Hun websites
Investeringen van de overheid in kennisbevordering bij houders van hobby- en gezelschapsdieren	2.3.11	2009, 2010	EL&I
Aantal hits op de websites van LICG, LKLH en PVH	2.3.12	2009, 2010	LICG, LKLH, PVH, NHK
Consumenten beschikken over voldoende kennis, informatie en ondersteuning	2.3.13	2009, 2010	EL&I, Motivaction
Kwaliteit en beschikbaarheid van diergezondheidszorg	2.4.1	2008, 2009, 2010	KNMVD, nVWA, FDA, Tuchtrecht, CIBG
Investeringen van de overheid in onderzoek op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.2	2009, 2010	DLO, EL&I begrotingen, FD UU
Investeringen van de overheid in onderwijs op het gebied van dierziekten en diergezondheid	2.4.3	2009, 2010	Persoonlijke mededeling
Aanwezigheid van bestrijdingsplichtige en aangifteplichtige dierziekten	2.4.4	2008, 2009	nVWA (aangifteplichtige)
Gebruik van diergeneesmiddelen	2.4.5	2007, 2008	FIDIN, MARAN, LEI
Niveau van naleving preventiebeleid	2.4.6	2009, 2010	PPE, nVWA

Literatuur

Bartels, J., M.C. Onwezen, A. Ronteltap, A.R.H. Fischer, A.P.W. Kole, R.J.F.M. van Veggel en M.J.G. Meeusen (red.) Eten van waarde; peiling consument en voedsel, Den Haag, LEI, 2009, Rapport 2009-059.

Bondt N., Puister L.F. en R.H.M. Bergevoet (2009). Antibioticagebruik op melkvee-, varkens- en pluimveebedrijven in Nederland : gebruik in 2007 in vergelijking met voorgaande jaren. LEI Wageningen UR, Den Haag.

FIDIN ANTIBIOTICUMRAPPORTAGE 2008, (2009). Opgesteld door de FIDIN Werkgroep Antibioticumbeleid <http://www.fidin.nl/23546/AB-rapportage-2008.pdf>

FIDIN Antibioticagebruik in de veehouderij in 2009. (2010) folder van LEI en FIDIN.

Graft, M van, J. Lodeweges en C. Volkering (2009) Dierenwelzijn in lesmateriaal. Analyse van lesmateriaal naar het begrip dierenwelzijn. SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede.

Grinsven, V. van, H. Westerik en L. van der Woud (2009). Imago-onderzoek beroepsgroep dierenartsen. KNMvD DUO Market Reserach, Utrecht.

Hopster, H., M. van Dierendonck, H. van der Brandt en K. van Reenen (2009). Welzijn van dieren in reizende circussen in Nederland. ASG-rapport 212.

Harmon, T.S., 2009. Methods for reducing stress and maintaining water quality associated with live fish transport in tanks: a review of the basics. *Reviews in Aquaculture* 1, 58-66.

Junte, S., K. de Vaan en J. Wils (2008). Evaluatie Dierentuinenbesluit. Research voor Beleid

Leenstra, F.R. en F. Neijenhuis (2009). Indicatoren voor dierenwelzijn en diergezondheid. ASG-rapport 221.

Leenstra, F., F. Neijenhuis, B. Bosma, M. Ruis, G. Smolders, K. Visser (2011). Ongerief bij runderen, varkens, pluimvee, nertsen en paarden; eerste herhaling. Wageningen UR Livestock Research (in voorbereiding).

Leenstra, F.R., J.M. Rommers, P. Koene, M.A.W. Ruis, H.J. Schuiling en J. Verkaik (2009). Ongerief bij konijnen, kalkoenen, eenden, schapen en geiten; inventarisatie en prioritering. ASG-rapport 160.

Leenstra, F., C. Vinke, M. van Dongen, N. Pasmooij, R. van der Leij, R. Ferwerda en J. Stumpel (2010). Ongerief bij gezelschapsdieren. Wageningen UR Livestock Research, Rapport 374.

Leenstra, F.R., E.K. Visser, M.A.W. Ruis, K.H. de Greef, A.P. Bos, I.D. van Dixhoorn en H. Hopster (2007). Ongerief bij rundvee, varkens, pluimvee, nertsen en paarden. ASG-rapport 71.

Ministerie LNV, begrotingen en reacties op schriftelijke vragen van de Tweede Kamer

MARAN, Monitoring of Antimicrobial Resistance and Antibiotic Usage in Animals in the Netherlands; Vantures groep: samenwerkingsverband WUR-CVI, VWA en RIVM met medewerking van WUR-LEI, Faculteit Diergeneeskunde (UU) en GD.

Peet, G.F.V. van der, H.B. van der Veen en H. Docters van Leeuwen (2009) Monitoring integraal duurzame stallen. Peildatum 1 januari 2009. ASG-rapport 214.

Peet, G.F.V. van der, H.B. van der Veen en H. Docters van Leeuwen (2010) Monitoring integraal duurzame stallen. Peildatum 1 januari 2010. Wageningen UR Livestock Research, Rapport 370.

Peet, G.F.V. van der, H.B. van der Veen en H. Docters van Leeuwen (2011) Monitoring integraal duurzame stallen. Peildatum 1 januari 2011. Wageningen UR Livestock Research, Rapport 458.

Peet-Schwering, C. (2011). Houden van beren een vak apart. Wageningen UR Livestock Research brochure.

Ministerie van LNV (2009). Brief aan de Tweede Kamer over monitoren van welzijn en diergezondheid van gehouden dieren in Nederland. TRCDL/2009/1394.

Welfare Quality®. www.welfarequality.net

Overzicht van gebruikte afkortingen

AH	Albert Heijn
AI	Aviaire Influenza
AID	Algemene Inspectie Dienst, onderdeel van LNV, nu formeel onderdeel van de nVWA
AUV	De Nederlandse coöperatie van dierenartsen (inkooporganisatie)
AVP	Afrikaanse Varkens Pest
BO	Beleidsondersteunend Onderzoek (onderzoek door LNV uitgezet bij WUR)
BSc	Bachelor of Science
BSE	Bovine Spongiforme Encephalopathy
BT	Blauwtong
BVD	Bovine Virus Diarrhea
CAE	Caprine arthritis encephalitis (besmettelijke hersen- en gewrichtsaandoening)
CBD	Controle Bureau Dierlijke sector
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CIBG	Centraal Informatiepunt Beroepen Gezondheidszorg
CVI	Centraal Veterinair Instituut
DB	Dierenbescherming
DGB	De Groene Belangenbehartiger
DGF	Diergezondheidsfonds
DLO	Dienst Landbouwkundig Onderzoek
DR	Dienst Regelingen, onderdeel LNV
EFSA	European Food Safety Authority, Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid
EL&I	Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie
EU	Europese Unie
FD	Faculteit Diergeneeskunde Universiteit Utrecht
FDN	Federatie Dierenambulances Nederland
FIDIN	Fabrikanten en Importeurs van Diergeneesmiddelen In Nederland
FNRS	Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra
GBA	Gemeentelijke Basis Administratie
GD	Gezondheidsdienst voor Dieren
GGG	Groep Geneeskunde Gezelschapsdieren
GWWD	Gezondheids- en welzijnswet voor dieren
I&R	Identificatie en Registratie
IBR	Infectieuze Bovine Rhinotracheïtis
IDG	Inspectiedienst Gezelschapsdieren, onderdeel Hondenbescherming
IKB	Integrale Ketenbeheersing
KB	Kennisbasis
KIGO	Kennis en Innovatie Groen Onderwijs
KKM	Keten Kwaliteit Melk
KNMvD	Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde
KVP	Klassieke Varkens Pest
LEI	Een van de instituten van Wageningen UR
LICG	Landelijk Informatie Centrum Gezelschapsdieren
LID	Landelijke Inspectie Dienst, onderdeel van DB
LKLH	Landelijk Kennisnetwerk Levende Have
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, vanaf 2010 EL&I
MARAN	Monitoring of Antimicrobial Resistance and Antibiotic Usage in Animals in the Netherlands
MKZ	Mond en klauwzeer
MRSA	Methicilline Resistente Staphylococcus Aureus
MSc	Master of Science
NAD	Nationale Agenda Diergezondheid
NCD	Newcastle Disease
NHK	Nederlands Hippisch Kenniscentrum
nVWA	tijdelijke werkorganisatie nieuwe Voedsel en Waren Autoriteit waarin de AID, PD en VWA werken
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
OIE	World Organisation for Animal Health
Para-tbc	Para-tuberculose
PPE	Productschap voor Pluimvee en Eieren
PVE	Productschappen Vee, Vlees en Eieren
PVH	Platform Verantwoord Huisdierenbezit
PVis	Productschap Vis
PVV	Productschap voor Vee en Vlees
PZ	Productschap Zuivel
QS	Qualität und Sicherheit, Duits kwaliteitsborgingsprogramma
SKAL	Stichting SKAL, aangewezen als controle-instantie voor biologische productie
SMK	Stichting Milieukeur

SZH	Stichting Zeldzame Huisdierrassen
TBC	Tuberculose
UU	Universiteit Utrecht
VAK	Veterinair Administratiekantoor
VDC	Directie Voedsel, Dier en Consument van EL&I
VKGN	Vereniging Kwaliteitszorg Geitenhouderij Nederland
VTC	Veterinair Tuchtcollege
VWA	Voedsel en Waren Autoriteit, nu formeel onderdeel van de nVWA
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WIAS	Wageningen Institute of Animal Sciences
WOT	Wettelijke Onderzoekstaken
WQ	Welfare Quality®
WUD	Wet op de uitoefening van de Diergeneeskunde
WUR-ASG	Animal Sciences Group, een van de onderdelen van WUR

Bijlage 2: aantallen dieren in Nederland

Diercategorieën	2008	2009	Opmerking	Toe/afname?
<i>Commercieel gehouden dieren (grote sectoren)</i>	<i>Ca. 118 miljoen</i>	<i>Ca. 118 miljoen</i>		
Runderen	Ca. 3,9 miljoen	Ca. 4,0 miljoen		+ 2,0%
Varkens	Ca. 12 miljoen	12.2 miljoen	Ca. 3 miljoen fokzeugen, ca. 6 miljoen vleesvarkens (2 rondes/jaar)	+ 1,3%
Paarden ³	450.000		Incl. hobbymatig gehouden	
Kippen	Ca. 96,7 miljoen	Ca. 96.9	50 miljoen vleeskuikens(7 rondes/jaar)	+0,2%
Nertsen	0,87miljoen	0,88 miljoen	Fokdieren (incl. jongen ca. 5 miljoen)	
<i>Commercieel gehouden dieren (kleine sectoren)</i>	<i>Ca. 4 miljoen</i>	<i>Ca. 4 miljoen</i>		
Konijnen	Ca. 300.000	Ca. 300.000	Voedsters (ca. 1,9 miljoen vleeskonijnen/jaar)	
Kalkoenen	Ca. 1 miljoen	Ca. 1 miljoen	2 rondes/jaar	
Eenden	Ca. 1.000.000	Ca. 1,1 miljoen	7 rondes/jaar	
Schapen	Ca. 1.200.000	Ca. 1,1 miljoen	Incl. hobbymatig gehouden	
Geiten	Ca. 350.000	Ca. 370.000		
Overig	Enkele duizenden	?	Herten, waterbuffels	
<i>Commercieel gekweekte vis</i>	3500 ton paling 4000 ton meerval 500 ton forel, tarbot, zeebaars, snoekbaars, barramundi tong			
<i>Hobbydieren</i>	<i>Ca. 2,3 miljoen</i>	<i>geen nieuwe informatie</i>		
Duiven	Ca. 1.000.000			
Wilde vogels, watervogels en pluimvee	Ca. 1.100.000		Incl. struisvogels	
Damherten	5000		Ca. 500 hertenparkjes x 10	
Geiten	100.000		Dwerggeiten en overige hobbygeiten	
Koeien	3500			
Varkens	3000			
<i>Gezelschapsdieren</i>	<i>Ca. 26,4 miljoen</i>			
Honden	Ca. 1,8 miljoen			
Katten	Ca. 3,2 miljoen			
Konijnen	Ca. 1 miljoen			
Kleine knaagdieren	Ca. 850.000			
Zang en siervogels	Ca. 2,4 miljoen			
Reptielen en amfibieën	270.000			
Aquariumvissen	Ca. 6,9 miljoen			
Vijvervissen	Ca. 10 miljoen			
Overig	Onbekend			

³ Paarden in de CBS metelling (op bedrijven gehouden dieren) waren er 144 078 in 2008 en 144 924 in 2009

<i>Dieren voor educatie en vermaak</i> Dieren in dierentuinen	<i>Ca. 100.000</i> <i>Zoogdieren</i> <i>Vogels</i> <i>Vissen</i> <i>Reptielen en</i> <i>amfibieën</i>	Ca. 50 dierentuinen in NL De bij de Nederlandse Vereniging van Dierentuinen aangesloten dierentuinen (15) hadden in 2008 62.616 dieren	
Wilde dieren in circussen	Ca. 250 (geschat)	29 circussen in 2007 actief in NL	wilde dieren in circussen in NL is met 250 stabiel gebleven
Kinderboerderijen	10.000 (geschat)	Ca. 300 kinderboerderijen in NL: deze dieren zitten al in de overige categorieën	

Bron: Productiedieren: CBS, 2008 & 2009; gezelschaps- en hobbydieren TNS/NIPO 2009 (Gezelschapsdieren in Nederland)